Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредицата
„БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“ излиза
благодарение на любезното
спомоществователство на
МИНИСТЕРСТВОТО
НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
и
НАЦИОНАЛНИЯ ДВОРЕЦ
НА КУЛТУРАТА

1000 екземпляра от всяко заглавие
са предназначени
за библиотеките в България.

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО
И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ **МОН**

СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2002

ISBN 954–739–315–4

СТИХОТВОРЕНИЯ

НАПРЕД!

Go ahead!

Напред! Животът е сраженье!
Напред! И прав всегда ходи!
Напред, макар към пораженье!
Ако ще паднеш, прав падни!

Напред! Целта си не забравяй!
Напред, напред, по правий път!
Назад не гледай! Не оставяй
безплодно дните да текат!

Напред! Със труд и ум, и дързост
се вдигат цели планини!
Напред! Тук, долу, всяка мъдрост
в таз само думица стои!

Че ще пропаднеш, що ти става?
Не пада вечний идеал!
След тебе друг ще продължава
щото си вършил и мечтал!

Ще доде друг да доизкара
несвършените ти дела;
без свършек нищо не остава,
без край е само мисълта!

Създавайте и на времето
не гледайте като на враг:
еднъж създаденото нещо
не може да загине пак!

На работа, и без почивка,
без страх и без душевен смут!
Светата Божия десница
бди върху човешкий труд!

Напред, о, ратници избрани,
о, първозвани труженци!
Напред, каквото и да стане,
и земний шар да се срути!

Не чакайте всегда сполука,
но в себе вярвайте всегда –
такваз е земната наука!
Напред, бащи! Напред, деца!

ЖЕЛЕЗНИ СТРУНИ

Железен дух – железни струни!
Краевековните фъртуни
не се изказват с тих напев,
а с вопли, гръм, стенанье, рев...

Псалмистът е и укротител
на човешки зверове –
затуй и моят стих мъстител
ще бъде лют, на часове...

И често в мойто песнопенье
ще се размесват зло съмненье,
болезнен смях, горчива сласт; –
поетът е Еклисиаст!

И нека хвърлят върху мене
туй старобитно обвиненье:
„В говор ритмован крий се страст!“
Певецът е Иконокласт!

СВЕТОВНАТА КНИГА

Светът – отворена е книга,
и всякой може да успее
по нещо в нея да прочита
и нещичко да разумее.

Но онзи пълно я разбира,
онзи мъдрец и тайновед,
неявни знаци който вижда
вред, гдето спира своя глед...

Не стига само да прочиташ –
и слепий знае да чете:
учи се думи да откриваш
между самите редовце...

Чети наопако в сърцата;
избръщай буквите, рови;
търси онуй, което бяга,
от голий поглед се бои...

И с пръст похващай всяко дело,
пред всяка съвест туряй свещ;
търси срама на всяко чело
и сянката зад всяка вещ...

КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Български всеучилищен химн

„Върви, народе възродени,
към светла бъднина върви,
с книжовността, таз сила нова,
съдбините си поднови!

Върви към мощната просвета!
В световните борби върви,
от дължност неизменна воден –
и Бог ще те благослови!

Напред! Науката е слънце,
което във душите грей!
Напред! Народността не пада
там, гдето знаньето живей!

Безвестен беше ти, безславен!
О, влез в историята веч,
духовно покори страните,
които завладя със меч!“

Тъй солунските двама братя
насърчваха дедите ни...
О, минало незабравимо,
о, пресвещени старини!

България остана вярна
на достославний тоз завет –
в тържествуванье и в страданье
извърши подвизи безчет...

Да, родината ни години
пресветли преживя, в беда
неописуема изпадна,
но върши дълга си всегда!

Бе време, писмеността наша
кога обходи целий мир;
за всесветовната просвета
тя бе неизчерпаем вир.

Бе и тъжовно робско време...
Тогаз балканский храбър син
навеждаше лице под гнета
на отомански властелин...

Но винаги духът народен
подпорка търсеше у вас,
о, мъдреци! През десет века
все жив остана ваший глас!

О, вий, които цяло племе
извлякохте из мъртвина,
народен гений възкръсихте –
заспал в глубока тъмнина.

Подвижници за права вяра,
сеятели на правда, мир,
апостоли високославни,
звезди върху славянский мир,

бъдете преблагословени,
о, вий, Методий и Кирил,
отци на българското знанье,
творци на наший говор мил!

Нек името ви да живее
във всенародната любов,
речта ви мощна нек се помни
в славянството во век веков!

ВЪПРОС ЗА ЦИФРИ

Et nunc erudimini!

Из Цариград внезапно се разнесе вест: – Емина
плениха! – Царят пожела да види бикоглавий
хайдук... Емин в двореца бе отведен... Властелина
той доближи без страх – и тези думи му отправи:

– И двама ний еднакви сме по зверщина султани!...
И моето име навсъде кат твоето се слави:
ти крепости превземаш, а пък аз ловя кервани!...
И ти, и аз събаряме – аз хижи, ти държави!

И аз живея като теб от битки и походи;
но аз съм сам – ти имаш рой войскари, сонм войводи.
За цифри само е въпрос – помежду теб и мене!

Да имах твойте хиляди топове, сабли, пушки,
и аз кат теб халиф бих бил, без всякакво съмненье!
... Сега съди ме, ако щеш, за действия хайдушки!

РАВЕНСТВО В ТЛЕНИЕТО

Odi profanum vulgus!

Нощес – туй фантазиране в съня е позволено –
сънувах, че съм бил умрял и че съм бил заровен;
и дирнето ми жилище, богато украсено,
гроб сякаш че не беше – а един салон гробовен.

При мене близо някакъв хамалин бе погребен –
с вонещи дрипели обвит... И силно отвращенье
почувствувах... Съседството на тоз плебеец дребен,
на тоз смрадлив голтак за мен е грозно униженье!

– Ха скоро – викнах гневно аз, – оттук да се
пръждосваш!
Узнай, че аз съм големец, мъж именит! Как смееш,
о, окаяний, гдето гния аз, и ти да тлееш?

Хамалинът отвърна: – Не! Напразно се ядосваш!
Ти, аз – все мърша! Червеят от моито окаянство
не се гнуси – но не щади и твойто големанство!

ЦАР ИЛИ ПРОСЯК?

Expende Annibalem...

Хаджи Енвер, върховний вожд на мъдрите Бекташи,
великий боговедец и дервиш първосвятител,
безстрашний обличител на сарайските службаши,
на немощните хорица всечасний покровител,

Хаджи Енвер, самичък, се разхожда из полето,
човешки череп на ръка държи – и го разглежда...
Минува всадник знатен, син везирски, Бейзадето
Али, и следний разговор между им се завежда:

„Хаджи Енвер, Бог с тебе!“ „Бог от зло да те опази!“
„Що правиш?“ „Нещо смятам!“ „Че каква е тази
сметка
с тоз лоб гнуснав? Що дириш у таз жалостна
остатка?“

„Велможо, чуй що смятам и напразно смятамази:
ей таз глава на някой цар ли е принадлежала
или пък върху просяшки е рамена стояла?“

ЧОВЕШКО МЕСО

Clamore incendunt coelum.

Наеде се орленцето и после взе да пита
орлицата: – Туй сладичко месце къде намери?
– Хе там, покрай оназ гора, с мъгла що е покрита –
отвърна майката... – Що е туй, агне или ере?

– Ни агне е, ни ере е! На земний свят живее
едно могъщо същество: над всички живи твари
царува то, познания и дарби то владее,
ум, гений притежава то... От времена най-стари

до днешен ден туй същество обаче търси слава
в насилство само, знатност чрез ехидство си създава,
мор вред разнася, братска кръв безмилостно
пролива –

и служи си с науката по-бърже да убива!
Не е уж звяр: на зверщина все пак не се насища!
И ето как плътта му нам доставя сладка пища!

ПРЕОБРАЗИ МЕ, ГОСПОДИ, НА ЧУМА!

Benefuca voluntas

Шест дни и шест нощи Хасан се моли на аллаха –
и в седмий ден заспа, от бденье изтощен... Тогава
яви му се пророкът и му каза: „Чисти бяха
молитвите ти, Бог ги чу; чрез мен той власт ти дава

да ходиш между грешните и да ги наставляваш –
злосторниците в правий път да вкарваш! О, Хасане,
иди! От днес нататък ти аллаха представляваш!
Иди и вярно изпълни светото му посланье!"

Хасан се позамисли и отвърна: „Мохамете,
не се поправят с проповед тълпите и князете!
В човешкий мир, изпълнен с бяс, с коварства и омрази,

кат палмов клон в пустинята ще се изгубя ази?
Не! Да извърша добрини не мога – с празна дума!"
„А що би искал ти?" „Да ме преобразиш на чума!"

ПОДИР ДВАДЕСЕТ ГОДИНИ

Vivit sub pectore vulnus.

Разгърнах книгата, която – в младини – ежедневно
четях; и видя ми се тя досадна, непонятна,
препълнена с химери; и захвърлих я аз гневно,
и чудех се как някогаж ми е била приятна!

Запях припева, който – в юношески дни – обичах,
припева, с който златните мечтанья си люлеех,
припева, с който, весел, из полята леко тичах,
и стори ми се, че една безумна песен пеех!

Отидох там, при горский вир, където струя чиста
възбуждаше в душата ми фантазия лъчиста,
когато бях на двадесет години... И в прохлада,

в зеленина, в цветя – аз не намерих веч наслада;
все същи са нещата, все е също естеството –
но между младините ми и мен – стои теглото!

СЛАВА

Cavenda est gloriae cupiditas.

Задайте тоз въпрос в едно събранье многолюдно:
„Кой беше Дженер?“ Двама души само или трима
ще отговорят; а за другите ще бъде трудно.
„Това е гатанка – ще ви рекат, – неразрешима!“

Задайте второ питание: „Наполеон кой беше?“
От сто уста ще слушате тогава думи същи:
„Наполеон бе страшний вожд французки! Той държеше
юздите на народите в ръцете си могъщи!“

... При всичко туй със своето изобретенье свято
мильони хора Дженер от погибел е избавил;
а пък Наполеон света обърнал бе на блато

от кръв – и грозен хаос след смъртта си бе оставил...
И тъй, за да те славят, вълк бъди или ехидна!
О, славо! Мерзка блудницо, изменницо безстидна!

СЪРЦЕТО И УМЪТ

Сърцето и Умът в борба вечновековна
делят човешкото злощастно същество...
И чак когато легнеме в нощта гробовна –
отърваме се от това старинно зло...
Сърцето и Умът в борба са всевековна!

Разсъдъкът студен ни казва: „Дим е всичко –
наука, вяра, труд, изкуство, идеал!...
Философството е безумие речисто,
поезията – мрак, величието – кал...“
Разсъдъкът студен ни казва: „Дим е всичко!“

„Човек умира гол – тъй както се и ражда,
и хвърлят го в трапа – в праха погребват прах.
Безсмъртността е сън на детската ни жажда
и боговете са дела на нашия страх...
Човек умира гол – тъй както се и ражда!“

А Чувството тогаз на Разума отвръща:
„Животът е добър!... Доброто е навред,
където Любовта, мирителка могъща,
между човеците поддържа траен ред...“
Тъй Чувството тогаз на Разума отвръща...

„Добро да правиме на всяка можем стъпка!
А добротворний мъж честит е и богат;
честит – не го смущава мрачната простъпка,
богат – помагат му като на същий брат!
Добро да правиме на всяка можем стъпка!

Добро – туй значи милост, правда, съвест чиста
и преданост към Бог, Отечество, Баща –
и славна бъднина в оназ страна лучиста,
където ще премине нашата душа!...
Добро – туй значи милост, правда, съвест чиста!“

... Отдавна слушам в себе тази песен двойна,
противоречие в нищожно същество;
и чакам да прескоча граница гробовна
и да се отърва от туй старинно зло!...
Отдавна слушам в себе тази песен двойна...

ULTIMA VERBA

31 декември, 1892

Върху главите ни от хиляди години
все същите звезди стоят;
Пред зрелището на човешките вълненья
невъзмутими те блестят...

Безмълвно осияват те земята, гдето
народи, племена безброй,
ратуват буйно, гдето сляпото царува
свирепство на човешкий рой...

Ни громкий вик на тържествата, на враждите,
ни охкането на скръбта
не може нищо, нищо земно да достигне
оназ dозвездна висота...

Да, в хладната оназ неизмеримост няма
отек за земните мълви...
Там никакво значенье няма туй познанье:
„Човещината где върви...“

Към всичко тленно и преходно нека бъдем
безчувствени кат тез звезди;
нек помним, че сме дим и прах, че ще изчезнем,
без да оставиме следи...

Какво ще стане утре – никой го не знае;
но всеки нек се убеди,
че земний бит е сън – и от нищожни грижи
духът си нек освободи!

НИРВАНА

(Небитие)

Mors memoriae

О, дивна, свръхдушевна и безименна услада,
която се изказва с тез слова: Да не усещаш!...
Безстрастен да стоиш и пред Едема, и пред Ада,
и нито признак на живот – в живота да не срещаш!...

Да гледаш, без да гледаш, слят да бъдеш в светлината!...
Да бъдеш глух за всеки рев и глух за всяка песен!...
Да се забравиш!... В бързия вървеж на времената
Да се разсееш като дим в безкрайний свод небесен!

Да имаш върху съвестта си хладна плоча гробна!
Пуст зрак, мечта подвижна, твар на сянката подобна,
злотворен случай с теб да си играй – от небосклони

към небосклони Съдбата вседневно да те гони,
от устните ти охкане горчиво без да пада!...
О, дивна, свръхдушевна и безименна услада!

НЕ ТРАЕ НИЩО!

Fugit irreparabile tempus!
Ad nihilum omnia recidunt!

Не трае нищо!... Всекий час по нещо ни отнема!
Летата на живота са виденья скоротечни!
Във хода към нищожество минутен отдих нема,
едни окови само на човешкий дух са вечни!

Тъга без име!... Времето да чувствуваш как бяга,
как преобръща в спомен чер най-лучезарно дело,
как смазва всеки чист възторг и всяка воля блага
и, против времето безсилен, да навеждаш чело!

Не трае нищо!... Тоз припев в три думи е ужасен
кат майчин рев пред хладний труп на детенце любимо!...
В безцелни схватки, в подвиги безплодни, в труд напрасен,

лют вятър сякаш лист по лист, оголва ни душата!...
О, разрушеньето в света е сал неразрушимо,
и род на род един завет предава – мъртвината!

ВЯРА

Над мраморните плочи на черковний под – прегърбен,
смирено тъй се молех аз: „О, Господи всемощний!
На Теб съм служил цял живот! Към Тебе взор прискърбен
обръщал съм, в горчивини вседневни и всенощни!

Награда, Господи, не ща – не искам и пощада!
Но покажи ми с явен знак на небесата тамо,
че виждаш праведний човек, разбит когато пада,
за всичко сметка че държиш! Туй искам, Боже, само!“

... Молитва безполезна и безотзивно стенанье!
Реч, пръсната от вятъра по глухите пространства!
... И като гледах грозните човешки окаянства

и не разбирах где върви туй мрачно Мирозданье,
изпълни се душата ми със пагубно съмненье.
И рекох: „В мене суета и случай сляп пред мене!“

НАУКА

В четмо затънал, преживях верига от години;
обсебих мъдрината на сто мъртви поколенья...
Началото и свършекът на светските съдбини
за мене бяха в разума; припаднах на колене

пред микроскоп и пред компас; обхождах с телескопа
нов мир; създавах Формули; на Цифрата робувах...
Измама!... Най-подир узнах, че Пушката и Топа
са плод на Цифрата и че на див кумир слугувах!

В човешкий гений видях жлъч, в изкуството човешко
намерих пустота, тма, блян, изстъпленье тежко!
Сърцето ми жеднееше за радости, каквито

науката не дава – и остана си несито!...
Под лютий гнет на мисълта сал мъртвостта вирее;
тоз, който знай, е същество, което живо тлее!...

ВЕЛИКА, МОЩНА И СПРАВЕДЛИВА!

Mors ultima ratio.

О, Смърт, ти само си велика, мощна, справедлива!
О, Смърт, от тебе иде всяко знанье и съзнанье!...
В стихийний смес, в нестройний мир, о, Смърт, ти,
вечно жива,
оковите строшаваш на човешкото създанье!...

Ти неусетно даваш край на всяко стълкновенье,
в хармония всеобща груби сили съчетаваш,
от натиска на Съдбата ти носиш избавленье,
чрез истребленье делото Господне възсъздаваш!

О, Смърт, велика, мощна, справедлива ти си само!
От труд и тържества, от блян и сласт, от власт
и слава,
от сляп инстинкт, от страст нищожна, от вражда
голяма,

от всичко туй, което на човека сън не дава,
от всякаква корист и мзда – ти дребен смет
направяш,
и всичко сринваш вдън земя, следи без да оставяш!...

ЛАМА САБАХТАНИ!

Тежи ми, Боже, кръстът на живота...
Духа ми скръб обсажда, гина веч...
И виждам те – на твоята Голгота –
и шепна твоята предсмъртна реч...

Живях в тълпите сам – не ме разбраха.
В мен всичко светло, всичко в мен добро,
раздадох го... Душата ми обраха,
оставиха ми черното тегло...

Посях любов – поженах срам, вражди!
Напущам веч световните стъгди –
и в теб подирям, Господи, подслона!

Тъй ястреб, от ловеца повален,
издъхва в някой кът усамотен,
с очи, обърнати към небосклона!

* * *

Усамоти се, о, мъдрецо,
душата ти когато стене:
пощада няма у тълпата –
не знай тя що е съжаленье...

Усамоти се... Всяка жалост
на твоя дух – или тревога
на твоето сърце, да бъде
потайност между теб и Бога.

Спартанците в борба с врага си
премени туряха червени –
кръвта по тях да се не вижда,
когато падаха ранени!

* * *

Смъртта ще дойде скоро... Тя е вече
на път към моя дом... Ала за нея
не мисля аз... Духът ми ще остане
докрай предаден на светà идея...

Смъртта пристига... Тя ще ме завари
блед и замислен пред грамада книги –
и ще ми каже: – Нося на духа ти
свобода! Скъсай земните вериги!

* * *

Недей се стряска, клетнико, от мисълта,
присъда строга че те чака след смъртта.

В обилни сълзи очисти дух осквернен –
и устреми към небесата взор смирен.

Любов постави човека на света;
оттатък гроба ще го съди любовта.

* * *

Ти си приел послание свещено,
поете, винаги нащрек бъди...
Безделни умове не забавлявай –
а съвести задремали буди...

Бог даде на плавателя морета,
отшелника дари със пещери –
а тебе прати посред обществото
като ти каза: Иди се бори!

Любов към всичко чисто се допълня
с вражда към всичко скверно. Само гроб
достався отдих на борци. Приживе
мир който иска, е безволен роб.

КРАЙВЕКОВНО ТЛЕНИЕ

Labuntur et fluunt omnia.

Епоха на разкапалост! Век на душевно тленье!
Ни идеал – ни идол! Свяст, блян, всичко е разбито!
В духа пресищане и скръб, а в разума съмненье!
Което беше светло, днес е в тъмоти обвито!

Горчив анализ подкопа догмати и начала!
Прибежище – във никакви ученья – няма трайно!
Морал, преданье, правда, ред – са мода отживяла!
Във лабиринт от знания загина всичко знайно!

... О, като жалко купище от черни развалини
пред нас стоят идеите на тисящи години!
Духовната – издигната от рой народи – сграда
върху ни сякаш с пъклен шум и разгромленье пада!

И сякаш че – от смрадност всесветовна задушени –
в нас воля и желание са вече умъртвени!

КНИГАТА НА КНИГИТЕ!

Не в книгите, не в книгите познания търсете!
Книжовна истина е зрак лъстив! Сън смисъл нема!
Мечта лучиста, звучна реч – са играла! Четете
в природата – таз страшна и блистателна поема!

Четете епопеята на силата безока,
която тласка всяка твар към гибел неотложна,
която толкоз сладостно и тихо е жестока –
пред общий и безкрайний стон е толкоз безтревожна!

Четете библията на всесветните съдбини –
написана – не с буквици – а с куп от развалини!
И вижте, вижте как едвам досвършеното дело

човешко – хваща да старей – и пада, отживело!
И вижте как добро и зло в утробата отиват
на мощната природа и навеки там се сливат!

ПИСАТЕЛСКО НИЩОЖЕСТВО

Недейте писа никога, мислителю, поете!
Не виждате ли колко са книжата безполезни?
С грамаден склад словесен ни дариха вековете –
и пак Човещината се търкаля в черни бездни!

Правдолюбивий Тукидит, догадливий Тит Ливий
показаха световните злини отгде извират;
глубокомисленый Тацит, всеведущий Поливий
разказаха народите как падат и умират;

какво от туй?... Яви ли се що-годе оправия
между човеците?... И днес палачи, мъченици
пак няма ли?... Пак няма ли войни между кръвници?

Утихна ли ужасната човешка олелия
ден само?... Книгата е дим, писатели клетници,
догде царува грозната таз сила – орисия!

ПРОГРЕС

Напред! – тръбят витии и велможи; и тълпата
повтаря с краводушие: Напред! И хвъркат дните;
и неизменно скръбни са – в напредъка – нещата;
виденья – същи винаги – обсаждат ни в тъмите...

Пред трийсет века сеч всеобщ – днес кланье всесветовно!
Пред трийсет века гнет, ярем – днес рабска управия!
Пред трийсет века слепота – днес тление духовно!
Пред трийсет века нищета – днес жалка сирмашия!

Следи от прадеди, следи от правнуци – едни са,
човещината сѐ в един орисан кръг върти са;
ту скок безсилен, ту полет без цел: в бездънни ями

пропада всичко най-подир и пепел образува!...
Прогрес! Реч звучна, със която школникът се мами,
светулчица, която за съзвездие минува!

ШЕСТОДНЕВНИЙ БОЖИЙ ТРУД

Млад ученик когато бях, когато всичко вярвах,
което в книгите четях и даскала което
разказваше – сѐ пак един трънлив въпрос намярвах,
една неясност – в първите слова на Битието:

„Защо ли Господ е създал земята и небето
в шест дни, а не в един ден, не в един час?“ – питах ази.

... Пораснах... Друга книга почнах да чета: Сърцето
човешко – книга, пълна с вой дивашки, с мерзки фрази...

И грозно знанье придобих – узнах, че за враждите
човешки няма отдих, край че няма за бедите
световни... И тогава за шестдневний подвиг Божий

си спомних и промълвих: „Що ли, творче, не положи
по-дълъг труд, столетия защо ли не постави
да мислиш върху плана си, света кога направи?“

ЕДНАКВА ОЧЕВИДНОСТ И РАЗНИ ТВЪРДЕНИЯ

Години дълги – чели сте една и съща книжка;
сѐ черни букви гледали сте в нея – неизменно;
и казвате: „В таз книжица най-малката чертичка
е черна; няма в нея знак червен, словце червено!“

В живота на народите – първовърховна книга –
се взирате... човешкий род се вред преустроява,
събаря гнилото, троши верига след верига,
опитва, жаден за прогрес, управа след управа;

шейсет столетия борби, войни, кипеж, преврати
докарват най-подир навред еднакви резултати:
кумири, от една страна – поклонници, от друга;

сполука на лъжата; власт на сабята над плуга;
незнанье у добрий човек, у злий деспотство вещо...
И казвате: „Прекрасний ред в света – е видно нещо!“

МЛАДЕНЕЦ И СТАРЕЦ

Да можеше, щом се роди, детето да предвиди
великите злочестини, които го очакват –
да можеше борбите на живота то да види
и победените да чуй как дните си оплакват;

да можеше упадналий, изнемощелий дядо
прошедшето да възкръси – и като в огледало
да види младий си възторг и буйството си младо,
делата си да види – на незнайна мощ игрàло;

и двамата проклели би съдбата си: единий
за грозното заканване на бъдните години –
а другий за безплодността на подвига човешки!

Но пътят между люлката и гробницата с тежки
була покрит е... Висший дух, творец на злото, дава
незнанье на младенеца, на стареца забрава!

СВОБОДА

– Мирза Абас, в свободата защо не щеш да вярваш?
Не си ли син на своя век, човешкий род ли мразиш?
– О, школнико! Я ми кажи свобода где намярваш?
Свободен ли си да летиш – в кала когато газиш?

Вълкът свободен ли е на овца да не напада?
Свободно ли е сутрин слънцето да не изгрява?
Свободен ли е мислящий в измама да не пада
и чумавий съседите си да не заразява?

Кой е свободен – страшний ход на дните да възпира?
Кой гад свободен е да се не ражда, ни умира?
Кое човешко дело трай свободно под небето?

Съдба! Таз реч ни пояснява миробитието!
В свобода вярват неспособните да разумеят
законите, които вред – над дух и плът – владеят!

КРОТКОДУШИЕТО НА КАЛИГУЛА

Morituri te salutant!

„Богоизбраний цезарю и врагo богоданий,
тривеличайший вожде и кръвнико августейший,
ясновелможний рицарю и тигре увенчаний,
Юпитеровий сине и негоднико светлейший,

дай заповед кръвта ми час по-скоро да пролеят
и на приятний лешов дъх отново насити се!...
Дай заповед по вятъра навред да разпилеят
останките ми!... Но след туй да заплатиш готви се

за мерзостта си: молния очаквай ежечасно!“
... Сенаторът изказа туй проклятье велегласно
и към престола устреми взор, пълен със презренье...

... Калигула промълви кротко: „Дръжте го! Мъченье
до този ден невиждано за него измислете:
догде умре – умиране сто пъти да усети!“

ГИГАНТЪТ ИДЕ...

На враждолюбивите софийски консерватори, либерали и радикали посвещавам тази страница.

DE TE FABULA NARRATUR!

Еднъж две полски цветица препираха се гневно;
едното казваше: „Аз съм най-деликатно цвете;
със мене хубавиците се гиздят всекидневно;
и на великий петък мен поднасят в храмовете!“

А другото отвръщаше: „По-тънка е снагата
у мен, по-крехко съм от теб и по̀ съм грациозно!“
„Аз имам нежен цвят!“ „У мен е сладка миризмата!“
„Не! Ти си грозно цветице!“ „А ти – от мен по-грозно!“

Тъй глупо се протакаше таз препирня... Но ето
че се зададе бивол... Той нагази из полето
и безпощадно гордите две цветица потъпка!...

... Губете времето си вий, софийски словоборци,
политикани ялови, безумни враждотворци:
Гигантът иде... чува се веч неговата стъпка!...

КИРАДЖИЙСКИ КОН

Virtust post nummos!

Куц, крантав, кираджийски кон съгледал угоена
свиня, лежаща сред една смрадлива, кална бара...
„Кажи ми, я попитал той, от свяст ли си лишена?
Да киснеш в мръсота и да се цапаш кой те кара?"

Свинята отговорила: „Таз локва е гнуснава;
но в тази локва, друже, аз добрувам, дебелея!
Аз не ламтя за почести и за световна слава
и предпочитам в тинята, ей тъй, да си живея!

Ти, както виждам, работиш, потиш се, коньо простий;
но и затуй ти мязаш на една торба със кости...
Ще те похвалят, знам; но пак ще си останеш кранта!

Легни при мен!... Покоят е по-сладък от таланта!..."
„Не – рекъл конят, – сбогом! По-добре да пусталея
в почтено званье, нежели в позора да тлъстея!"

АТАНАС ЦИНЦАРИНЪТ
(Софийски тип)

Omnium quos terra tulit,
sceleratissimus.

Съблече се бай Атанас, халатя си навлече,
наяде се с фасул, прибра в желязната си каса
един фишек злато, изпя едно мане, предрече,
че щяло дъжд да завали – и на сина си каза:

„Хъ, Петърчо, молитвата! Хъ, падай на колене,
че стана късно веч!" Припадна пред иконостаса
син му – и Отче наш забъбри със благоговене...
(С евлавия! – по говора на бача Атанаса.)

Досвърши Петърчо без грешки – и подир: „Избави
нас от лукаваго!" – начена поклони да прави...
Бащата се замисли... през деня евреи двама,

големи хитреци, той бе ограбил чрез измама...
В хайдушкото си каянье цинцаринът тогази
промълви: „Боже, избави лукавите от нази!"

ОТ ТУРСКО ПО-ЛОШО

Quōs vult perdere Jupiter,
dementat prius

Завърна се най-сетне Влад, след двадесет години
страдалчески живот – живот изохкан в заточенье;
завърна се той при баща, при братя, при роднини –
яви се бледен между тях кат нощно привиденье...

И що да види в родний край? По улиците свада
между съграждани – раби новоосвободени;
едните стара партия, а другите пък млада;
от свяст едните – другите от честност пък лишени.

И всички с кръв оцапани, и всички озверени...
Защо?.. Началство, власт кому да бъдат поверени!
Началство! Сиреч голий как да стане мильонерин!

Власт! Сиреч способ от слуга да създадеш боерин!
... Влад разумя... Анатема най-люта той изрече,
па тръгна пак за Бруса – и не се възвърна вече!

ЛЕОКРОКОТ
(Léocrocotte)

Monstrum horrendum!

Бях ученик. Учителят еднъжки ни разказа
за някакъв си чуден звяр – Леокрокот наречен –
и образа му – образ на плашило – ни показа...
Тоз звяр бил срещан в някой край незнаен, див, далечен;

той бил уж мелез някакъв – от лвица и хиена
или от тигрица и рис... Учителят ни беше
благ мъж, но смешльо... „Всичко туй е басня, нагласена
от него!“ – мислех аз... За мен лъжата си личеше.

... Мъж станах. Видях в родний край държавници, които,
еднакво ловки, пъргави, коварни и могъщи,
ту зверствуваха тайно, ту беснееха открито,

ту нощем дебнеха добича пред сирашки къщи,
ту пък се преобръщаха – сред пладня – на палачи...
И разумях тогаз добре Леокрокот що значи!

ТИП, НАБЛЮДАВАН В СОФИЯ

Homo non semissis...

Човек да му речеш, не е – чиљече, да. Ръст дребен,
ум дребен, дребничко сърце – и дребнички омрази;
брадичка – търнокоп; коса, незапозната с гребен;
за искрен мъж минува, а в сплетни вседнебно гази.

Бил би герой, геройството да се зовеше префа;
гордей се, че бил до уши потънал в дълг, и казва:
„Кредит понеже имам, що да си развалям кефа?
Кредитът ражда дълг; стар дълг голяма чест доказва!“

Народни работи – това не го интересува;
за ред, за правда, за прогрес не иска реч да чува;
младежите съветва да не търсят управия.

„Телецът златен – шепне им, – навсякъде царува!
С идеология човек изпада до просия!
Свободата и силата са в пълната кесия!“

ВЕЧНО СЛЯПАТА И ВЕЧНО ГРУБАТА ТЪЛПА

Когато обновителят на съвестта човешка,
на правдата изконна най-правдивий тълкувател,
синът на дърводелеца – Исус – на мъка тежка
подложен бе; когато бе осъден кат мечтател,

опасен за юдейството, тълпата, на която
той бе показал пътя, към спасенье що отвежда,
и дал ѝ бе за битките житейски знаме свято –
безсмъртно знаме от Любов, от Вяра и Надежда,

тълпата, слепата тълпа, от него се отрече
и към мъчителите му на помощ се притече!
... На всеки вожд, апостол и мъдрец – таз е съдбата!

Мойсей, Конфуций, Гракхите, Брут, Аристид,
Хармодий,
Савонарола, Хрисостом, Сократ, Хус и Методий
гласяха: „Светлина! Зора!“ „Мрак!“ – крякаше
тълпата!

РАСТЕТЕ И РАЗМНОЖАВАЙТЕ СЕ!

„Растете!...“ – казва Бог. Растем. От случай слял, от среща
между жена и мъж – един на други непознати –
възниква туй, що песникът зове любов гореща;
а мощното туй чувство – и в колиби, и в палати –

една цел гони: род човешки да се разплодява –
сиреч на мъчениците числото и числото
на пакостниците всредневно да се умножава –
на всеки Тамерлан да се скрепява тържеството!

„Растете!...“ Да, когато чуй таз формула библейска,
човек, осъден да живей, не смей покой да иска,
не смей против всевечните съдбини да въстане!

„Растете!...“ Да, потребна бе таз заповед върховна,
за да се не обърне в прах уредбата световна
и нужда да се не яви от второ мирозданье!

ПОЛИТИКА̀

Quand la politique est devenue
une science de mots tout est perdu!
C. NODIER

„Догдето в рабски нрави и в дебел мрак спят тълпите,
свобода пълна е беда! Прогресът отначало
в законите не трябва да възникне – а в душите!“
... Прошедшето такъв урок от мъдрост ни е дало.

Но днес ленивецът с политика се препитава...
„Свобода значи ред!“ – реват безбройни шарлатани...
Глупците вярват... Уличний водач диктатор става
и коли, беси, граби – уж свободата да брани!

О, робът, пред жесток сатрап припаднал на колене,
бездушен като пън, от скот по̀ скот, слял пред позора,
пред бича ням – е подла твар... Обаче има хора,

които много повеч са достойни за презренье:
свободни уж, те ръкопляскат на словоиграча,
не виждат у бърборливий политикан палача!

ВЕЗИРИТЕ

„Кямил, Джамил, Ахмед, Мехмед, везири многобройни
поемаха властта – и все пак няма управия...
Тук краден лукс, блуд, веселба с кючеци сладкопойни,
там бой, насилство, вопли, плач и грозна олелия!

От правдата ислямска не останаха веч дири;
наследството на древните халифи гине в яма...
О, време е да смажем омразните везири!“
... Така си шепнеха веднъж софтите през байрама.

Един от тях, най-старий и най-опитний, прибави:
„Тоз, който безнаказано зло може да направи,
ръката си не може от злотворство да опази:

да можел би, той би бил Бог, а не човек кат нази!
Послушайте ме: злостните везири не щадете,
но и везирщината, о другари, премахнете!“

FORTUNATE SENEX!
(Бели стихове)

До дядо Неновата хижа
липа се младичка издига,
липа, едвам що посадена,
привързана о тънко колче.

И всяка заран, щом се съмне,
наш дядо няма друга грижа,
освен дървцето да обхожда,
да го наглежда и полива.

И някой щом го позапита
липа защо му е потребна,
наш дядо сладко се засмива,
в небето бистър поглед хвърля

и с тези думи отговаря:
– Под ветвите на таз липица
на внуците ми синовете
ще скачат, с време, ще играят!

Под сянката на таз липица
на внучките ми дъщерите
с юнаци млади ще се либят,
ще се годяват и венчават!

Тоз Божий свят е тъй направен,
щото доброто се не губи...
Това дръвце като израсне,
за болни липов цвят ще дава...

От същий липов цвят пчелите
ще идат медец да набират,
а пък където има медец,
и бял восъчец се намярва...

На внуците ми синовете
от восъчец свещи ще леят
и сутрин, вечер ще ги палят
на своя прадядо на гроба!

Тъй обяснява своите грижи
осемдесетгодишний старец
и после сладко се засмива,
в небето бистър поглед хвърля...

Из Себак-Адзи, фино-чудски поет
(р. 1807, †1859)

„ПОДРАЖАНИЕ"

1

В България ли си роден[1],
живейш ли в българската тиня,
с две работи бъди снабден –
къс ум и жажда ненаситна!

Че Бог те е създал от кал –
туй само винаги помни;
нечист парцал и чист парцал –
парцал е все – туй разбери!

В борбите, в злостните сплетни
според времето се владей –
бъди лисица, вълк бъди,
яж, пий, от хорски пот живей!

В добри съвети скъп бъди
и правото икономисвай,
да те не ездят – ти езди,
отзад нападай – но надвивай!

И някого ако съзреш
в кала потънал да охти,
вместо ръка да му простреш,
върху главата му стъпи!

[1] Оригиналът гласи: „Помежду фино-чуди ли си роден...

Не можеш ли осъществи
тоз хубав план – тогази беж!
Почтен човек за да живейш,
в далечен някой край върви!

Кога напущаш родний ад,
на границата се измий –
да не би да се зарази
от българщина чуждий свят!...[1]

2

Народ – две шепи дребен пясък.
Напредък – в облаците сянка...
Свобода – в улиците крясък...
Любов и мир – Иван с Иванка...
Възраждане – от вехто ново...
Отечество – пипер и спирт...
Права – попара в блюдо общо...
Закон – по вятъра кибрит...
. . . .
Кое е чисто, трайно, здраво,
добро, разумно, силно, право
и славно нещо на света?
– Дебела сопа по гърба!

[1] Люта насмешка – но не уязвителна; горчива ирония – но не ядовита. Тези стихотворения на знаменития фино-чудски поет са произведение на един отчаян идеалист – а не на един циник.

БАЙ ГРУЮ

(Един наш провинциален големец)

Vivat Mascarillus!

Великий този человек – човечец бе нищожен,
кирлив, одрипан, гнидав, бледен, сух,
със хлътнали очи и клепоух,
потънал в дълг, на фурната поробен, жив заложен.

Сега благодарение на нашите раздори
и язви партизански –
широко, бляскаво се поприще отвори
пред този раб спартански!

Тоз бившийратай днес е вожд! – Не щяха го за калфа –
и протомайстор е сега! Той съди, пази ред,
диктува повеления! Той омега, той алфа!

И бившите му господари днеска
с доземни поклони посрещат го навред...
А уличната сган крещи: Урра! – и ръкоплеска!

ПОЛУНОЩНО САМОРАЗПИТВАНЕ

Среднощ. Настъпи време да си легна.
Я да се смисля – с мен какво се случи
през целий ден... Лихварин ме оголи;
ухапа ме зло вестникарско куче.

Стар партиен водител ме нарече
„мъж вироглав, дърдорко непрактичен“;
за волен дух реч казах: царедворец
езика ми намери неприличен.

Високи бюрократи мен се сърдят,
немирство че съм всаждал в умовете...
... Ще угася свещта! Мечти за ново
човечество, елате ме приспете!

КЪМ ЕДНО МЛАДО, НАПЕТО И ДЕЛИКАТНО ДОКТОРЧЕ, СКОРО ПРИСТИГНАЛО ОТ ПАРИЖ

Я чуй ме, младий человече...
Ти вече диплома получи;
от знанията си доволен
бъди и веч недей се учи...

Да те не възхищава нищо
и нищо да те не вълнува;
и никога за подвиг тежък
сърцето ти да не сънува...

Предай се на тоз мухъл, който
в България живот наричат;
мъчи се да обикнеш всичко,
каквото другите обичат...

Цъфти, добрувай и старай се
да дебелееш, да тлъстееш;
и привикни да гледаш язви –
горчиви сълзи без да лееш...

Защо ли да скърбиш за злото?
Зло няма!... Глад, земетресенье,
студ, чума, сеч, братоубийство,
туй голо е съновиденье...

Това са басни... Остави ги
на тези публицисти бясни,
на тез искатели на едри
събития... Това са басни.

Бог е създал число голямо
от благости на таз земица,
но те са принадлежност само
на хитрите... Бъди лисица!

От тази лудина: „управа
и чест народна" – изцери се;
от вярата си във съдбите
на человека – откажи се.

Човешкий род на две полвини,
на две човещини дели се:
мъчители и мъченици;
със първите сприятели се.

Желанья докато усещаш,
кръвта ти докато е млада,
единствената ти програма
да бъде тази реч: услада!

Порокът е въпрос на навик...
Червиш се най-напред... догдето
захванеш тихичко да плаваш
в срама – като калкан в морето.

Във всяка хубава градина
най-хубавото късай цвете;
и хубавелка не изпущай,
кога ти падне на ръцете.

Едничката ти добродетел
да бъде таз: самодоволство;
във всекимесечний си приход
черпи духовно превъзходство.

Безгрижен, всичкото си време
със бръщолевене убивай;
със волността, със остротите
на Настрадина се разсмивай.

Освен богинята, която
туй име носи вред – сполука,
по-друго божество да няма
за тебе на земята тука...

Сполуката, човече младий,
тя само всичко извинява,
тя само позволява всичко,
тя само всичко одобрява!

Помни, че тат победоносен –
обществен става благодетел;
знай, че неуловен престъпник
е по-голям и от владетел.

О, път ако не си пробиеш,
бъди герой, поет, мислител,
напразно!... За тълпата ти си
в незнаен свят незнаен жител.

... Герой! Поет! Мислител!... Глупост!
Живота си да съкратяваш,
за да живееш след смъртта си!
Скъп одър с гроб да разменяваш...

От предразсъдъците бягай...
Позор и чест не съществуват:
човеци честни са онези,
които зло на теб не струват.

Вести ли се пред теб разбойник
и те прегърне, прегърни го;
ръце кръвнишки – все ръце са:
дар като носят – приеми го.

Не знам какви безумни хора
идеология създали...
Дим!... Здравите стомаси могат
да смилат и без идеали!

Почни борбата за живота,
о, юноше, недей се бави;
на знамето си туй надраскай:
„В живота кривий път е правий!“

ДЕМОНИСТИ И УПАДЪЧНИЦИ

Набор от декадентски сладкодумства

Вместо предговор

Уважаеми господине Z. Z.,

Вие ме молите да напиша – за вашето списание – една статийка под това заглавие: „Демонисти и упадъчници" – сиреч да охарактеризирам нашите ницшеисти и декаденти.

Знайте ли какво ми предлагате всъщност?

Предлагате ми да напиша Теория на скандала.

– Презирай човеците! – думаше Макиавел.

– Презирай човеците, презирай и себе си! – думаше Талейран.

Декаденти и ницшеисти продължиха тая формула.

Те думат:

– Презирай човеците, презирай себе си и презирай презрението!

Повтарям: да пиша монография за декадентщината и ницшеизма ми се вижда, като да тръгна из улиците – съпровождан от някакви продавачки на милувки.

Но ето какво мога да направя.

В пет-шест стихотворения (трябва ли да ги нарека стихотворения?), написани по подражание на софийските новомодни поетченца и поетарушки, аз ще ви разкрия психиката на техни господинства.

Наместо да ви дам разсъждения върху раната – ще ви посоча раната.

1

Проказа, чума, тъмнина, беди, убийства,
Содом, Гомор!
О, как ми е приятно, как ми е приятно
да слушам – посред купища от развалини –
мил жабин хор!

Проказа, чума, тъмнина, беди, убийства,
Содом, Гомор!
Безделнико, дерзай! Разлагането мощно
е най-разумен труд! Бездомнико, ликувай:
срамът е дом!

2

Обгърнато от срамове, обзето
от гниене, туй дребничко кълбенце,
наречено земя, прилича днеска
на сплута тиква! Всички живи твари
усещат в жилите си сладкий пламен
на демонската сквернодумска треска!
А пък срамът, край друма тамо клекнал,
към проходяща бесотия мята
възторжен поглед, буйно ръкоплеска!

3

Като гадина мързелива
душата ми взе да се сплува
от дрямка и лежание.

У мене, същество безводно,
защо ли не всадиш, о, Боже,
какво да е желание?

Например – да напиша книга,
за да покажа, че порокът
е източник на знание –

или наяве да извадя
в публична сказка, че безделност
е най-светото звание –

та цял свят да рече: – Тоз въжник
е вещ човек; той знай да прави
от смет благоухание!

4

Звездите на хоро се уловиха,
а мен поканиха за хороводец...

Хорото се разтури, аз останах
низ сините простори пешеходец.

И в сласт безкрайна омотан, забравих,
че има нейде български народец...

5

Какво да пиша? – мислех аз... И най-подире
добър сюжет избрах...
Нищожеството ще възпея – ще разправя
какво е вятър и какво е прах.

Чрез вятъра прахът възлиза в небесата,
звездиците соли;
а чрез праха – на вятъра възможно става
цял град да замъгли.

От вятъра докаран – облак чер излива
пороен дъжд връх нас;
и бял прашец на черна кал се преобръща:
стъгдите мязат на сърцата ни тогаз!

За кални улици понеже става дума –
ще драсна афоризъм величествен, крилат:
петна от кал на черен плат изглеждат бели,
петна от кал изглеждат черни на бял плат!

Какво да пиша? – мислех аз... И най-подире
избрах добър сюжет:
ще заговоря за нищожността свещена,
за дим, помия, калове и смет!

6

Дебела снеговита вата
е капладисала земята.

В небе безцветно гарга хвърка;
и грачи, грачи, сякаш още ище;
и гледа тя; и сякаш гледам да се валя
магаренце на пепелище!

Стъмни се! Издалече
вой някакъв се чува;
в долини пусти за безплатна
трапезария вълк бленува!

Дебела снеговита вата
е капладисала земята!

ЗА СОФИЙСКИТЕ ДЕКАДЕНТСТВУВАЩИ ПОЕТЧЕТА

Младежи, вий говорите изопачен и тъмен
език. Герана вий наричате подземна кула,
а кулата – геран небесен. Вий сте уверени,
че старовремската естетика е равна с нула.

Узнайте тази истина: оригинално нещо
не значи никак нещо чудновато. Андромаха
е верен образ – просто очертан – на благородна
жена; и за свой идеал жените я избраха!

Не! Да не мязате на другите човеци в нищо –
туй вам не дава право да се мните за титани!
Поети истински в духа си мощно отражават
духа на племето си и затуй са великани!

ВИЗАНТИЙЦИ
(Страници из неизданената ми поема)

1

Оръжьето на тези хора
е фразата, речистий бяс;
туй женско племе все бърбори
и от безсмисленний си ропот
то се опива до несвяст...

Наместо действия – глаголи,
мечти наместо труд и пот!
Тоз бабешки род е поставен
на земний шар като плашило...
Омразен византийски род!

Народ-илот! Човеци-язви!
Петно на светлий небосвод!
. . . .
О, щом един народ прогние
в разврат, в безредица потъне,
щом застарей един народ –

словоиграчът адвокатин
и лихий продавач на стил,
и грозний ритор на кръчмите
обилно хващат да поникват –
кат гъби върху дънер гнил!

О, колко зло докарват, Боже,
туй пустословье, този шум!

И как, уви, да им докажеш,
че в този океан от думи
не се намярва капка ум!

. . . .
А гърците догдето спорят
за метафизика и слог,
турчинът – който не разисква –
полека-лека приближава
и се примъква в Златний рог!

2

На хищни птици гнездо;
от азиатски козни
неизчерпаем склад...

Под всяка стъпка тиня,
на всяко сърце язва
и в всяка, душа смрад...

Диващина надменна,
пашовско вероломство,
фанариотски яд...

Богатство баснословно
и баснословна бедност,
пресищане и глад...

Оплути бейзадета,
калугери по-мръсни
от най-гнуснавий гад...

Народ по-дърт от всички
писания свещени –
но за свобода млад...

Невежество детинско –
размесено с лукавство
на старец белобрад...

Софти, които тласкат
човечеството клето
столетия назад...

Юдейско гето, гдето
безстидно псува всеки
евангелски обряд...

Магесници и врачки –
които ви показват
полунощ по обяд...

Ефирни англичанки
индийки от Калкута
и от Аллахабад...

Велможа от Кайро
и улема от Мека –
дошли да търсят хлад...

На всички земни вери
пъкълите – събрани
в едничък само ад...

Обител старобитна,
кервансарайска сграда
и всичко... Но не град!

На – столицата славна
на лъчезарний Изток –
чутовний Цариград...

3

Шест дена след като превзе
града на Константина,
победоносний Мохамед
покрай един голям палат.
с велможите си мина...

„Чий ли е бил тоз хубав дом?“ –
владетелят попита...
Велможите не знаеха;
за пръв път те обхождаха
Византия разбита...

„Търсете някой грък и го
докарайте при мене.“
След малко пред османский вожд
стар логотет доведен бе...
Той падна на колене...

„Каква е тази сграда?“ – пак
запита падишаха...
И гъркът даде тоз ответ:
„Ти, който представител си
тук долу на аллаха;

върховний повелителю
на всички правоверни,
ти, на когото славата
се вред разнася, както гръм
в пространствата безмерни;

Ти, светлозарний рицарю,
безтрепетний султане,
ти над покорните царе,
ти над послушните тълпи
едничкий великане;

узнай от мен, твой раб смирен,
твой поданик нижайши,
узнай от мен, че този дом
прекрасен – на науката
е храмът величайши!

Тук мъдреци, мислители
и логофили вещи
най-ревностно разисквaха
за всички земни работи...
Тук, в прения горещи,

архидидакти търсеха
на всичките задачи
решеньето: „Душа що е?
Как разумът стои в плътта?
Материя що значи?

Ред има ли или закон
предвечен в естеството?
Движенье що е? Що е мощ?
Покой що е? Как се яви
в човещината злото?“

Да! Истината – ето що
безбройни поколения
са дирили в тоз замък свят,
в таз крепост на ума, в тоз двор
на земните учения...

Тук всякакви идеи се
развиваха всечасно;
мечти, системи, възгледи,
методи, хипотези – тук
излагаха се ясно;

и от великото това
идейно стълкновение,
от безпревивната борба
на знанье против знанье и
на мненье против мненье,

излязваше таз светлина –
духа която храни
и без която человек
от всички земни гадове
би бил най-окаяний!...

О, царю на османците,
родината ми клета
с геройство се не отличи:
но вечно ще се слави тя
за своята просвета!...“

„Добре! – отвърна гордий вожд
на турската ордия... –
Отдавна впрочем аз узнах,
че философството цъфти
във ваша Византия...

Но я сега кажи ми туй:
след толкоз дълго прение
великите ви мъдреци
дошли ли бяха до едно
последно заключение?“

Въпрос подобен бедний грък
не чакаше... Султана
зачудено изгледа той
и после прикова очи
в земята – ням остана..

Тогава думата пое
един молла и каза:
„На гръцкото мъдруване,
о, царю, заключенье ти
веч даде: ти го смаза!“

В БАЛКАНА
Сатирическа балада

Чаровна крайнина, природа благотворна,
но хора диви, хора неизменно зли...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Законодател лих права свещени сгазя –
па дума на страдалеца: „Немей! Тегли!“
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Държавник лакоми за таен фонд; банкрутство
че до ще за държавата – не го боли!
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Министри, заем като правят, са месити –
и чужда банка с тях печалбата дели...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Бог дава изобилие; чиновник-хищник
старай се повсечасно да го намали...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Издайник – пост висок в държавата завзема,
оттам не се намери кой да го свали...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Талант в сиромашия крее; над бездарност
дъжд от награди и подаръци вали...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Поет-хлапак едничко правило признава:
„Без срам месата си сред пътя разголи!"
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Продажен газетар с палача другарува –
и го насъсква: „Сгазяй! Бий! Беси! Коли!"
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Глупец дърдорлив е посланик в Хага, в Мюнхен;
човек способен – вкъщи сирене соли...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Сирак утеха дири в храма; даскал иска
туй светло благочестие да развали...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

В кръчма и клуб морал еднакъв: „Ръкопляскай,
служи на силните – а слабите хули!"
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Държавно знанье, конституция, в пет думи
стоят: „Престола вред и винаги хвали!"
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Наш храненик – на римский лама пълномощник –
разкол измежду нас се сили да всели...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Сомн христоломници и сган българоборци
възгласят: „Всяка святост нек се провали!"
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Стар Декалог – блян отживял – пропада. Ницшев
не си ли жрец – за бъдна слава не мисли!
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Черней туземец – роб на грозни бахтотражи,
из Бесарабско и из Турско надошли...
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

В Средец празнуват руски подвизи... Русия
да хвали – русоедец дърт благоволи!
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Преди пет века липсандрия ни съсипа:
и днес все то: врабци минават за орли!
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Славянство гние – немец помощ му предлага;
настъпи време вълк овца да съжали!
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Дух същ – у вси монарси – вей: „За да властвуваш,
помежду партии омрази подпали!"
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Народна волност – сън... Сломихме турско тръне,
но на маджарски се набодохме бодли!
Да можех да избягам, о, да можех,
отвъд високите онез скали!

Омайна крайнина, природа велемощна,
ала народ безводен и водачи зли...
О, ще се боря – няма да избягам
отвъд високите онез скали!

МОЕТО РАЗКАЯНИЕ

Разбиха те и смазаха те, моя
злодумна сатиро!... Тъй ти се пада!
Що на писачите смути покоя?
Протести, ето твоята награда!

Протести, да, и проклинанья люти
гръмливите ти строфи заглушиха!
Отвред се сипят попържни върху ти!
Тъй ти се пада!... Що не си по-тиха?

По-снизходителна, по-благосклонна
защо не си? По име все нещата
защо наричаш и що в лексикона
най-жлъчните отбираш от словата?

Виновна си, виновна си премного,
о, моя сатиро неразсъдлива!
Бездарните защо осъждаш строго?
Към глупите що си немилостива?

Защо безсъница зла причиняваш
на хора угоени и засмяни –
защо ги непрестанно обвиняваш,
литературни че са шарлатани?

Че има днес драскачи, графомани,
които писмеността ни позорят,
какво от туй... Нима сал великани
в печата имат право да говорят?

Че даскал Иваника фейлетони
вседнeвно публикува ядовити
и лична винаги облага гони,
като раздразва страстите, враждите,

това е днеска всекиму известно;
но ти в тез работи що се намясваш,
о, моя сатиро?... Кое е честно,
кое не е, що дръзко тъй указваш?...

Че Груйо родний си език не знае
и правописа иска да подправи –
защото вси книжовници желае
невежи като него да направи, –

това е всеизвестно... Но защо ли
държиш за работи подобни смятка,
о, моя сатиро?... Без протоколи
що да не мине Груювщина гадка?

„Благой, Евтим, Макарий са хлапаци!“ –
твърдиш ти гордо, сатиро зловеща;
и след „хлапаци“ риттмото „диваци“
на края на куплета се нарежда...

Когато хокаме дивака много –
душата му не става ли по-дива?...
Зло шибане, бичуване жестоко
изправят ли крив разум, съвест крива?...

Виновна си, безмерно си виновна,
о, ямбо моя, остра, безпощадна!...
Добро ти проповядваш с реч отровна:
светът зло предпочита с реч отрадна...

Търпенье трябва, пред това което
е най-естествено в света явление,
незрелий дух!... Да търсим под небето
все ум, това е умопомрачение!

На хромий, на гърбатий са признати
права човешки; те кат нас живеят...
Душевно хромий, умствено гърбатий
защо да нямат право да виреят?

Слепецът, същество най-окаянно,
където иде, помощи намира;
защо душевно слепий постоянно
да се напада и да се презира?

Тук, долу, светлини и сенки има;
глупавината сянка зад ума е;
дали е нужда тъй необходима
глупеца да принудим да сияе?

Некнижни, тъпи хора долу, тука,
безчислени са... Е, какво да сторим?
Че нямали съзнанье и наука –
устата трябва ли да им затворим?

Да! Иваника, Грую, тези мравки
литературни, хляба ли ни взеха?...
За да ги бомбардирам с подигравки,
те моя дял от щастье ли отнеха?...

Какво ми са направили тез бедни
челечета, Благой, Евтим, Макарий,
за да ги тъпча тъй като зловредни,
омразни, богоненавистни твари?...

Благой, Евтим, Макарий, най-подире,
са туй, което са!... Не пишат вещо.
Но вещина у тях защо да диря?...
Талантът задължително ли й нещо?...

Тъй баба знай, тъй баба бай!... Готвача
плат да тъче копринен не умее;
но дава ли туй право на тъкача,
кат види кухня, злостно да се смее?

Към хорски недостатки трябва малко
човек да бъде късоглед, наяве
да не изважда всяко дело жалко
и комплименти честичко да прави...

Със умаслителните само фрази,
със медените думи – чисто дело
се върши; спор и глъчка всеки мрази;
вражди посява мъмренето смело...

Да! С добрина голяма и с пощада
нищожество и злост се побеждават!
Връх подлостта когато бич не пада,
човешките съдби по-светли стават!...

... От моя грешен разум, Боже щедрий,
махни, махни туй мрачно настроение;
от дребни бълхи доста правих едри
чудовища, от глупост – престъпление!

О, дай ми хладнокръвие, смирение,
преблагий Господи, и отърви ме
от поетическо ожесточение –
от логомахия неукротима!

Щом млъкна аз, Благой, Евтим, Макарий
ще почнат работи да пишат умни –
и всичките балкански въглищари
ще станат демостенци сладкодумни!

Щом онемея, Господи великий,
вси Груювци ще станат хора свестни,
във своите списания и книги
въпросите ще разрешат словесни.

Да изговаряме ще ни накарат
„сол“, „кон“ и „път“ – слова абсурдно меки,
като „вол“, „слон“ и „кът“ – и ще ни вкарат
във пътя на науката вовеки...

Най-после газетарят Иваника
ще стане втори Рошфорт, ще воюва
за правдата – глад ще търпи, клетника,
но никой няма да го подкупува!

... Да! Свърши се! Ще онемея вече!
Да! Засега ще си строша перцето!
Да! Няма ямбата ми веч да пречи
на хората с ръмженето си клето!

Пролог към
КНИГА ЗА РОБИТЕ

На пресвещената памет на българския революционер и мацинист Ангел Кънчев

1

В безработни дене, четецо, прелисти
таз Небожествена комедия... Обаче
знай що ти давам аз... Напети хората,

напудрен, дъхав слог, това е според мен
прикърма, куха лъст, баилка на драскачи,
които миткат – от салон в салон – весден

Таквaз дрънгазица тук не търси! Речта
не гвача аз – не знам да гуцам – не умея
с тъкан словесна да забулям мисълта.

Аз си приказвам ей така, Бог както дал,
по цървулански, хлевоустя и се смея;
когато пък се зля – речта ми е хардал.

2

Какъв човек съм аз? – Прислужник милолик
и либав кокалан не съм! С политикани
не седенкувам; с принц не ходя на пикник.

Надути пъзльовци, благата светска сган,
велможи лихи и държавни сополани –
тям няма никога да дам хвалебна дан.

Мой личен враг е тържествуващий злодей!
Несносен гледа за мен е Каин да тлъстее
и да благува, Авел глухо да копней!

3

Самозабрава – дълг върховен – дълг свещен!
За себе си – и в себе си – аз не живея,
а на клетниците раздавам се весден!

Раздавам се! Талант, наука, ум, сърце,
каквото мога да извърша с мощ душевна,
каквото мога да измайсторя с ръце,

каквото има в мене чисто и добро –
и оцеляло в грозната борба всекидневна –
на общий жертвеник обречено е то!

„Мечтател поощрял, витияa настървен,
крамолник груб, лишен от всякаква подпора!“
... Тъй ще се отзоват щастливци за мен!

Те ще рекат: „Поет безгащен най-подир
тъй свършва, с божба зла в устата, твърд в позора,
върл, с бушница насочена към целий мир!

Я да се запилей нанякъде – златце
където се печели, – па да се замогне!
Да гледате тогаз ухилено лице

и двойна гуша! – Да, когато знай човек
да си помага сам – и Бог ще му помогне!
За хапльовци подслона няма в този век!“

5

Не! Има и за мен подслона на света,
о, кипри, къдрави лакеи, лепи люде,
и таз подслона е към вашия род вражда!

Ръката ми, безтрепетна към всеки яд,
на вашата зараза смогна ще да гуди
нажежено желязо, твари, расли в смрад!

Вий ще избегнете от устрел може би,
от боздуган и кол, от безпощадно клане,
от грозните братоубийствени стрелби!

Ала ще видим где ще се заврете вий,
о, тунеядци, пред гърмящото възванье
на ямбите – на тез пророчески мълви...

6

Да, груб поет съм аз, мислител слободняк;
в изстъп не падам от юмрушка управия
и не тресе ме пред всевластен върколак.

Харач на царя – и колач на Бога – дим!
Аз знам това – че вълк обича мракотия,
че за двуногий вълк благ ред е нетърпим.

Аз знам, че всякакъв скубач, смукач, дояч
е бясно същество, че всякакво сатрапство
е плод на нравствена суровщина; че с плач,

че с ахкане не се решава стар въпрос,
че с пост и с дух смирен не се лекува рабство;
че на свещеното весило сам Христос

загина, за да сгрей разбитите сърца,
да създаде борци за правдини човешки –
и да изправи преклонените лица...

И друго знание аз нямам – освен туй!
А говора си аз обличам в ритми жежки,
та чак в недрата на тълпите да се чуй!

7

О, туй книжле не е за царедворци, не!
Това е четиво за роба – що ожида
сирашка Пасха, за разплащане дене.

Туй е заветна реч – за онзи, що черней
и съхне – за оназ човешка какавида,
която никой не окайва, не милей.

Туй е нов требник за скиталеца космат,
за овдовелий от надежба, за триклетий
искател на таквиз богатства: вехт халат,

калеври скъсани и къшей качамак...
И нека лестни думи, ласкави привети
еднъж да бъдат чути в грозний адски мрак,

8

Рая на върлата безхлебица, чер рой,
вий, що се раждате на бунище – и мрете
чрез буна, дрипльовци, вий, чийто глас е вой,

низвъргнат хамов род, неволна сиромаш,
над вас и слънцето веч гаче ли не свети –
а Божий мир е ваш, цял-целеничък ваш!

9

Аз ви не уча да презирате тоз свят,
да устремите към небето мисълта си –
о, хора, с бузи хлътнали и с тънък врат!

Една поука вий ще чуете от мен:
поискайте от всяка благота частта си,
поискайте свъртарище на белий ден...

Вземете силом туй, което е било
за вас създадено, за вас предназначено;
назве ли някой делото ви грешно, зло –

кажете му, че за народа няма грях –
че всенародното желанье е свещено
и че несправедлив закон е шепа прах!

10

Властителство недей търпя над своїта власт,
веление недей търпя над своїта воля,
свети народний пълко! Ти си люден пласт,

над който се издигат пирамиди смет –
тиранства! О, бъди смел в своята неволя;
размърдвай се, от мощна ненавист обзет!

Ще рухне трухъл свят, вехт храм ще се срути
и огрев нов тогаз духа ти ще съгрее,
и изгрев нов тогаз над теб ще заблести!

11

Задуха тих ветрец... Запя и птичи хор.
Таме на небосклона бъдний ден светлее...
Страдалци, сбирайте се веч на братски сбор!

Ей барабанът бий, ей знамето се вей,
плодът на игото – роптанието – зрее,
свещена жал кипи във нас и ни люлей!

Елате! Има си Бог енята за нас –
не грозний Адонай, съюзникът на трона,
а висший зюртаран и хъш, голтакът Спас,

чието слово бе към всяка власт укор.
... Светлее бъдний ден таме на небосклона.
Задуха тих ветрец, запя и птичи хор.

БОЯН МАГЕСНИКЪТ
Балада

Horresco referens!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше набожната готвачка баба Яна... –

Боян е по-опасен от побесняло куче!
Той знае да предсказва кога ще вали дъжд;
той всичко предусеща, каквото ще се случи;
той в книгите все рови и търси все да учи,
но туй, което учи, погубва честний мъж!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше придворната готвачка баба Яна... –

За него няма тайна, за него няма було,
ний вчерашний ден знайме, той утрешний ден знай
и името му, чада, затуй се е прочуло!
Той всичко може, всичко, що прави, е разумно:
но грешен е тоз разум и не отвежда в рай!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше смирената готвачка баба Яна... –

Боян когато ходи по слънце, сянка нема –
той сянката си, чада, на дявола продал!
Той знай да възкръсява – но вечността отнема!
Той знай да утешава – но знай души да взема!
Могъщий дух на злото власт пълна му е дал!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше безжлъчната готвачка баба Яна... –

Прегърбен ходи смъртний под гнета на съдбата,
не може да отгатне какво ще доживей,
от горест в горест пада и скита се в тъмата...
Но за Бояна няма неволя на земята –
тлъстее той, добрува, цъфти и дебелей!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше премъдрата готвачка баба Яна... –

Боян лекува болки телесни и душевни,
певец е той, философ, първовърховен врач...
От билки чародейски, от самодивски песни
пазете се, защото мъченья вековечни
подире си те влачат и безконечен плач!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше почтената готвачка баба Яна... –

Когато той приказва, през неговите устни
говори сякаш някой пророк или светец!
О, няма като него човеци сладкодумни!
Речите му, избрани, приятни, благозвучни,
възвръщат слух и зренье на глух и на слепец!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше незлобната готвачка баба Яна... –

И дяволът тъй също умее да разказва
и знай да проповядва, и знай да убеди...
Невинните душици догдето тури в пазва,
как знае той да милва, как знай да се подмазва,
с какви въздишки сладки и медени речи!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше всехвалната готвачка баба Яна... –

Той винаги разправя за Божията слава;
той знае да тълкува Господните дела;
но той все лъже – даже когато право казва;
но той без Божа воля чете по небесата
и върже разговори с печалната луна!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше достойната готвачка баба Яна... –

Той казва, че звездите са едри кат земята,
говори, че земята прилича на кълбо,
че туй кълбо пътува само между слънцата,
и други, много други... И още, че душата
човешка и Господня едно е естество!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше чутовната готвачка баба Яна... –

Той казва, че не трябва да чака награждение
човек, когато прави в живота си добро;
че в бъдущий свят няма ни съдба, ни мъченье,
че в разприте ни Господ не иска да се меси,
че злото е потребно, че няма пълно зло!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше умилната готвачка баба Яна... –

Той казва, че противно било на наща вяра
да браниме честта си, светите си права!
Че повечето хора са луди – и че трябва
разумний да избягва от тях – да търси правда
в съда, що носи в себе – съда на съвестта!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше обичната готвачка баба Яна... –

На нашите велможи, на нашите войводи,
на наште царедворци и първи големци –
вместо да ги насърчва – той злостно днес говори,
че върл бич щял да пръсне войските ни геройски
и крепкото ни царство щял да опустоши!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше изкусната готвачка баба Яна... –

Той взел да предвещава, че грозни исполини
(помагай, Божа майко, на нашите деца.
да заградят с твърдини полета и долини!),
че някакви диваци безмилостни и силни
на гости ще ни додат из южните места!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше любезната готвачка баба Яна... –

Той взел да пророкува, че ний ще станем роби
(о, Господи! Пази ни от тежки грехове!),
че ний ще станем роби на господари лоши,
че страшни дни ще додат, че дълга нощ ще доде
за нашта татковина, за наште домове!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше отличната готвачка баба Яна... –

Той седнал да предсказва, че внуците ни голи
ще ходят, боси, гладни, по чужди брегове,
че Изток щял да екне от българските болки,
че нашто пораженье и нашите неволи
за пример ще послужат на всички родове!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше речистата готвачка баба Яна... –

(О, татко наш! Ти, който стоиш на небесата
и благости раздаваш на всички светове,
ти, който господар си над всички господарства,
от мор, напаст и гибел предпазвай ни страната,
престола ни запазвай от външни врагове!)

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше приятната готвачка баба Яна... –

О, туй не е за вяра, това са хули мръсни!
България е жива, догдето Бог е жив!
България е гнездо орлово! Да, могъщи
са българите, чада!... Вождите ни са мъдри
и царят ни е храбър, добър, благочестив!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше юначната готвачка баба Яна... –

Да, нашиий цар ще спази великото си царство!
Той ден и нощ се грижи за милий си народ!
А Господ го закриля и да ще му богатство,
съветници способни, царуване всеславно,
семейство многобройно и дълъг тих живот!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше кадърната готвачка баба Яна... –

Боян не ходи в черква и Богу се не моли!
Боян свещи не пали пред Божия олтар!
Боян се подиграва с християнските закони –
Задушница, Мръсници, Пост, Вълчи дни и Мощи!
На всички богохулни Боян е главатар!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше способната готвачка баба Яна... –

С демоните посредносщ в едно събранье лудо
пирува той, вилнее, ликува и бесней!
Той езди на пържина, подскача, припка буйно,
върти се из въздуха, реве, квичи, лай шумно
и после се изгубва – петелът щом пропей!

Деца, отбягвайте всегда магесника Бояна! –
говореше държавната готвачка баба Яна... –

През мараните летни из гъстата дъбрава
селачите го срещат – под вид на колело,
което се търкаля гръмливо, всичко смазва,
дърветата събаря, водите пресушава,
чер пуща дим, разклаща цялото естество!

Деца, отбягвайте всегда магссннка Бояна! –
говореше великата готвачка баба Яна... –

Когато есен почва студен вятър да духа,
когато се покрива небето с тъмнини
и с призраци и сенки изпълва се въздуха,
тогаз Боян, о, чада, обръща се на бухал
и който го съгледа – умира в същий миг!
....

*

Тъй знаеше разумно и сладко да приказва
прочутата готвачка на българския цар,
познатата на всички велможи баба Яна
и вярната съпруга на царския вратар...

Наоколо ѝ млади стражари и служанки
с внимание глубоко я слушаха цял ден,
защото баба Яна от всичките готвачки
приготвяше най-вкусна яхния от овен,
защото царят даже еднъжки бил ѝ рекъл
(петелът в нея вечер добре се бил изпекъл):

„Ти си хазайка умна, любезна бабо Яно,
жена, каквато втора май няма в моїто царство!“

*

На своите дълги сказки добрата баба Яна
обичаше да дава един и същи край,
в минутата, когато насипваше ястьята
ту в сребърни паници, ту в блюда от калай:

– Пазете си сърцето от всяко изкушенье
и ум голям от Бога не искайте, деца!
Пазете си душата от дяволско ученье;
и в книги не търсете просвета и спасенье;
книжата са родили мрак само и злина!

ОРИСИЯ
Поема

Пенчу Славейкову

– Поет да бъде! Същество всесилно
и немощно – за слава жедно, сито
на всичко – люто и любвеобилно;
без воля същество, но упорито!

Поет да бъде! Да хаби ума си
във пусторечия неимоверни!
В гигантски труд да ускори смъртта си,
за тържества нищожни, ефимерни!

Поет да бъде! Светлото изкуство
да бъде негова едничка вяра;
да се обърне всяко нежно чувство
у него в честолюбие без мяра!

Поет да бъде! В песни жаловити
световните злини да изброява!
Поет да бъде! С ритми ядовити
небесний произвол да укорява!

Поет да бъде! С думи огнестрелни
неволя и тегла да прорицава!
Сирак от радост, в мъки безпредлени
тук, долу, хаоса да съзерцава!

Поет да бъде! Но със своя гений
беди да предизвика всевъзможни;
да заблуждава – с химни вдъхновени,
да слави Бога – във псалми безбожни!

Поет да бъде! Гибел да съглежда
там, гдето всеки вижда избавленье!
Вред плач да носи, всякаква надежда
да преобръща в горестно съмненье!

Поет да бъде! Двоен дух да има
и двоен взор, и понимание двойно:
но в таз духовна мощ неизтощима
сърцето му да охка безпокойно!

Да бъде сърцеведец! Рана жива
под всеки лик човешки да намярва!
Да бъде тайноведец! Да открива
неща, в които никой да не вярва!

Поет да бъде! Горд и мрачен песник,
жрец на идеята, раб на съдбите!
Да бъде на борбите предвъзвестник,
безплодността да пее на борбите!

Поет да бъде, да се възхищава,
подир безплътни сенки като тича!
С мелодиите си да упоява
душите и в мечти да ги въвлича!

Болезнените творчески вълненья
живота му да тровят постоянно!
Потънал във безименни виденья,
да няма никога лице засмяно!

Във изступленье буйствено да пада,
зората в мрачина да преобръща...
Да не намярва никаква услада
във духовитостта си всемогъща.

Вседневно нови форми да създава,
от всяка реч безцен да прави камен
и все пак недоволен да остава
от себе си, от своя гений пламен...

Да търси неизвестното, да гони
неуловими мисли, да простира
ръце към всички тъмни небосклони
и вред непостижимост да съзира.

Църв както хладний труп прояда в гроба,
да го проядат слепи пожеланья!
На крак окови както влачи роба,
така да влачи своите мечтанья!

Да либи, както никой друг не може
да либи – и в сърдечно излиянье
на тигрица надежда да възложи –
да падне в грозно разочарованье!

Да иска във прегръдките си цяла
вселена да приграбчи – и в съзнанье
на своята нищожност идеала
да намрази и скептик твърд да стане!

Луд да го нарекат и най-подире
да го обсипят с хули, обвиненья...
И никаква без да оставя диря,
да се забравят мощните му пенья!

А след смъртта му люде завистливи
да кажат зарад него: – Тоз бърборник,
творец на песнопенья нечестиви,
не бе освен един велик злосторник!

. . . .

... При мила рожбица, новородена
такваз издрече горка орисия
орисница зловеща, разярена...
Присъда, произнесена от змия!

Но ето че при люлката детинска
и друга се орисница показа...
Тя отрока погледна с материнска
любов, прегърна го – и после каза:

– Добре! Поет ще бъде той – подобен
понеже приговор се тук прочете!...
Поет!... Светило живо!... Дух способен
за всеки подвиг! Вожд на духовете!

Поет ще бъде той – но не и жъртва
на участ зла!... Той ще надвий съдбите!...
Ще възкръси той всяка съвест мъртва!
Утеха той ще носи на рабите!

Поет ще бъде той на младините!
Поет ще бъде той на красотата!
Поет ще бъде той на светлините!
Поет ще бъде той на добротата!

Поет ще бъде той първовърховен,
маг на изящното човешко слово,
на благозвучността вълхв всесветовен,
творител вещ на обаянье ново!

Поет ще бъде той и в тоз нестроен
човешки мир от скръб на скръб ще пада:
избраник да се назове – достоен
е само онзи, който знай да страда!

Скръбта е тайнство всепресвещено!
Скръбта чистилищен е плам в сърцето!
Скръбта е бреме светло, преблажено!
Скръбта е второ слънце под небето!

Скръбта е по житейский път водачка!
Скръбта сияй в нощите, долу, тука!
Скръбта е на героите кърмачка,
скръбта е величайшата наука!

Скръбта е най-високо откровенье!
Скръбта прегради всякакви пробива!
Скръбта е извор от благословенье!
Скръбта нов свят пред погледа разкрива!

Скръбта наставница е непогрешна!
Скръбта в човека нов човек създава!
Скръбта поражда сълзата утешна!
Скръбта очи на заслепений дава!

Скръбта на бъдний тоз поет във взора
небесна лучезарност ще постави,
ще му усили с молния говора
и великан от него ще направи!

Поет ще бъде той!... Ще бъде гонен,
похулен от злорадни, груби хора!
Но пред коварствата им непреклонен
ще бъде – недостъпен за позора!

Поетский бит е грозно изпитанье!
Но във неволята духът узрява!
Поетский бит е тежко подвизанье!
Но геният в теглото възсиява!

Поет ще бъде той! Борба ще води,
борба с невeдението и с мрака:
тоз, който по света безчувствен ходи,
добро световно няма да дочака!

Поет ще бъде той! Ще тържествува.
ще бъде победен – но ще се бори,
за правда всекидневно ще ратува,
за правда невъзможното ще стори!

Борбата е живот! Без нея нема
посев за добротворната идея!
Борбата е живот! Тоз свят – поема
на висший разум – се държи от нея!

Борбата е живот! Тя всяко дело
преобразява, облагородява!
Борбата е живот! Тоз, който смело
върви напред, до Бога доближава!

Борбата е живот! Виделината
чрез нея само влязва във душите!
Борбата е живот! На мъртвицата
тя само може да разсей мъглите!

Поет ще бъде той! Ще пада в тежки
измами, в грешки – те са неизбежни!
Но искрен той ще бъде в своите грешки,
одушевен от чувствания нежни!

Той ще узнай, че земний бит преходен
училище е за самопознанье;
той ще узнай тоз прав закон Господен:
умът блуждай, чист разум за да стане!

Напред ще ходи той от небосводи
към небосводи и от блясък в блясък!
Със идеала си напред ще ходи,
глух за безсмисленений световен крясък!

В природната вечновековна младост
той светлата си мощ ще подновява,
ще черпи в знаньето безкрайна сладост,
възтържеността си ще укрепява!

Душата си вседневно той ще чисти
от всякакви петна – и по трънливий
път на прогреса, воден от лучисти
виденья, той ще сей идеи живи...

В сърцето си каквото има скверно,
ще го премахне той, ще го изгуби –
и в самоотвержение безмерно
ще се освободи от страсти груби!

От всичко тленно той ще се отвърне,
ще търси истината в естеството,
към трайното духът си ще обърне,
с едничка вяра – с вярата в доброто!

От съвършенство в съвършенство – смело
той ще лети, ще се превъзвишава,
венец ще носи от зари на чело,
безсмъртност ще заслужи, вечна слава!..

ИВАНУ ВАЗОВУ

Ти пресъздаваш
усопши векове – у род, погребан в черна яма;
поука дириш –
бяс новобългарски цериш със прабългарска драма.

А за тоз подвиг –
загдето туряш в живи образи и в лепи думи
духа си мощен,
драскачи лихи те замерят с изхабени глуми!

Светът такъв е!
Злокобна ядовита реч е първата награда
на всяка дарба –
и гръмотевица по висотите само пада!

Светът такъв е!
Да бъдеш на съдбините любимец и избраник –
то е да бъдеш
чужд в дома си, да бъдеш пред съграждани изгнаник.

Но чуй, поете,
че камъните, хвърлени врѣх нас, не си достигат
целта: когато
изчезнем – с тези камъни нам паметник въздигат!

И ЕТО МЕ ПО ВИСИНИТЕ...

И ето ме по висините...
Величествена самотия
приспива сякаш в мен мечтите!
И ето ме по висините...
Тайнствена благословия
света краси – мен пред очите!

В свещений мир на лесовете
по-светли сякаш са денете!
Упаднал дух се укрепява
в свещений мир на лесовете!
И тежкий гнет на часовете
по-сносен за сърцето става!

VARIA

*

Мрачен и тъжовен изглед има
канара самотна всред морето;
хлад и мъртвост вечно там царуват –
както на безверника в сърцето...

*

В упътваньето против злото –
животът е поход...
В стремлението към доброто –
животът е възход...

*

Запитаха Сократа:
„Каква е доброчестината
на праведника след смъртта?“ „Любов в покой,
покой в любов!“ – отвърна той.

*

Дори когато кратки дни на тоз свят си прекарал –
ако си любил, благ и милостив ако си бил,
дял пълен от божествено наследство си получил
и най-велико земно знание си придобил.

*

О, богомолецо, любов в теб ако няма –
недей се смята за човек благочестив...
По-хубаво да си великодушен грешник,
отколкото светец немилостив!

*

Помни, младежо,
че в плътска сладост
всуе ще дириш
истинска радост...

За да не идеш
в земя студена –
тласкан от мъка,
в тебе вгнездена, –

пази духа си
от всяко иго –
и над страст сляпа
превъзнеси го!

*

Кому какво дължим – ме питате, младежи...
Таквоз учение
в шест реда може да се съкрати – и ето
туй съкращение:
На всеки, който люби истината, поклон
и уважение;
на всеки, който страда и се бори – помощ
и насърчение;
а на деспот, от людска гибел що живее,
вражда, презрение.

*

Вехне, пада, чезне всичко –
младост, сила, красота...
В Божий мир едничко нещо
не пропада – доброта!

*

Герой прославен за да бъдеш –
поет на делото бъди!
Поет прославен за да бъдеш –
герой на словото бъди!

*

Съдии как ще различиме от палачи –
еднакво щом са те немилостиви?
Да бъдем люти в справедливостта – то значи
да бъдем до несправедливост справедливи.

*

Поете, не роптай, загдето дните си прекарваш
в усамотение...
Недей забравя, че тук наземи талантът
е заточение!

*

Могъщество, наука, дарба, гений –
какво безсмислено словоиграние!...
Бог дава негде знание без сила –
а дава сила другаде без знанье –
и само на сърцето позволява
чрез обич безконечност да обхване.

*

Умът забогатява само с туй, що усвоява,
сърцето пък забогатява само с туй, що дава

*

Ездец препуска низ полето –
пред него сянката му тича...

Ей на такъв ездец прилича
човек, що гони щастье клето.

*

Иди да учиш океана да се не вълнува;
иди да наставляваш бурята да не върлува;
вулкана – да се усмири – иди да увещаваш;
ала на вожд честолюбив съвети мъдри да не даваш!

*

От див глог грозде питомно не чакай, о, народе,
нито пък вярвай, че от слепи страсти ред ще доде.

*

Заробеник освободен –
власт щом добий – потисник става озверен.

СВРЪХЛЮБОВ

*

Сърцето ми е стар и запустял параклис;
и само спомен тъговит там обитава –
и мъртвост там заместя пламенна молитва.

О, Боже, възкреси надеждата у мене!
Дай ми отново твърда вяра и смиреност
и подкрепи ме – в грозната световна битва!

И нека да се сбъднат думи на светица,
на майка, що мен думаше в детинска пора:
„Разкаяните никога Бог не отритва!"

*

Лама Сабахтани!

Тежи ми, Боже, кръстът на живота...
Духа ми скръб обсажда, гина веч...
И виждам те, на твоята Голгота,
и шепна твоята предсмъртна реч...

Живях в тълпите сам – не ме разбраха.
В мен всичко светло, всичко в мен добро –
раздадох го. Душата ми обраха,
оставиха ми черното тегло.

Посях любов, поженах срам, вражди.
Напущам веч световните стъгди –
и в теб подирям, Господи, подслона...

Тъй ястреб, от ловеца повален,
издъхва в някой кът усамотен,
с очи обърнати към небосклона!

*

Сократ и Епиктет говореха, че мъдрост
на всякакви човешки мъки е церът –
че знанье за разумен мъж е пътеводна
звезда всред мраковете на световний път.

Ала най-мощен глас, в предели земни чуван,
Исусе Назарянино, бе твоят глас...
На тез, що ходеха към Бога чрез наука –
ти каза: „Знайме ли да любим, Бог е в нас!"

*

Какво е нужно мен, не смогнах, Боже,
до днешен ден да си определя.

По пътя на живота често диря
химери – бегли сенчици следя.

И падам в бедствия – и не намирам
утеха, помощ нигде, и се зля.

О, дай ми сила помисли безумни
и слепи устреми да победя.

И дай ми воля временното в мене
от всевековното да отделя.

*

Понеже тъй си наредил света –
духът да бъде сдружен с плътта,

прости ме, Боже, зарад моите луди
прищевки и губителни заблуди!

Прости ме... Искам да се възродя –
не смогвам себе си да победя!

Прости ме... Истината где е, зная –
и пак, с туй знанье надарен, блуждая!

Прости ме... Мъдрост и инстинкт у мен
повели са двубой ожесточен!

Прости ме... Двойно същество съм ази:
лети едното – другото пък лази!

Прости ме... Ти от кал си ме създал:
възможно ли е в мен да няма кал?

Ти си всадил у мен несъвършенство
и дал си ми ламтене за блаженство

как винаги да различавам страст
великодушна от злотворна сласт?

При толкоз пътища – как да съглежда
умът ми всеки път къде отвежда?

Макар да съм потънал в грехове –
сърцето ми теб, Господи, зове!

Ти няма да погазиш твар, що страда
и проси съжаленье и пощада!

Ти си любов; а що е любовта –
ако не всеобемна доброта?

Ти си върховна мощ; а мощ върховна
що е, ако не правда всесветовна?

Ти си всезнаещ; всичко който знай,
как общо щастие не ще желай?

На слънцето ти каза да настила
лъчи над здрава вещ и над вещ гнила –

за цял свят, каза, да се аленей
трендафил, славей за цял свят да пей:

Недей допуща, Боже, да остана
лишен от твоя милост и охрана,

не дозволявай, Боже, щото жал
и гнет да бъдат мой наследствен дял!

Ти си баща мой, Господи – у мене
измий греха с родителско търпенье –

та с чиста мощ духовна да блестя,
при теб кога решиш да се вестя!

23.VI.1915

*

От всяка земна благота
сърцето ми е овдовяло...

Като дъб, повален от гръм –
сърцето ми е умъртвяло...

Като поле през юлски пек –
сърцето ми е огоряло...

Като напуснат вет кораб –
сърцето ми е опустяло...

Като в усойни дебри цвят –
сърцето ми е залиняло...

Като беззвездна дълга нощ –
сърцето ми е потъмняло...

Кат жеден бик в безводна степ –
сърцето ми е проревало...

Като пожарева главня –
сърцето ми е почерняло...

Като заробеник в затвор –
сърцето ми е закопняло...

Като престъпник гонен вред –
сърцето ми е пощуряло...

Като войник разбит, сломен –
сърцето ми е зажаляло...

Като отшелник в пещера –
сърцето ми е подивяло...

Като изгнаник, чужд навред –
сърцето ми е огрубяло...

Като парясан младожен –
сърцето ми е изумяло...

Като сираче без подслон –
сърцето ми е заболяло...

Като аргат в немотни дни –
сърцето ми е оскудяло...

Като герой онеправдан –
сърцето ми е заохтяло...

Като цар – от престол лишен –
сърцето ми е завилняло..

Като ваятел ослепял –
сърцето ми е заридало...

Като стар грешник, вдаден в пост –
сърцето ми е отмаляло...

* * *

О, Господи, дойди! За теб
сърцето ми е изгладняло...

БАСНИ И ЕПИГРАМИ

СВИНЯ И ЛЪВИЦА

– Дванадесет прасци родих –
стопана си обогатих!...
    (Тъй бъбрела една свиня,
    от много плодовитост изумяла...)
Благословени са онез поля,
    онез гори,
където желъди съм яла
    и динени кори!...
    Дванадесет прасци –
и хубавички кат орли;
    да имаха криле,
изпълнили би светлото небе...
    Но само Бог е съвършен!
    Все пак блазе, блазе на мен!
    Туй село ако изгори
    в един прекрасен ден,
    мор ако го опустоши –
от мене само би могло да се насели,
    единствено чрез мен!
    Елате се чудете,
    елате се дивете!
Свинчета – като херувими!
    Ето ги – сучат!
Шопари – като серафими!
    Ей ги – да квичат учат!

Да ти е мило, да ти е драго
да ги погледнеш само!...
И този рой, и таз чета,
и този сонм, и таз войска,
и туй прекрасно стадо –
е плод на моята утробица!..."
– Пък аз,
отвърнала тогаз
могъщата львица –
едничка рожбица родих, но лъв се тя нарича!

ПИЯВИЦА И ЕХИДНА

– Защо ме ненавиждат тъй човеците, кажи ми,
пиявице, другарко?...
Защо са толкоз те добри към тебе, обади ми?
Не хапем ли еднакво
и аз, и ти?

И моята храна,
и твоята – не е ли все една?
Не сме ли две сестри? –

Тъй се оплаквала омразната ехидна,
кръвницата безстидна...

А добротворната онази животинка,
пиявицата церовита,
тоз отговор дала:
– И ази хапя като теб, туй истина е цяла!
Но моято хапене, другарко, изцерява,
а твойто усмъртява!

БУХАЛ И СВЕТУЛКА

Измежду полските треви
блестеше в нощните тъми
една светулка лъчезарна...
(С това си качество, уви! и тя е тъй злощастна
кат другите светители на нашата земица!)
Внезапно бухалът, врагът на всички светлини,
най-грозната, най-злостната и най-коварна птица,
подгони светлата мушица
и най-подир я улови...

– Какво ти сторих?... – Ти ми пречиш!
Умри! – Че как ти преча? – Светиш!...

След таз присъда кратичка и ясна
светулката угасна
и се във вечност пресели,
или с пò други речи –
в търбуха
на бухля!...

ОРЕЛ И ОХЛЮВ

На върха на една липа
сред Стара планина
орелът съгледал гадинка нищожна,
гърбàта,
рогàта,
по-мръсна от змията,
от дявола по-грозна!...
– Какво ли е туй нещо тука? –
извикал царят на въздуха. –
А, виждам, охлюв!... – Игралòто
на естеството,
животец във една черупка,
подвижна кратунка,
гневът или смехът на божеството...
Кажи ми, жалко ти творенье,
как се покачи тъй високо?
– С пълзенье! –
извика
рогатата гадинка.

VANITAS VANITATUM!

Дъбът

От всички дърва за горене
в това обилно естество
аз най-хубаво съм дърво!...
За фурните искат все мене,
без мене никъде не зимуват,
за баните все мен купуват!
Да, няма никакво съмненье,
че вред по земното кълбо
аз съм топливо най-добро...

Букът

А мене пък ме търсят, Дъбко,
за най-разкошните палати!
Аз се продавам скъпо-скъпо,
аз топля хора деликатни,
отбрани, именити, знатни;
веднъж ноември като доде
и люти ветрове завеят,
великосветските госпожи
на моя пламъчец си греят
тънкопрозрачните ръчици,
крачката мраморномесисти...
В Европа, Азия живеят
народи питомни и диви
и в своите разкази и химни
все мен прославят, мене пеят!

О, соби и калорифери
без мене пусти са химери;
един съм аз под небесата
и царят съм на дървесата!
Природата ме е родила,
за да покаже своята сила!
Дърво си ти, и аз дърво съм –
но разница между ни има...
Въже е друго, друго косъм!

Дъбът

Пък аз не искам да попържам,
но пак твърдя, но пак поддържам,
че хора, които разбират
от дърво – мене предпочитат...
И без да се превъзвишавам,
кир Буклю, аз ти съобщавам,
че тмутраканската царкиня
на всяка вечеринка-гала
все дъб за печките си иска...
Аз раждам даже и кюмюря,
който през Коледа се туря
на патриарха на мангала!...

Борът

А бре, балкански дебелаци,
а бре, безумни дърволаци,
няма защо да се гордейте,
не се препирайте, немейте!
Аз топля сиромашки къщи,
но нашите съдби са същи –
все към огнището вървиме,
каквото и да носим име,
с еднаква бързина гориме!
И дъб, и бук, и бор – все то:
все дим, все пепел – все дърво!

СЛЪНЦЕТО И ПРАХЪТ

– О, слънце жалко, слънце клето,
от мене помрачено,
от мене обсадено,
от мене поразено,
черней, топи се там в небето,
гасни, светѝлко, угаснѝ
и изчезни!

Със царя на звездите тъй се подигравал горко
нечистий прах, синът на каловете,
от вятъра издигнат нависоко
през мараните, лете...

– Това е съвършено вярно! –
отвърнало слънцето, без да се чуди... –
От тебе аз съм затъмнено,
от тебе аз съм обградено –
но туй е за двадесет само минути!...
Щом вятърът утихне, ти отново ще се върнеш
при локвите вонещи, пак на смет ще се обърнеш!

ПАУН И ЛЯСТОВИЧКА

Паун запитал лястовичка:
– Какво приказват зарад мене
между небесното крилато населенье?
– За тебе – възразила мъничката птичка, –
откак се щурам аз из сините простори,
едно и също нещо се говори!...
– Че съм най-драголюбен хубавец,
нали?... – Че си богато пременен глупец!

ПЛЪХ И КОСТЕНУРКА

Дърт някой плъх, в грабежи затлъстял,
еднъжки срещнал костенурка
и тъй ѝ се присмял:
– От тази костена черупка
кога ще се освободиш?
Докрай ли ще седиш
във тази черна дупка,
в студений тоз затвор?
Защо търпиш
туй дълго робство, тоз позор?...
Виж мойто жилище... Нà, онзи там дворец –
богато украсен, потънал в светлини...
Там нà живейме ний –
аз – тоест – и един държавен големец.

– Не, от съдбите си не се оплаквам аз! –
отвърнала тогаз
суховодната гадинка... –
Аз съм свободна домакинка
във сирмашки дом – но в дома си живея аз, гризане!
А твойте палати са людско стежанье,
а твойте богатства са хорско иманье!

КИТАРА

Една китара развалена
бе закачена
под една стряха сиромашка
и виси тамо дълго време,
без да се сети да я снеме
нито стопан, нито стопанка...
(Това, читателю добрий, се случва в всяка къща;
на развалените неща вниманье кой обръща?)
Но ето че
едно хлапе
китарата съзря
и без да се подвоуми,
ръце простря
и я свали,
и я строши –
тоест съвсем я развали...
Тогаз стопанът ѝ я взе
от хлапешките ръце
и наглоби я,
и залепи я,
и нагласи, я
тъй добре –
щото нещастната китара
започна сладък звук да дава –
и най-подиря
на панаиря
продаде се за трист франка
на една знатна музикантка...

От всички школи на земята,
читателю, злочестината
е най-добрата!

ЕКЪТ

Екът кашли, екът пей,
екът киха и се смей;
екът моли, екът плаче,
блей, реве, подсвирва, грачи;
екът вие, екът лае,
екът мъмри и кълне,
екът вика да и не;
всичките езици знае –
едно подир друго повтаря – каквото
дочуе, доброто, нещастното, злото!...
Кому приляга жалкий ек?
На безхарактерний човек!

ОСА

Върху облянaта с кръв коса
на български един войник, ранен в главата,
пренесен в болницата из полето на борбата,
бе кацнала една оса...
Съзря я паяк, любопитен гад, и я запита:
– Другарко, сякаш че си уморена и сърдита?
Защо си тъй окаляна и с прах набита?
Там в полските цветя и дървеса
с кой враг се срещна, обади ми!
Какви пак нови подвиги извърши, разкажи ми!
– Не знаеш ли отгде се връщаме?...
От Драгоман! –
отвърна осата... –
От Сливница, от Гургулята!
Разбихме сръбский крал Милан!...

Тъй лъжат всички паразити;
тъй с людски подвизания безделникът се кити,
прокарва се за великан.

СЕКИРА И ТЪРНОКОП

Един ръждясал търнокоп, не знам къде забравен,
попитал лъскава една секира: „Що блести
всегда лицето ти?
И аз съм от желязо уж направен,
защо не съм кат тебе гладък, чист,
лъчист?
Отгде изхожда между нас
подобна разлика?...“ Секирата тогаз
отвърнала: „Аз всеки ден отивам на гората,
сека дърва... Лъскавината
в труда намярвам аз,
в труда стои, другарю мой, хубавината...“

ШОПАР И ГРАДИНА

Свинята влезнала веднъж в една градина
да поразгледа уж цветята,
да види тези чудеса на чудесата –
трендафил, теменуга, крем, гергина;
разгледала и взела да хитрува
и да мъдрува,
да маха с муцуната и с краката,
градина, градинар да критикува...
– Туй цвете що е бяло, туй червено,
туй алено, а туй зелено?...
Защо си вири тъй главата
таз роза?...
Бодилите по нея за какво са?
Пръстта защо е черна?... И защо
е тъй окастрено това дърво?
Какви са тези буболечки,
тез камъчета, тези клечки?
А тоз картоп
защо прилича тъй на сноп?
Тревата що е суха,
защо е пълен с миризми въздỳха?
Тъй близичко до тези момини сълзи
защо бръшлянът да пълзи?...

Тъй докато витийствувал шопарят,
вестил се ненадейно градинарят,
въоръжен с дебела пръчка,
и дал на своя гост да разумее
шопарската градина – кочината – де е...
Свестете се, не дигайте веч глъчка,
о, псевдокритикари, хора груби
и глупи!...

ЛОЕНА СВЕЩ И ПАРЦАЛ

„Защо ли человеците обичат светлината
на слънцето?... Къде ли е хубавината
на туй светило, вече застаряло,
безсилно вече, пребледняло?
Ах, колко е приятна тъмнината,
когато грей луната,
как всяко бяло става двαж по-бяло!...
Каква услада и какво очарование
през нощните седенки,
магическо едно сияние
кога изпълва въздуха със сенки
и с поетически видения!
Да, чудна е и прелестна нощта,
нощта е изворът на всички наслаждения,
нощта е майката на всяка красота!...“

Тъй бъбрела веднъж свещта,
разкапалата, лоената свещ,
най-мръсната вонеща вещ
под синий свод... Тогаз един парцал
тоз отговор ѝ дал:
„Разбирам аз, другарко прелюбезна,
защо не можеш да търпиш на слънцето лъчите!
Ти само нощно време си полезна,
и то в кръчмите,
а денем всеки се гнуси от теб и те презира!...“

Читателят разбира
значеньето на този аполог.
От добрината
на тъмнината
да ни опази Господ Бог.

УЧЕНИЯТ ПРОСЯК

В един от най-прочутите из нашенско пазари,
посред една тълпа от градинари,
дървари, въглищари,
овчари, биволари,
пъдари и гайдари,
еднъжки Найден Граматика
с възторженост извика:
– Елате тук бре, хора,
на мъдростта да слушате говòра!
У мене има всичките науки,
от гръцкото до немското азбуки,
от ботаника
до механика!
Аз съм поет най-сладкодумен,
оратор съм най-умен!
Аз съм географ,
аз съм астроном,
аз съм агроном,
палеограф и историограф!
Елате и се научете,
и разберете
защо зад всяка физика
се крие метафизика!
Елате, чуйте ме, станете геолози,
станете теолози,
станете филолози,
станете моралисти,

станете като мен всеведущи артисти!
Да, вижте го, да,
господа!
Не е у мене ум един, а умове безкрайни,
безбройни умове!... Вземете ги
и присвоете ги,
узнайте свръхприродните и свръхчеловечешки
тайни!...

От говедари –
ще ви направя господари!...
... Но мънинко парички ми са нужни;
от вас, о, людие великодушни,
от вас ще ги попрося –
за помощ на науката, която в себе нося!...

Един свинар тогава –
(главата на свинаря е корава)
отвърнал: „Твърде хубаво! Но обади ми може
науките защо не те научиха, че тряба
човек да знае най-напред да си печели хляба
и че премъдрост най-добра е таз, която може
да ни избави от просия?"

Великий наш мъдрец разбрал, но късничко, горкия!

ДЯВОЛ И ЕХИДНА

Змията се оплакала еднъжки на Сатàна:
„Не бива ме за нищичко, горкана!
Човещината с мене си играй!
Все хапя уж кого където сваря,
но всуе! Всеки человек, от мен ухапан, знай
отровата ми да изгаря
със разни билки... Раната се скоричко затваря
и болката два дена само трай...
Уви! Що нямам аз, ехидна клета,
в устата си яд смъртоносен, яд,
за който цяр да няма целий свят..."
„Аз имам яд такъв, той се зове клевета! –
отвърнал дяволът тогаз... –
Но той не ми бе нужен... Подарих го аз
на пловдивска една газета!"

МАГАРЕ И КАМИЛА

– Защо си се родила тъй гърбата? –
запитало магарето една камила... –
Със тази планина върху гърба си, дружке мила,
ти си най-грозното животно на земята!
– Да, грозна съм, това добре го зная ази! –
отвърнала камилата тогази... –
Но аз не мислех, о, Магаре,
че ще намеря критикари
сред грубата порода на ослите!
Иди да се огледаш, виж си хубаво ушите
и разбери таз истина: „Плашило
не трябва никога да се присмива на страшило!“

Продажни газетари –
надясно и наляво укори кога раздавате
вий подражавате
на туй магаре.

ТРЪНАКЪТ

Върбата рекла на пълзящия трънак:
– Защо си толкоз опак?... На човешкий крак
защо така прилепваш злобно?...
Не е ли срамота,
не е ли грехота
да спъваш пътниците тъй?... С обнасяне подобно
живей ли се живот спокоен на света?
Все пакости, все пакости – каква
облага чакаш от това?...
Ти сякаш че завиждаш на змията –
човешката враждебница проклята...

– От туй, що върша аз, облага нямам, да! –
отвърнал жалкий трън... – Но аз се раждам
за беда!
Посланьето ми на земята,
от старо време и до днес, е да бода краката
на пътниците – дрехите им да дера!

Такваз е и всевечната игра
на сума хорица... Да! Сума твари
човешки (младите например наши газетари)
злотворствуват – не за това, защото
намярват сметка в зли дела, а от любов към злото.

ЕХИДНА И ОРЕЛ

„Къде се скиташ там из небесата? –
попитала ехидната орела… –
Защо си изтощаваш тъй крилата
и мирен не седиш на наший свят в предела?
В безвестните онез пространства, птицо смела,
каква намирваш тайна благост?“
Орелът отговорил: „Аз усещам
в безкрайното си хвъркане една безкрайна радост:
пълзящи гадове не срещам!…“

Така и ваший дух, поети,
лети към идеалните височини, където
изкуството всевечно свети;
там вий не виждате на злобата лицето!

ПЕПЕРУДА

Орелът – велемощний господар на вишините
и планините –
умрял… И птиците поканили тогаз
една мънинка пеперуда –
върховната власт да поеме… „Аз
не съм дотолкоз луда –
задумала тя, – да не знам,
че моята работа не е на птиците да дам
наредби и закони… Чест подобна подобава,
на който притежава
орелски нокът и орелска клъвка… Мен
Бог сътвори да миткам край чубрачките весден!“

Неопитни момци –
адвокатушки, даскалчета и писци –
вий, що дърдорите весден и възмечтавате
да ставате
водители и големци –
за вас написах този строг,
но мъдър аполог.
Съдбата колкото и да ви изкушава –
помнете винаги, че слава
без дарби и способност е лъжовна
и скоро се превръща в гавра всесветовна.

ЧЕРЕША И КЪПИНА

Еднъжки, из една градина,
черешата отправила към горската къпина
това посланье: – В недостъпните скали,
между трънаци и бодли,
що си се скрила,
къпино мила?...
Какви намярваш радости в онази глухота,
в онази дива висота,
в онази грозна самота?...
Обичат те човеците премного, сладкий плоде,
но кой ли там при теб решил се би да ходи?
Не виждаш ли, че всеки се бои от пустота
планинска,
че всеки търси веселост градинска?
Защо не се откажеш най-подир
от саможивство?... В Божий мир
добър живот е само питомний живот!... Защо
не дойдеш в нашата градина
да станеш като мене питомно дърво?
– Не искам – отговорила балканската къпина, –
живот не искам питомен, недей ме увещава,
недей ме съблазнява...

Градинска питомност знам аз във що се състои:
на всякакви гладници,
на люде по-грабливи и от хищни птици,
да даваш всекидневно плодовете си:
и наконец, кога ти се наситят,
да те изтръгнат, да те запокитят
там на сметта!...
Човека аз познавам: той се скоро отвращава
от всичко на света –
от туй, което даже наслаждение му дава!
Спокойна за да бъда аз всегда,
с човеците да имам работа не ща:
ще си стоя тук, в планината,
с единичка вяра – с вяра на твореца в добрината!

Тоз, който за отличия, за почести ламти,
с главата си кога да е за тях ще заплати!

КАМИЛИ И КАМИЛАР

Аполог, писан преди десет години и посветен на българските данъкоплатци.

На мрене като бил, туниский камилар Ел-Хар'ри
камилите си пожелал за сетний път да види... –
Довели му ги... „Сбогом, о, добри мои другари –
промълвил той тъжовно, – смъртний час за мене иде!

Години дълги бил съм аз ваш господар – и много
лют господар: излагах ви на мъки многобройни!
Днес искам прошка за това обнасяние строго!
Простете ме, да не умра със мисли безпокойни!"

Най-старата камила отвещала велегласно:
„Прощаваме ти, гдето ни държеше жадни, гладни
и гдето ни пребиваше с юмруци безпощадни,

и гдето ни товареше без мярка и всечасно!...
Не можеме да ти простим един грях само, – гдето
ни даваше магаре да ни води из полето!"

ТРЪСТ И РЕКА

Посвещава се на онези, които обичат да се опълчват против народната воля!

Тръст

Стихии водни, чуйте моята повеля:
турете вече край на вашиий бесен тич!
Съдбата друга рол вам определя:
мен да поите тихо и послушно! В бич
да се превръща – на реката не прилича!
Безредици и смут небето не обича!
Просете прошка; аз съм мъдър властелин,
ще ви простя! Ще ви прости и Бог!

Реката *(като изтръгва и отнася тръстта)*

Амин!

ДОБИТЪК И РАТАЙ

Отвърза се добитъкът, повлече си юларя
и търти из дъбрави и планински висоти...
Но ратаи го погнаха, настигнаха го негде –
и за юлара го потеглиха... Народе клетий,
разбираш ли таз басничка? Добитъкът си ти,
юларът е неизгладимото незнание във тебе,
а ратаите са безсъвестните партизани.

КУЧЕ И ПЕТЕЛ

Покачил се петел
на зид висок, па взел
да псува псето:
„Какво си безобразно,
какво си грубо и омразно,
как всекиму внушаваш отвращенье, куче клето!“
А псето възразило: „Хулите, що хоратиш,
от теб не идат, петльо, а от мястото, където
седиш!“

ЕПИГРАМИ

За предаването на митингите

Чрез митинги властта подир като плени,
Нервозов днес ги забрани.
И блудницата също тъй, богатство кат направи,
завзема се да подобри обществените нрави!

*

За един финансист

На Бога дух да предаде
кога настъпи време –
за своя дух тоз господин
квитанция ще вземе.

*

За едно румелийско критикарче

Отсам Балкана лекарите мостове строят
и инженерите от охтика церят...
А тамо, зад Балкана, сума говедари
за славица писателска лаптят –
и стават критикари,
и цапят, газят до уши в литературни бари.

*

На гроба на Х. У. газетар

Под тази плочица лежи
един словар от попръжни.

*

Получих от една змия усойница хвалби...
Злотворство, без да зная, съм извършил може би!

*

За един книжовник

Иван все дращи, всевъзможни
приготвя съчинения –
и нищичко не произвежда
освен приготовления...

*

Съгласието си Благой
на всички и за всичко дава...
Но няма ни един човек
с Благоя да се съгласява!

*

Небето питало земята
на лихви лихва как се смята...
Земята рекла: – Туй е тайнство голямо,
известно в София на пет-шестима само..

*

Газетите нападат люто Дима,
но той не иска да се защищава –
защото се бои да не престане
печатът с него да се занимава!

*

Димитърча – че бил променчив,
недейте обвинява...
Той е правителствен човек, обаче
правителството се меняваl

*

За един владетел

За този властелин във всеки вестник
четеме словословие горещо...
Бил честен уж... Да, той е много честен,
от честността кога печели нещо.

*

Живувахме си в княжество одрипавяло,
превърнахме го в царство опросяло!

*

От сбирщина гладници
власт нова се урежда...
Тежко, на който чака
здрав плат от гнила прежда!

*

Чрез низост и чрез лъст Благой
доби чин, име си създаде...
О, колко дребен стана той –
на големство откакто се предаде!

*

Излишно е, Иване,
в полемики да ме въвличаш...
Едничко нещо аз обичам в тебе,
то е, че ти не ме обичаш!

*

Боян обича да се хвали,
че прозата му била поетична...
Голяма истина, но криво изразена:
поезията му е прозаична.

*

„Да! – вика Владимир. – Аз имам недостатки!"
Обикновена хитрина у Владимира:
той с недостатките си иска
пороците си да маскира!

*

От подлизурство към държавна власт
и от държавна власт към охолен живот:
таквази е всегдашната програма
на всеки царедворски патриот!

*

Знай този газетар, че злото е у царя,
но само царските прислужници вини...
Не може ли да спънеш камиларя,
камилчето спъни!

*

Като не чува вече да говорят
за неговите дарби, бай Михал
начена всекиму да се оплаква,
че... бил оглушал!

*

Ти ми се сърдиш, гдето съм мълчал
за твоето най-ново съчинение...
Узнай това, Драгане:
мълчаньето е мнение!

*

В книжнина, в изкуство блясък да добиеш,
Петре, ти напразно се надееш...
Блясkаш, блясkаш – никога не светиш;
блясkаш, блясkаш – никога не грееш...

*

На пост висок глупеца призоваха.
Маймуна се покачила на стряха.

*

Едничка само царска партия нарекох
низкопоклонна – па раздразних всички други.
Влечуга кажем ли на някакво чилече –
разсърдват ни се всичките влечуги!

*

Стотини хиляди колибки, где оскъдност
от предвековно време обитава;
а посред тях разкошни няколко сараи...
– Туй що е? – питате... – Съвременна държава!

*

Най-добра държава

Желайте ли да ви обадя
коя е най-добра държава? –
Оназ, где бухал гълъби не възпитава;
оназ, где гълъб бухали не управлява!

*

Чутовна държава –
и чутовен век:
човеци не липсват –
но липсва човек!

*

Мъдрецо, мъдростта в таз българска държава
не струва един лешник...
Цял свят кога греши, тоз, който има право,
е най-големий грешник!

*

Нашата история в шест редушки

Първи господин
– Каква прекрасна крайнина е тая
България! Пред наший смаян глед –
лозя, градини се ширят навред;
родени сме в преддверия на рая!

Втори господин
– Да, имаш право, наспорил ни Господ с мед;
но в медояденето не поставил ред!

*

Български характер

О, българино клети, против обирачи
душата ти не знае да се възмущава;
ти мязаш на овца, ти искаш да те стрижат;
това те разхладява!

*

Български сенки

Политика, нов свят, борба... Узнайте
какво се крий зад всички тез неща:
човешки сенки неуморно гонят
неуловима сянка на властта!

*

Български парламентаризъм

„Едничкото правителство възможно
у нас –
това съм аз и само аз!" – говори
Танас.

Знам, че ще ме попитате: „А кой е
Танас?"
Танас, о, партийни борци, е всеки
от вас!

*

Днес правда ето що е: гладните човеци
печелят хляб за ситите:
а пък убийците подават тъжба
против убитите!

*

Клето човечество

От произволи и насилия султански
полвина век се вайкат и реват...
Султанът пада: бързат
султан нов да си изберат!

*

Нему

Каквото ти се ще – ти можеш да го вършиш,
понеже си водач...
Но ако служиш на прищевките си само –
ти всъщност си палач!

*

„Отечеството – думаш ти, – от мене само
очаква ред и мир!" Ти ни закриляш, да!
Но таз натрапена закрила е по-тежка
от всякаква беда!

*

Ти се радваш, че българин глупав
не знай да роптае, да гълчи...
Не лъжи се! Най-добре говори –
който знае мъдро да мълчи!

*

Цар властолюбец и министър независим
не чакайте да се споразумеят...
Два бика във една черда
не могат да живеят!

*

Ти знаеш хубаво, бездушний големецо,
че в днешно време царство
чрез добродетел се поддържа и напредва –
и добродетелен си станал от коварство!

*

За депутат, Бояне,
напразно ти се даваш;
пред властника не представляваш ти народа,
а властника между народа представляваш!

*

Проект за епитаф

*

„Служил на рода си!" – ето, ето в малко думи
попрището на министра Миша...
Сбърках, извинете:
„Служил си с рода си" – исках да напиша...

*

Лишен от дарби, вещ в пълзене: тез шест словца
рисуват сума високопоставени лица.

*

Дай си честта, духа си помрачи,
пипни хазната...
О, колко дребна работа била
големщината!

*

За слуховете да се дадат под съд някои министри

От дома си грабливи гости,
навреме вместо да натирим,
търпиме ги да се награбят –
па чак тогава сметка дирим.

*

Не произнасяй никога таз дума: подлост,
среди чиновници когато се намираш;

измежду тях все някой ще помисли,
че в тайните му работи се взираш...

*

Не ми е жал, у тези хора че намирам
ограничена вещина –
но ми е жал, че граници не виждам нигде
за тяхната глупавина...

*

„Народът е неприятелен; аз му направих толкова добрини, а той ме пъди!“
ДУМИ НА АБДУЛ ХАМИДА

О, клети хорица, завързани в чували
и в Босфора издавени по воля царска –
не бивайте неблагодарни: вам се даде
блаженство в рая – чрез намеса господарска!

*

Натирен от властта тоз честолюбец,
захваща вестник да издава...
Като не може да ни заповядва вече –
той се реши ум да ни дава.

*

За някои софийски газетари

Не се чудете, че тез завистливци хвърлят
връх всичко светло кал;
да лаят – то е техний способ да възпяват
човешкий идеал!

*

За газетаря Х...

Не искам аз да се разправям вече
с тоз словоборец груб и лих...
Аз го наказах доста –
понеже му простих.

*

На службогонец български въпрос зададох:
„Где би желал да бъдеш, в черна адска яма
или в градина райска?“ Той ми отговори:
„Заплата гдето ще получа по-голяма!“

*

За самаго себе

Кисни у дома си, сумти и се прозявай,
Стоене, сам такваз си искал орисия;
държавни служби се раздават за услуги
на партия – а не на бащиния.

*

„Ти си мъж саможив, чуждиш от всички хора“ –
така ме вий корите...
Но щом се срещна с вас – и истини задумам,
от мене вий странитe?

*

Практичен мъж е Стефан –
и знай икономично да живее;
връх гроба на баща си
той е способен чесън да посее.

*

Димитре, аз не съм твой враг, петна големи
в живота ти макар и да намирам...
За да те мразя, трябва да престана
да те презирам!

*

Роднински връзки

– Изгубих всичкия си род, уви!
– Нима измряха
роднините ви? – Никак; живи са,
ала забогатяха!

*

„Сърце той обладава златно!" – думат
за Владимира...
О, да! На мястото, където е сърцето,
у тоз човек жълтица се намира!

*

Върху дървото на човешката култура
клон има, който се зове литература...

Мъж, който не намира никъде подслон –
увисва най-подир под тоз чутовен клон.

*

Щом разумя, че писане не дава приход,
че с лай в България по-лесно се ратува,
Първан забрави критиката да урежда –
и подкачи реда да критикува!

*

Да учим хората в поеми светли,
това е превъзходно, Вело!
Но пример от гражданска доблест да дадеме
е много по-полезно дело...

*

За писателя Х.... който прави усилия да се покаже остроумен

Умът където и да ходи –
безумството подире му върви;
и след ума когато някой тича –
безумството ще улови!

*

Писачът Влад ту за добри дела бленува,
ту за упадъка на нравствеността плаче...
Със най-голям възторг говори за имане
тоз, който няма ни петаче!

*
За нашия поет У...

Най-жалостна съдба сполете
писател най-трудолюбив:
той искаше подир смъртта си да живее,
а пък загина жив...

*

Тоз груб и грапав песнотворец
минава за светило в нашата страна...
В равнище най-нищожната рътлина
изглежда планина!

*

Започнат ли глупците да те хвалят,
че обладаваш знанье и талант голям –
това е верен признак,
че мязаш тям!

*

В словата си, поете лихий, що ли
поставяш пламен,
когато всъщност твоето сърце
е хладен камен?

*
Към хвалословците

Хвалете го... Похвала, казват, като вино
опива...

Хвалете го... Похвала по-добре от ножа
убива...

*

Реч гиздава, Бояне, обладаваш,
ала напразно за поет се даваш...
Поезията не изопачава
природата, а я преобразява!

*

Мненьето си вред, драскачо,
даваш –
и за баснички гарантин
ставаш.

Самотност

*

Да бъдеш в родния си край изгнаник –
при своите да бъдеш чужденец –
това е то да се прочуеш
като мислител и мъдрец.

*

Весден една и съща мисъл се върти
в главата на поета Теофана:
„Кому би трябвало да подражавам,
оригинален за да стана?"

*

Глупавина подкрепя здравето... Паскал от болест досега не е лежал!

*

Спор между двама политикани

Първи политикан

Тез клети хорица ще те убият,
кога се прогневят...

Втори политикан

Пък теб, приятелю, те ще затрият,
кога се вразумят.

*

Прахосва си честта – пари пести Андрей...
Чест ще си купи пак – кога проболяреЙ!

КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

На всички страдалци, на всички
унижени, онеправдани и угнетени
посвещавам
тая
САТИРИЧЕСКА СБИРКА,
в която им показвам какви
средства употребяват деспотите,
за да увековечат властта си.
С. М.

„Omnia serviliter pro dominatione."
Caius Cornelius Tacitus

„Impune quaelibet facere, id est regem esse."
Crispus Sallustius

„Ad consulatum non nisi per Sejanum aditus,
negue Sejani volontas nisi scelere quaerelatur."
Caius Cornelius Tacitus

ПРЕЛЮДИЯ

I

Дъртей Абдулрахман паша, отпада
от ден на ден, прегърбен ходи вече...
Уви! Измина златната епоха
на велемощното предначинанье,
на неуморната желязна воля,
на повсечастната душевна бодрост,
на хитроумната сплетня, на гордий
и резкий говор, на борбата смела,
на подвига, скроен минутно, бърже
извършен и от подвиг нов последван,
на жаждата за тържества безкрайни
и за господаруване всемирно!

II

Сега Абдулрахман паша е сянка
на туй, що беше в младини. Той влачи
живота си – а не живей. Наситен
на всичко, погнусен от всяка слава,
безпомощен в недъгавости жалки,
жълт като восъчена свещ, изсъхнал
като салкъм, от молния ударен,
зрял за дамла, с едната нога в гроба,
той търси тишина, усамотенье...
Ласкатели, кючеци и олани –
отдавна ги разпусна той. Дебела
и дълга патерица – ето днешний

оланин: от ръцете му трептящи
тя никога не пада...

III

Много пъти,
във своя кьошк крайбосфорски – прекрасно
велможеско живелище, прочуто
за своята разкошност баснословна –
по цели часове се той затваря
със мислите си – за другари... Мрачен,
там битието си той преговаря,
година по година си припомва
събития и действия чутовни –
и бурното си поприще везирско
разглежда като план на стара битка;
и своето безмълвие той често
прекъсва със болезнено охтене
или пък с патерицата си маха,
като че се опитва да прогони
не знам какви видения кръвнишки –
и шушне си: „Каквото беше, беше!“

IV

Из Цариград мълва се носи вече:
везирский сан ще овдовей наскоро...
Обаче на случайност толкоз важна –
вниманье никой не обръща още...
затменье за везирското сиянье
е винаги явленье чудновато,
невероятно – като да угасне
внезапно слънцето например...
... Няма –

понякога по-невъзможно нещо
от туй, което виждаме, че става
в реалний мир, пред наший поглед слисан.

V

Да, мощний управител на Исляма,
всесветлий Архивластник, който беше –
през цели тридесет и пет години –
залюбен в своя чин първовърховен,
стамболский Далай-лама, към когото
почтително кандило се отпраща
от всичките провинции османски,
кумирът на пашите, знаменитий
съюзник на Наполеона Третий,
творецът на порядък дълготраен
във източните части на Европа –
днес управлява някак по неволя,
диктаторствува без охота някак,
тъй както ситий сяда на трапеза,
скопений както влиза в гинекея...
Той не усеща никаква услада
да дава заповеди и да удря
мюхюра си върху книжа държавни;
за него всеки труд е духоломен
и всякаква интрижка – главоболка;
пред картата на турските владенья
по час той вече се не застоява;
доклади като слуша, той задрямва –
калема си изпуща и заспива,
проекти разни като изучава
за даждия и за берии... Само
присъда смъртна като задиктува

и прати някой клетник на бесилка
(арменец някой, за метеж осъден
например) – той се малко поразтърсва,
поокопитва се и попробужда,
усеща се по-жив, по-пъргав някак;
но и туй оживление е нещо
летящо, нещо ефимерно, нещо,
което не крепи, а дразни само
ума му, нервите му... Па и няма
възможност всеки час да се диктуват
присъди смъртни – колкото да бъдат
полезни те за здравето везирско...

VI

Разбра Абдулрахман, че иде вече
часът за дирний акт жесток, за дирний
разгар на хищни страсти и омрази
в печалната комедия везирска,
часът за дирний подпис под присъда,
с която се прикача роб на въже
или се праща хъш на заточенье –
часът на ликвидация всеобща,
часът за хвърляне на всяка маска...

В книжата на съдбините човешки
тъй било писано и отредено!
Тъкваз била оназ Висока воля,
която иска, щото мрак да иде
след ясен ден и червеи гробовни
да идат подир атове арабски,
запрегнати в разкошна колесница...
Аллах, изконний Властник и Управник,

не позволява, щото на земята
управа или власт да траят много...
Той като че за себе си задържа
туй тежко сладострастие – което
би смазало плещите на човека:
безкрайна, неизменна диктатура...

VII

По върхове скалисти, в непристъпни
усои, многажди орелът мощен
отнася агне, грабнато пред самий
овчар в полето негде... Гледа клетий
овчар с кръстосани ръце: кой може
да се противи на грабеж подобен?
Кой може в облаците враг да гони?
Но ненадейно пада гръм... Орелът,
небесний тоз сатрап, високопарний
везир на птиците, изпуща леша
на жъртвата си и се сгромолясва...

VIII

Безропотност или роптанье впрочем
човешката съдба не изменяват...
Пред неминуемата катастрофа
Абдулрахман начена да се грижи
за своето везирско завещанье...
Не искаше Халифовий съветник
цял да умре – и мислеше, че трябва
да стори всичко, щото е възможно,
за да се спазят неговите знанья
и неговата опитност житейска...
Държавникът е длъжен да остави

на своите приемници не само
гол спомен, а уроци позитивни
по своето изкуство – пълен кодекс
от правила – за всякакви публични
въпроси и правителствени кризи...

....

IX

Повика той при себе си тогава
Галиб ефенди, своя млад племенник
(когото бе поставил при халифа
като интимен писар и когото
тъкмеше да направи председател
на някое велико учрежденье),
повика го във своя кьошк хисарски
и задържа го тамо две седмици –
поуки и съвети да му дава...

ПЪРВИЙ ДЕН

I

– На теб аз гледам, драгий ми Галибе,
като на свой приемник. С пълна вяра
във твоите способности и дарби
погрижих се да ти приготвя бъдност...

Ден до ще и за тебе да завземеш
първоначалието – да покажеш,
че ако царский род е дълговечен –
везирский гений често е наследствен,
ден наближи, когато ще се кажат
навред – от Одрин до Багдад – тез думи:
Абдулрахман паша умря, обаче
държавник вещ замести вещ държавник;
Абдулрахман паша цял не загина!

Аз, синко мой, си доживявам. Вече
пред моя поглед уморен блещука
не знам какво сияние задгробовно.
Това, което аз ще ти говоря,
е устното ми завещанье. Слушай!

II

Над всичките познания, с които
сегашната епоха се гордее,
стои една Наука драгоценна,
Наука на науките, вълшебна

и всеобемляща Космософия,
ключ на душите, Алфа и Омега
на всяка земна мъдрост... Тя ни учи
власт що е, сила как се присвоява,
държава как се управлява лесно,
сиреч как се пасе човешко стадо,
безредица в ред как се преобръща,
как се канализират хищни страсти...

А в таз наука всепотребна първо
начало, първо правило това е:
„За да господаруваш – развращавай!"

Тоз страшен афоризъм, извлечен сякаш
из някакъв тайнствен катехизис,
показва ни на Божий мир къде са
и средоточието, и предела!

Помни добре, туй е плодът, Галибе,
на моето полувековно дело,
на моите вседневни наблюденья
и опити, помни добре тез думи:
публична съвест е държавна язва!
....

Без повреждение в нравите не можем
да създадеме трайна управия:
туй е единственото заключенье
на общата история човешка.

III

Триумф за да дочакаш – сей зарази
във духовете и възпирай всякак

нормалното теченье на живота!...
Да, в тинята на мерзките инстинкти
затъпквай всяко благородно чувство,
притискай безпощадно всяка доблест
и всяко вероломство насърчавай,
пълзеньето за добродетел считай,
а независимостта за простъпка,
доносите възнаграждавай щедро,
анатемосвай всяка горда мисъл
и всяка неподкупност унижавай,
извръщай всеки идеал на глума
и всяка блага воля на ехидство,
досвършвай всяко общо дело с грозна
измама и с предателство позорно –
и ще успееш, чадо, да поставиш
владичеството си върху основи
по-твърди и от канара гранитна.

IV

Човешкий разум е създал съдбите
със цел да ги направи отговорни
за своите погрешки и блужденья...

А всъщност ний сами сме отговорни
за бедствията си; зла орисия –
е орисия на човек бездарен...
Да се оплаква – никой няма право;
самоубий ли се страдалец някой,
признал се е за нищо некадърен
и своята нищожност е осъдил!

Животът е сраженье... Който пада
в злочестина – е победен; той пада

на бойното поле!
Борец достоен
е този, който с хитрост и лукавство
умее кожата си да запази –
и евтино да си достави лаври!...
Човек наивен – служи на рода си;
човек практичен – служи си с рода си!.
Из политическите панаири
ако не щеш нахалост да се луташ,
обнасяй се към простите човеци,
тъй както се бакалинът обнася
към лековерните си мющерии:
оката ти да бъде триста драма!

V

Тоз, който има пламенно желанье
целта си да достигне, о, Галибе,
на средствата вниманье не обръща...
Целта е замъкът гостоприемен,
а средството е пътят; кал че има
по друмищата, лесно се тешиме –
когато сме напълно уверени,
че ще намерим отдих и услада
най-после...
Да, по пътя на живота
не спирай се ни миг, не се отчайвай
от нищо, със жестока дръзновеност
премахвай всяка пречка! В тази бездна
световна, в таз виелица човешка
бъди като скала устойчив! Всяко
владичество принадлежи на крепкий,
на непреклонний мъж! Това, което
наричаме величие и гений,

зове се – във езика на борците –
търпение и воля упорита!

VI

Върви към почестите сам – не чакай
да додат почестите да те търсят!
Вземи си сам каквото искаш: всичко,
което би ти трябвало, е твое!
Властта е хан, където хитреците
завземат най-разкошните салони.

VII

Помагай сам на себе си – тогава
ще ти помага всякой, о, Галибе,
понеже хитростта всегда намира
съюзници – и ловкостта другари!
Надявай се на себе си и вярвай
в едничко нещо – в бъдността! Готви се
за най-високий сан – дори тогава,
когато си в най-лошо положенье!
Тоз, който знай да иска неуморно,
знай всичко: искам – значи мога, чадо!
Вселената принадлежи на смелий!
Веднъж и дваж, и десет, и сто пъти,
все опити прави; макар полека
и с мъки – ще сполучиш най-подире!

VIII

Сполука – ето наший Бог; – сполука:
разковничето в туй словце се крие...

Сполуката е повече от щастье,
сполуката е длъжност в днешно време!
Да, сполучи, пробий си проход, чадо,
макар чрез сеч и огън: не забравяй,
че изворът на всякакво дворянство
е локва кръв...

... Сполуката донася
венци: венци от всекиго изтръгват
похвали и възторг!

... Нечисти пръсти
за чисти много лесно се прокарват –
когато се таят във елегантни
пашовски ръкавици; блага участ
най-строгий цензор обезоръжава...

IX

Не се страхувай: злодеянье няма –
сполука дето има! У тълпите
сполуката се казва дяволия –
а пък у големците – майстория!

X

От укори или от посрамленье
не стряскай се! Клеймото на позора
се чисти много лесно, о, Галибе –
във висшите правителствени сфери...
Да, славата е един вид бензина –
с която твърде скоро се измиват
петна пашовски!...

XI

... Не обичай нищо!
Държавникът си служи с хорски страсти –
а сам той е безстрастен! Притежавай
чаровний взор на злостната ехидна –
и имай страшний, безчовечний блясък
на бронзовите древни истукани!
Ако изпаднеш в слабости човешки,
ако обикнеш нещо – обикни го
предпазливо, като да си уверен,
че подир малко време ще презираш
и мразиш всичко, щото си обичал!

Безчувствен ще те нарекат... Гордей се,
че си получил прозвище подобно;
сред лютите житейски ратоборства
бездушността е най-добрата броня!
„Добър човек" днес значи „глуп човечец"!

ВТОРИЙ ДЕН

I

... Кариерист държавен трябва впрочем
да знай теорията на разврата
и сложната метода на ярема...
Политиката няма нищо общо
с безумните химери предвековни...
– *Подпорка е онуй, което може*
да противостои – такава беше
у нашите деди недълбоглeди
едничката държавна догма. Всякой
тогава бе поставен в положенье
да може сполучливо да ратува
против неправда, произвол, насилство
и всякой имаше признато право
на гнета бунт да противопостави;
туй право се зовеше свято право –
самозащита боговдъхновена...
Онез години, чадо, отлетяха!...
Патриархални нрави днес не щеме –
създадохме йерархия желязна.
В модерната система на правленье
души нижайши са потребни само!
Не трябват ратници днес – а влечуги!
„*Чилечета*" днес има – не човеци!
Рая, раби низкопоклонни – ето
що значи поданици в днешно време!
Един обществен уред е възможен –
поклонство негритянско, челобитье!

Хармония и стройност дълготрайна
в безмълвието само се намират!...
О, зная, немци, френци, англичани
не вършат нищо – без да го разискват
по цели месеци... Не им завиждам.
Бог да им дава вечно да разискват!...
Разискванье свободно влачи волност,
от волност произлизат озлобенье,
разгар душевен, люти стълкновенья,
междуособица най-после... Впрочем,
разискване не трябва!... Ако искаш
да нямаш работа с юнаци – трябва
да влееш страшний този яд в душите:
лакейщината – сиреч туй, което
в езика на велможите се казва
почтителност, а в уличния говор
трепepкoвщина... Да, любезно чадо,
достоен мой наследник за да станеш,
старай се да добиеш туй изкуство:
стоманените воли да обръщаш
на воли глинени – и да поставяш
във пълна невъзможност притесненнй
със притеснителя си да се бори!

II

Знам, че сега за първий път ти чуваш
теория подобна, о, Галибе!
Не се чуди, не се диви, а слушай!

Морал в политиката няма! Няма
в политиката правда и неправда –

а има интереси!... Неопетнен
държавник значи смрадност благовонна!
Семейний бит е често безпорочен;
но тази думица – *всенепорочност* –
би била в политическия речник
най-злъчно гаврене и маскарене!
О, да, дилемата е всевековно
една и съща: ако се заровиш
в отшелничество и мизантропия,
ще имаш чисти пръсти; ако бъркаш
в пазарска разправия, ще се цапаш!...
Общ път или безпътност, все едно е!..
Вода щом пиеш от чешма беглишка,
вода ще пиеш мръсна, о, Галибе!...

III

От хиляди години вече опит
е правен: царство ще рече коварство!
Това чаровно имице: Държава –
е синоним на скотобой човешки!
Човек е за човека вълк: а вълци
един закон признават – остри зъби!
Сган не разбира от потреба висша
и от уредби мъдри – а от сабля!
Зъб остър, сабля, груба сила, воля
владетелска, окови, сеч, бесило,
Империя ислямска – все едно е...
Безбройни прякори, едничък образ!

* * *

Османский герб е този: Кол и въже!

Непринудително, по обич само
човешко същество не възприема
на същество човешко да слугува –
и всеки вожд и повелител трябва
към хитрост и лукавство да прибягва
и с рой палачи да се окръжава...
Да, власт и чест – туй е вода и огън;
държава със честна управия
на схватка циганска ще заприлича...
За дисциплина често се говори;
а всъщност тази дисциплина що е?
Повинност скотска, самоотреченье!...
... Анархия или поробощенье,
едно от двете трябва да приемем,
среда помежду тях не се намира!...
Бог тъй създал света – той да му мисли!
Държавник Божа грешка не поправя,
па даже и велик мъдрец не може
туй нещо да извърши: философство
маскира болката – не я лекува...

IV

Идеолозите (Бог да опази
ислямский род от пасмина подобна!),
идеолозите говорят гръмко
за висши някакви начала... Лудост!
Между пресквернитe блата житейски
и високовърховните идеи
зей яма мрачна и глубока: нищо
не може тази яма да изпълни!
Ний често се опитваме да турим
в хармония стихии най-враждебни;
тез опити са често сполучливи;
мъгляви символи и груби факти
не можеме да примириме само!
Да! – казва духът. – Не! – отвръща мечът...

V

Идеолозите, които знаят
да негодуват тъй красноречиво,
когато им доказваме, че няма
от робството навън ред и управа
и че това многополезно робство
с разврат публичен само се създава –
идеолозите, които могат
да обясняват всичко с фрази звучни
и с гладки формули, не отговарят
на тоз въпрос: *Защо послушна подлост
докарва винаги благоустройство –
когато непокорна добродетел
поражда само хаос?*
... Туй явленье
е доказателство необоримо –
че други е човешкий род в книжата
и други е човешкий род в кръчмите
и че високонравственний мислител
познава Божий мир – но не познава
Човешкий мир...

VI

Спокойствие безчестно
е по-добро от честна бъркотия –
и ето нà защо аз предпочитам
доземен поклон от човек безчестен
на дръзко ританье от мъж честнейший...

VII

Историята ни описва сума
междуособици: и аз самичък
съм виждал много бунтове отблизо.
Но чуй това: диващини мегдански
и кървави сцени където видех,
все някакъв млад доктринер намерих
или хъш – верующ в нелепи басни –
да води повилнелите илоти!

ТРЕТИЙ ДЕН

I

. . . .
... Човеци с чисти нрави са човеци
самостоятелни, човеци горди,
човеци с прав разсъдък, с разум бодър,
със твърда вяра, с крепки убежденья,
решителни, за работа способни,
в самозабвението си всемощни –
в наивността си пакостни без мяра!

II

Мечтатели незлобиви – туй име
те са получили от обществото...
Мечтателите, *„будните-заспали
поети“*, били уж порода кротка!
Съжденье плиткоумно, о, Галибе!
Мечтателите – с толкова смирена
и блага вънкашност, тъй простодушни,
тъй склонни царството да обикалят
с елейно-проповеднически думи
на устните – са хора по-опасни
и от глутница вълча в диви степи!

* * *

Тез мироносци всъщност са *атлети!*
В тях волята е нервна упоритост –

и действието пароксизм болезнен!
Безтрепетни до лудина, в борбите
те се принасят в жертва за виденья,
за сенки – бащиния и свобода,
просвета, правда, равенство и братство!
Те служат на човещината – търсят
де има страждущи да им помагат –
и подвиг някакъв за да извършат,
готови са война да водят люта
и против Господар, и против Господ –
готови са всечасно да полагат
главата си под ножа на палача!

III

Във своя говор, пълен с величави
фигури, с метафори дръзновени,
тез клетници твърдят, че земний валяк
бил дребничко зрънце, върху което
пълзяло някакво си насекомо –
наречено деспот или владетел!

Те имат сатанинското упрямство,
душевната опачина да казват,
че първий дълг на всеки самодържец
не е спокойно да господарува,
а искрено да се разкае, прошка
от цялата Човещина да иска –
задето е дошел на бял свят с титли
и атрибути противоприродни!

* * *

Когато – громко и високопарно –
те заговорят за това, което
наричат *„Святи Правдини Човешки“*,
и хващат да ги изброяват – Мисъл
Свободна, Реч Свободна, Труд Свободен,
Печат Свободен и не знам що още, –
на първи ред те винаги възпяват
изконно някакво си всевековно
и неотемлимо народно право –
метежническо право – сиреч право
на своеволство и самоуправство!
Когато ги поставиш покрай зида,
когато против тях насочиш пушка –
те гледат със презрителна усмивка
към страшното оръжие, па думат:
– По дрипите ни седем-осем дупки
ще има повече – вреда нищожна!

IV

. . . .
Пиян от фантазьорство и фразьорство,
идеалистът дири на земята
блаженство райско... Рай да има негде –
възможно е; но рай че се намирал
при нас, тук долу, туй е слепотия...

Идеалистът – реформатор става
най-после уличен вожд и вещател,
и даже Анархист – защото вярва,
че само в безначалието няма

безправност – и че всякакви уредби
са пречки за всеобщото блаженство.

Да, той се обявява за противник
на всякакъв закон – понеже мисли,
че всяко същество с човешки образ
е *„по природата си благодушно“*,
чистосърдечно и правдолюбиво...
А туй че е нелепост безподобна –
доказва се от хилядите форми,
с които се облича повсечасно
високомощната злина човешка:
грабеж, лъжа, изменничество, блудство,
вражда, братоубийство, вероломство...
За по-нататък прочети с вниманье
османската История и тая
на общоевропейската Култура!

V

Идеализмът – ето злото, ето
ужасната проказа на душите,
губителната язва социална!

Цял век Управниците нагласяват,
тъкмят, поправят, кърпят механизма
държавен; ненадейно се вестява
не знам какъв си изстъпленник, хвърля
във деликатната машина камък
и ето ти велика катастрофа;
тоз камък е Идеализмът, чадо!

VI

На дивий блян с гоненье се отвръща,
на лудостта с терор се отговаря;
идеализмът праща на бесилка
младежите – не строгостта съдийска!
. . . .
– *„В световний строй ний сме потребни!“*
– думат
тез донкихотовци... Защо, не виждам!
Потребни са – но за главорезача,
да не седи без работа, горкият!

VII

Идеализъм или Наука, впрочем
за мен то е едно и също нещо!
От учени мъже аз нямам нужда;
науката се ражда и усилва
във разномислие; а монархизмът
не може да вирее без единство
в душите... Аз не искам, о, Галибе,
от царски храненици и службаши
каквото съм извършил, да обсъждат,
а да извършват, щото съм обсъдил...
На мене са потребни само люде,
които притежават туй изкуство –

скут да целуват – и не проумяват
от нищо друго: хора диря ази
без разум свой, с парализиран мозък,
читаци склонни – в всякаква случайност

да се доволствуват с готови мисли
и с истини, от мене одобрени,
да ме запитват всяка заран: *„Днеска*
кое е вярно и кое невярно?" –
Със антропоморфически маймуни
аз бих създал народност образцова!

VIII

....
....
Тез възгледи не са душецелебни,
но те не са и душевредни, чадо!
Човешки тайности аз ти разкривам
аз, който съм ги учил дълго време...
Човек е за човека първо знанье:
Учи се! Опитът ще ти покаже,
че няма ни добро, ни зло, тук долу,
а има феномени безвъзвратни
и нужди висши, непреодолими,
които не заслужават ни презренье
насмешливо, ни горко удивленье...

ЧЕТВЪРТИЙ ДЕН

I

На този яд – утопията жалка –
противоядието е развратът!...
О, да, развратът само може лесно
опасни догми да обезплодява –
и заговори да осуетява!...
Развратът само, като преобръща
глад на пресищане и независим
борец – на шимпанзе официално,
крепи полусрутений зид държавен!...

II

За развратени хора няма нищо
свещено. Бащин край, народно дело,
за тях това са думици без смисъл...
За тях умът изхожда от търбуха
и глад е нещо равно със безумство...
За тях – което се яде и пие,
то само на света борба заслужва,
и който дава питие и пища –
той само е световен повелител.
Вместо сърце във своята утроба
те носят чекмедже с пендари пълно.
Ковчежничество, Банка, ето двете
святилища, където повседневно
те ходят на усърдно поклоненье!

Безсрамността е техний гений; техний
инстинкт е татсвото; от тях ще чуеш
едничко само правило житейско:
– *Живот е състезанье между влъхви,*
най-хитрий влъхва най-велик герой е!
В духа на същества подобни всяко
достойнство човешко е изтрито –
и е изтрито без следа, всецяло,
като със някакъв свингер вълшебен!...

III

Безумна роскош, груби наслажденья,
оргия повсенощна, руфиянство,
изнемощаване от похотливост,
окапалост телесна и душевна
и най-подир – уродливост и скотство –
нà, земно битие това се казва
в езика на развратниците, ето
геенската чудовищност, която
е главна цел за тях и висше щастье!

IV

Недей се чуди, драгий ми Галибе,
тъй омерзително че ти говоря
за тези кални люде, на които
сам аз помагам да се калят! Зная
що върша аз – но трябва да го върша!

* * *

Когато бях на двадесет години –
и аз презирах, сине мой, порока,

порока, сит, засмян, добре облечен –
порока, който пада във душата
народна – както мръсен камък в щерна
и чист кристал на тиня преобръща.
И аз роптаех – вътре в себе – дето
самоотвержеността ходи пешем,
а пък злорадството на бял ат езди!
О, да, зад ослепителния блясък
на автократията величава
когато виждах сянката на злото,
и аз – в онез години – потреперввах
от темето чак до петите, синко!

* * *

... Сън беше то – младенчески миражи,
видения от другий свят, Галибе...
Днес аз съм вожд и властник преди всичко!

V

Властта се плаши, о, Галибе, само
от крепките характери! Развратник
е винаги мъж подъл, слабодушен,
готов за всевъзможни компромиси:
държавата го милва, гали!

Моят
висок везирски сан ми забранява
да насърчавам доблести упорни,
да се гнуся от мерзости полезни!...
Полезното – за мене то е честно!...
Практичното – за мене то е чисто!...
Удобното – за мене то е свято...

* * *

За да ме разбереш какъв човек съм,
узнай това: не съм кадърен ази
ни бодка да открадна, но крадците,
паши и бейзадета, защищавам
и даже всякак ги възвеличавам!...

VI

Що съм аз крив – ако едничкий способ
да се поддържа трайна управия
намира се в съюза със порока?
Подкрепа всякой иска и я търси,
където може в рая или в ада!...
У Добродетелта строг съдник срещам –
а у Срама – помощник благосклонен:
повсрага Добродетелта тогава!...

* * *

О, нека Добродетелта светлейша
да разбере, че всяка власт и всяко
началство са от Бога и че първий
закон е сляпото повиновенье –
и Добродетелта ще заживее
живота на Адам във Едема!

Да дойде Добродетелта при бича,
при силата – при мене – да признае,
че по-доброто е враг на Доброто,
че пълно днешно бедство е по-сносно
от половина утрешна неволя,
че угнетени хора са онези,

които си създават гнет самички,
порядък невъзможен като дирят...
На Добродетел, тъй благоразумна,
аз бих се поклонил – бих я посрещнал
със сол и хляб...

* * *

... Лют бил съм, казват, чадо;
от снизхожденье който се нуждае,
защо с разкайване не го заслужи?...
Пощада се купува с овча кротост!
... Но ето нерешимата задача:
Не знае Добродетел да кротува!
Не може Добродетел да почита
юмруци, стреляне да одобрява,
да гали царски морди, да се кланя
наляво и надясно, да немее
пред всяко низко дело, да забравя
каквото вижда и каквото чува
за самовластието неприятно –
да насърчава страстите на всеки
бей-песоглавец и ага-палячо,
да хвали с умаслителен тон всеки
държавен дебелак и знатен дундьо –
звънливи, дълги титли да раздава
на всички политически черкези,
молли да кичи с *„Високостепенство"*,
паши с *„Ясновелможество"* да труфи
и най-подире *„парса"* да събира –
да взема с две ръце бакшиши едри,
па да си гледа кефа, да добрува
и да тлъстей – като на пир всекдневен...

VII

Да, ето непростителната долност
на добродетелта: тя не желае
да стане кеф-сайбийка: тя не знае,
че против лихолетие османско
не се намира Еликсир, не знае,
че дългоденствие се изкупува
със равнодушие към людски болки;
не вижда тя, че Бог наказва с лудост
клетника, който дири чест и правда
във този мрачен лабиринт световен;
не се решава тя да изостави
в библиотечний прах софизми вехти
вещ непотребна както се оставя
във разрушителни ръце детински!

ПЕТИЙ ДЕН

I

Ти може би ще си помислиш, чадо:
„Пороци има хиляди тук – долу,
безчестието е многоразлично,
безнравствеността знай сто занаята,
срамът облича всякаква носия;
какъв душевен смрад се харчи лесно
във политическите *безистени*,
какви публични мерзости принасят
на властниците най-голяма полза?“

* * *

Макар да носи всевъзможни маски –
едно лице развратът притежава:
любостежание то се нарича!
Тъй както всички пътища отвеждат
къмто престолний град османски, също
и всякакъв порок към хищност води!

Порокът, казва някаква си басня,
баща и майка имал бил – и те са:
Баща – Грабеж, и Майка – Лакомия.

Тури жълтица между своя палец
и показалец, па на някой беден
човечец покажи я: щото искаш,
той ще извърши – клетата монета

за да получи – та да се нахрани
и да се облече... И ето, чадо,
как се пораждат язви в обществото;
па и разврат държавен все това е...

II

Баща ми (Бог да го прости! Той беше
мюфтия юскюдарски, както знаеш) –
баща ми подразделяше разврата
в държавната машина тъй: *отдолу*
Невежество – отгоре Раздробленье!...
Той казваше: „Разделяй и властвувай!
Душите помрачавай и царувай!
Насъсквай големците да се карат,
паши против паши ожесточавай –
народа дръж в тъма и слепотия,
на всяко суеверие помагай!“

Съгласие и знанье дето има,
според баща ми, всичко се намира
освен *чиноначалие...*

– Държава –
ми рече той два дни преди смъртта си –
не ще култура – а драгунерия!
Убий културата, която иде
от общо действие и обща съвест!

... Но убедих се ази най-подире,
че категориите на баща ми
са непотребни и че диктатура
да се закрепя е *въпрос паричен...*

Дай на тогоз, на оногоз не давай
и ето ти вражди и люти свади!
Поддържай нищенство между тълпите,
чрез данъци докарай вред оскъдност
и ето ти неведение грозно
и глухо, безкрамолно ретроградство...

III

Да, всичко е *въпрос паричен*, всичко
невидимо и видимо, Галибе!

Идеолозите ни увещават
да вярваме в моралния напредък...
Блян! Ако има на земята нещо
безсмъртно – то е жадността човешка!...

Вълк дири стадо без овчар, ехидна
вертепи дири, бухал дири сянка,
гробовни червеи труп пресен дирят,
муха смет дири, а изопачений
инстинкт човешки дири златна плячка...
Против природата не можем нищо!

Човешки догми са неща нетрайни;
сто вери има по света: едничка
е жицата, която съчленява
тез вери – поклон пред Телеца Златний;
олтари всякакви, еднакъв фетиш!

Труд честен и живот неукоризнен
днес вече никого не съблазняват;
какъв е техний свършек – всекий знае:
презрение, злорадство, подигравки,

или пък равнодушие гадинско!
За никого не питат днес какъв е
или какъв е бил, а питат само –
във звонкова монета колко чини;
днес хората са ценности – едните
петачета, а другите – дукати!

IV

Помежду туй, което ний зовеме
цивилизация, и туй, което
се върши от разбойници в гората –
единствената разлика, о, чадо,
е формата: грабеж планински бива
безцеремонен, яростен, кръвнишки;
наопаки, грабеж цивилизован
е деликатен, вежлив, тих...

Не може
грабеж цивилизован да засегне
най-мъничкото членце на закона –
не може заповед да накърнява,
правителство да дразни, да подбива
авторитет владетелски...
Подобен
грабеж владее сума документи
за оправданието си: депеши,
квитанции, решенья, протоколи;
грабеж подобен грях не е, ни грешка,
а миловиден, драголюбен грешец,
не знам какво петно обично, модно,
петно приятно, като смях детински
и хубавичко като майски цветец.

V

. . . .
Наивни хора си въображават,
че пръв министр халифов за да стане
човек – би трябвало да бъде бездна
от мъдрини – в главата си да носи
енциклопедия – да бъде майстор
в седемдесет и седем занаята...
А всъщност мъчнотията една е
за висший властник: *Дялбата!*... Как всякой
да грабне – и доволен да остане!
. . . .

VI

О, да, грабежът, едрий, тлъстий, кръглий
грабеж – е *институция* държавна,
това, което в стара Византия
съветниците на Юстиняна
нарекли бяха instrumentum regni!

Но хубаво помни, че ти говоря,
Галибе, за неоклеймено татство,
за поношенье с бели ръкавици,
за яд салонен и за краста скрита
под свилен шал, под кадифена дреха...
Бешлик откраднеш – хайде във затвора;
мильон откраднеш – със цветя те кичат,
изкусен финансист те титулират
и канят те на царската трапеза!...
Своекористна цел у въглищарин
нарича се психическа гангрена,
хайдушка злонамереност пашовска,

конашки всеминутни похищенья
и разточителност сарданапалска –
зоват се ловкост и разчет житейски!...

* * *

Такива са човешките закони –
днес и преди шест хиляди години,
тук и навсякъде – у християни
и мюсюлмани, па и у зулуси...

VII

Законът, казват, е юзда... Да, вярно,
юзда за сиромасите; да идат
да работят, негодниците недни,
да идат в рудниците да копаят,
да идат камък да трошат да идат
по друмищата пясък да насипват...
Но за изедниците с чин войводски,
за първенствуващите мироеди,
за тържествуващите руфияни,
които се навъртат при сарая
да дишат сладък августейши запах,
за сегашните константинополски
патриции, тетрарси, логотети
закони няма никакви – и няма
за туй, защото блъскане веседневно,
всечасен ръчен труд, потене вечно
е нещо унизително, срамотно
и само за простаците достойно –
за тез, които, по приказ от Бога,
бозица наместо шампанско пият!...

VIII

Държавните службаши са прилични
на книгите в една библиотека:
най-непотребните са най-високо
поставени!...

Велможество е право
своеобразно: право за прозявка!

Ленивостта е – казват, – грях... Да, само
за хора, длъжни данъци да плащат,
шивачи, земеделци и бербери,
мечкари, стихотворци и кичеци,
па и велики философи даже...
Но за онез, които имат право
да вземат, без да дават – да събират
насила такси, глоби и берии –
и да си ги делят на равни части,
ленивостта е догма, Символ Вери...

Те са по милост Божия денгубци,
те са безделници по висша нужда
те са с ферман снабдени готованци,
те имат приказанье да поддържат –
чрез тунеядство – равновес обществен!

Те са ремесленниците на Кефа;
а няма кеф вън от сибаритизма!

Заслугата на тези челебии
е много важна: те са се родили,
благоволили са да вземат образ

човешки и да дойдат от небето
в османский край; за тази им заслуга
правителството ги възнаграждава!

IX

....
... Да, на гърба си да лежиш, да нямаш
за нищо грижа, да се препитаваш
като в банкет пожизнен, чужди хапки
в стомаха си да смилаш, да тлъстееш
от хорска анемия, в людска мъка
да черпиш мощ и в людски ад наслада,
в очи сирашки светлина да крадеш,
да грабиш въздух от гърди сирашки,
от голотията на бледний божек
копринени премени да изваждаш,
на своите другари и роднини,
най-сетне, да раздаваш туй, което
за челядта си другий е приготвил
в борби дългогодишни – па да хвърляш
в тъмница жъртвите си, ако смеят
да вдигат врява – ето нà що значи
да имаш пай от царски млин, да бъдеш
любимец падишахов и везирев!
И който те осъжда – в слепотия
и в умопомраченье е изпаднал,
понеже не умей да разпознава
вълк от овца, не знай да различава
простонародие от благородство,
хижник от хищник, коленопреклонство
от деребейство и делибашийство...

X

....
Баща ми – втори път го поменувам,
баща ми твърде много се боеше
от царедворци мильонери... Няма
у мене страх подобен, о, Галибе...
Наопаки, аз искам големците
богатички да бъдат. Но не искам
влиятелни да бъдат и могъщи,
не искам да се окръжават с верни
и предани сеиди, с клиентела
безбройна... И затуй аз ги оставям
не само да плячкосват и да грабят,
но всякак да беснеят, та най-после
чрез мерзките си подвизи да стават
на мало и голямо ненавистни!

* * *

... Преди едно столетие у нази
„болярин“ значеше *водач народен:*
болярин значи днес *чакал държавен!*

ШЕСТИЙ ДЕН

I

„Бюджетоедите“ – ти ги познаваш:
Шехюлислям и Садразам: пазител
на августейшия мюхюр; началник
на висодържавните бесачи;
паши първостепенни, първокласни
молли, високородни миралаи;
валии днешни, бивши или бъдни;
съветници и съдници върховни;
потомци на велможи, именити
законодатели и богословци;
сиятелнейши царски чибукчии
и високомонаршески лакеи;
велик придворен песник и мислител;
теляк на отоманската корона;
велик пантофладжия и хранител
на царските халати и шалвари;
имперйски пръв лала, сюйтарии
байрамски, царедворски байрактарин,
пръв сънотълкувател, баш оланин,
протокичек ислямски, предводител
на тъпанари, пръв евнух сарайски
и автократорски кадаифчия;
най-после, тази паплач от службаши
негодни веч, на пенсия излезли,
сиреч заслужили да си починат
от дълголетната си отпочивка...

II

Тез хайдамаци питомни, тез мазни
аги, тез елегантни блюдолизи
и камергери се преобразяват
в ръцете ми на гипсови фигурки,
на кукли гутаперчеви – с които
аз мога, както ща, да си играя!

Ковчежничеството всеблагодатно
е мен подвластно, аз раздавам манна
и следователно мой е Исляма!
Бакшиш без мое одобренье няма;
без мое разрешенье прокурорът
не смее шум да вдига за поделки,
за шоролопи и за лихоимства –
и следователно аз съм Исляма!

III

Пашовските крайбосфорски конаци
със своята имотност баснословна,
със нескончаемото изложенье
на своята безочлива разкошност,
със своите постелки скъпоценни,
със своите персидски миндерлици,
със своите тавани позлатени,
със своите копринени завеси,
със своите кристали искрометни,
със своите мермерни бели стълби,
със своите градини, шадравани,
обори, харемлици и хамами,
да, тез чудовищности плутократски
са мое дело!...

... Всяка слава, всяко
величие и всяко щастье – плод са
на моята многожелана помощ,
на моята закрила велемощна...

IV

При мене идат всичките влечуги
от целий Изток, вред каквито има
гладници между низките нижайши,
за продан сган – и пеша ми целуват,
десницата ми ближат, коленичат
пред стола ми, ласкаят, хвалят всичко
у мене и при мене, галят даже
и кучето ми – захар му поднасят...
Тогава на едно парче хартия
аз турям подписа си: този подпис
отваря райските врати веднага...

V

За длъжности везиреви у нази
би било глупо да се мисли даже...
В османский господарствен строй предели
между права и произволи няма –
а има туй, кое се дозволява
или не дозволява от везиря...
Според страната и закона, чадо:
в Рим – Правило, в Стамбул – Благоволенье!

VI

. . . .
Да, аз не давам всекиму каквото
му се строи – а дарове раздавам;
да, моето благоволенье може
да си спечели само който знае
врат да превива, всяка своя крачка
по стъпките ми точно да измерва,
да се поти, когато мен е топло,
да киха, като кихам... От просител
за място на държавната трапеза
едничка диплома аз искам:
душевна вялост!... Храненик мой трябва
залог да ми даде за подлостта си...

VII

В човешката природа ценно нещо
е само оскотяването, чадо;
в човека ази диря вярно куче...
Хапи! – Да хапе... Лай! – Да лае... Лягай!
– В кала да се търкаля.... Ей нà дарби!

VIII

Бюрократизм е – всъщност – автоматство.
За да подхванеш мръсотия, взимаш
дилаф: чиновник е дилаф държавен!
И бяла риза винаги да носиш,
и бяла съвест винаги да имаш,
това е прекаленост, слободия,
която никъде не се допуща!...
. . . .

IX

... Султан Ахмед, всеславний вожд османски,
макар да предпочита верни хора
пред вещи хора, често ми говори
че всекий мъж не е за всяко дело,
че ревност без умелост зло донася...
Туй е велика истина, Галибе,
но само за французи, за английци,
за немци; тази истина се спира
и конфискува на гюмрука – в Турско;
у нас способен мъж е некадърний,
понеже само той владей туй знанье –
да одобрява всичко, що се върши
под сянката на Трона...

X

... На халифа
(когато по каприз му се доиска
да има работа със умни люде)
аз ето що говоря:

*„Туй безценно
туй вселечебно цветице, което
се казва верноподанство, вирее,
на робска почва ако е садено!"*
Халифовий каприз тогаз улита...

Боговенчаний наш Самовластител
е преди всичко притежател, чадо,
на нашите тела, души и воли...
По милост Божия кога царуваш,
за своя кеф царуваш – не за хорский!

XI

– В държавните дела контрол редовен
запазва от развала и провала! –
така говорят многома педанти,
мухлясали в глубоко буквоедство...

Подобен аргумент е твърде шантав;
охрана и надзор са несъвместни;
държавни работи не щат проверки –
а мандаринство и авторитетност!
Многоначалие да беше нещо
благоприлично, свястно, благочинно –
би имало два Бога – не едничък...

XII

Па най-подир, че има нещо куцо
и кекаво в имперското устройство,
това е най-естествено явленье...

Властта е като слънцето, Галибе:
ту животворна мощ – ту смъртоносна!

СЕДМИЙ ДЕН

I

... През цели тридесет години, впрочем,
с научна точност, с логика желязна
аз сях отрова – систематизирах
изопачаването на душите!

* * *

В ужасний, в мрачий Лабиринт държавен
ти вече си ориентиран, синко!
Обаче за да падне всяко було
от твоите очи, ще ти разкрия
кулисните потайности на всички
началства – имена ще ти обадя,
които трябва винаги да помниш...

II

Фазлъ паша – млад като беше – ратай
чифлишки бе у чича ми: по-после
не знам къде бил кърсездарин... В пищност
сегашна се забравя босотия
довчерашна – тъй както се забравя
в безветрие сегашно ланшна буря...
Фазлъ паша е в състоянье днеска
да заплати за обици, за гривни
и нанизи на своята любимка
две-три десетки хиляди жълтици...

Как стана той паша – иди погледай
как охлювът успява да се качи
до върха на салкъма... Той е негде
сановник, пето колело на царска
талига, нещо си като началник
на флотата, що гине всред Босфора;
той пръска шест мильона на година
за въглища, за платно, за каиши,
за четки, за поправка на машини,
за кофи, за въжа и за компаси,
при всичко, че у нас, от памтивека,
кораб държавен е вещ неподвижна...
Архидоказана простъпка, впрочем,
разбойничество пладнешко... Обаче
Фазлъ паша си гледа кефа!... Знае
безпрекословно той да изпълнява
везирска заповед: туй го спасява!
... В Алеп избухна бунт. Веднага пратих
Фазлъ паша... Що прави – коли, беси,
изтреби трийсет хиляди араби
и в шест дни всичко беше потушено,
до царските уши ек без да стигне...

III

Джевдет паша от прост оланин стана
член на Държавния съвет... Невежа
първостепенен: сякаш че е учил
във *школа за невежество*... Той има
три яхти, седем кьошка, пет чифлика,
яхър разкошен, пълен със арабски
коне, каквито у халифа даже
не се намират... Плутократ подобен
на фантастическите богаташи

в *Хилядо и една нощ*... Тази пролет,
когато бях го назначил да сключи
контракт с английска някаква си банка
за заем от шестнадесет мильона
наполеона златни – простоумний
Джевдет открадна три мильона франка...
Общоизвестна работа... Децата
са дали на Джевдета този прякор:
Чифут паша. Халифът сам му казва,
уж на шега. *Процент паша*... Обаче
тоз ропот ще се свърши само с остри
подмятания, с подигравки люти...
Джевдет – в леглото си кога почива –
не стряска се от лоши привиденья;
сън безметежен подарих му ази...
– Джевдете – рекох му еднъжки, – искам
да отклоня вниманието царско
от политическите мъчнотии;
да ми намериш скоро черкезкиня
за *августейшия харем:* да бъде
очарователна, звездоподобна,
невиждана, неимоверна хубост,
услада жива, дивен смес от мляко
и мед, от бисер и лазур небесен! –
... Джевдет се скита, блъска – не намери –
па даде своята жена тогава!

IV

Решад паша, чутовний кмет стамболски,
засмений дебелак, спокойний дундю,
обичан от владетеля за своя
студен разсъдък и говор умерен,

между флегматиците най-крадливий
и най-флегматичний между крадците,
Решад – син на един теляк – прахоса
около тридесет и пет мильона,
да украси уж столицата; нищо
не е направил той да струва даже
полвин мильон. Да, няма нигде нищо
във Цариград – училище, дом градски,
градина, паметник или джамия –
с които що-годе да се оформи
това разграбване феноменално...
Стамбул от всички градове османски
е най-неуреденеий... Има, впрочем,
да, има способ да се оправдаят
златото, разпиляно от Решада,
и градското банкрутство; разходи се
около *„Ая София“* – ще видиш
прекрасни къщи да се строят – летни
и зимни обиталища, конаци
на пет етажа, леки и кокетни
гнезда, швейцарски вили – вавилонско
стълпотворенье... Знаеш ли кои са
строителите? Бившите кочаши,
готвачи и сеизи на Решада!
Ако дотам са стигнали онези,
които са му палили чибука,
които са му точили спаначник,
или пък са му чесали конете –
съди сам той – Решад – догде е стигнал!
... Аз гледам – и мълча! На мое място
сам Бисмарк би постъпил като мене...
В Решада има гений полицейски –
а полицейщината е основа

на всяка олигархия, о, чедо...
Решад организира в две години
грамадна жандармерия, направи
от груби селяни стражари ловки,
готови рожбите си да потъпчат,
бащите си готови да набият
на колища, готови да разпорят
коремите на майките си, знака
от мен когато се даде... И ето
великата заслуга на Решада!

V

Едхема много хубаво познаваш...
За неговий род нямам що да кажа,
той е пашовски изтърсак, чилече
от сой. Тоз млад и смел *кайман* държавен
е тип на хубостник великосветски,
приятен като слънчице по празник,
тих като полупресушена речка,
безмълвно зъл и безкрамолно хищен,
готов да се кълне повсеминутно,
че всичко в царството добре отива –
понеже негов интерес е нищо
да не отива по-добре – доволен
от всекиго, понеже си играе
със мало и голямо – неподвижен
като желязна статуя пред буйства
и зверщини... *„Злината е забавна –*
говори той, – *а добрината скучна!...*"
От дома си той е готов да гледа,
без да изохка, цялото османство
на шиш набедено, понеже Господ

без мяра търпелив го е направил –
та може твърде лесно да принася
неволя... людска!... Бронзов дух – с две думи..

* * *

... Едхем (от завчера съветник царски,
указът е подписан от султана),
Едхем е бърз и вещ организатор
като Решада, но своеобразен
организатор, доктор на сплетните,
специалист в ехидства вестникарски,
пръв фабрикант на типографско гюбре.
Той образува банда от драскачи
послушни, от наемни словоборци,
речисти като вещици и лихи
като месити и плътопродавци,
циниците на знаньето, готови
за шум и вятър парса да събират,
евреите на мисълта, способни
да продадат и звездний свод на ада –
разбойниците на печата...

... Нещо
на тези синковци хвърли да глождят,
дай им кожух през март, през юли риза,
дай им квартира, дай им отопленье,
дай на наложниците им франзела
и бифтек на служанките им – орден
понякога храцни им по лицето,
за рамазана или за байрама
пъхни им по един фишек жълтици
във пазвата и ето нà, Галибе,

разноските за тоя новодомен
държавен институт...

... Логомахия
вседневна, неуморна, но доходна;
в безстидний, в гнусний този занаятец
се крий обикновено базиргянство:
„Дай хляб – да лая!" –

... А парите идат
от Тайний Фонд – сиреч от велемерский
Фонд на Влечугите... В сегашно време
аз имам три газетки, катадневно
издавани – „Вакът", „Сабах" и „Поща" –
три органи на царското свещено
подножие – и на високосветлий
покров везирски...

Славен прочит, вярвай,
за чакалообразните манафи
и за феллахите пъпешоглави!...
Духовна пища за народ поробен,
сиреч духовен яд, смес от измами
и тлъсти изреченья, дивна каша
от лазовски подумки, анадолски
масали и подмятане зейбешко...

... Вземи – чети, виж за какво ни служи
хартията! Не се гнуси, Галибе,
като идеолозите, които
говорят, че таквиз пасквили мръсни
с дилаф би трябвало да се похващат!
Вземи – чети – и смей се като мене;

за ипохондрия едно лекарство
е хубаво: газетска диводия...

В две педи лист – какъв словесен вихър,
каква оргия от паралогизми,
какъв внезапен устрел в всяка фраза,
в похвалите какъв тон пехливански,
в нападките каква остървенялост
и какъв пароксизъм – там, гдето трябва
едничко Да! или Не! да се каже...
Да, интересни са тез пустодумци,
тез фейлетонсвуващи хокабази!
Когато някакво си твое право –
макар неоспоримо – може някак
на висшето началство да попречи,
те се залавят да те учат де е
на правото ти гнилата основа,
залавят се да ти доказват всякак –
че прекалено право е безправност,
че право неотстъпчиво е право,
лишено от правдивост, че от правда
без правомислие неправда иде,
че справедливото е много пъти
неправилно – сиреч несправедливо...

... Аз винаги съм бил голям любител
на баклави, бирeци, кадаифи,
но пак за мен *десерт* по-сладък няма
от тез публицистически буфонства...
А хулите? А попържните? – *Злостно*
да храчиш вред, нагоре и надолу,
надясно и наляво, па да храчиш
па храчките си най-подире, сиреч

без да се зачервиш, да галиш днеска
лица, които вчера си клеветил –
нà, ето подвиг мъчен и изкуство:..

... В „Сабах“ Тахир намира тези думи
за себе си: *„Тахировото рамо*
привлича сопата!“ Тахир се чуди –
пасквилниците що ли го ругаят,
па си припомва, че бил срещнал негде
сеизин царски – и бил тъй захласнат,
щото не му се поклонил...

... Във „Поща“
Латиф прочита тази фраза: *„Викаш*
Латифа – пръч дохожда!“ Пита, клетий,
защо му дават прозвище подобно,
па си припомва, че бил произнесъл
тез смели думи – пред един шпионин:
„В нечисти работи не знам да бъркам!“

* * *

... О, колко усладителна и мила
професия!... Да черниш всички хора
в отчаяньето си – че си зачервен!...
Да бъдеш буен, лют, за да забравиш,
че и по дух, и по сърце си заек!...
Да чуваш *храненик* да те наричат,
па да се пениш – уж че си *поборник!*...
Да знаеш, че си се родил негодник,
да чувстваш, че ще умреш във общо
презрение – и клетва да направиш,
че ще си отмъстиш на Провиденье

и на човещина – па да запретнеш
ръкав, па с кал да почнеш да замеряш
талант, достойнство, познанье, разум,
душевна доброта, житейски опит!...
. . . .

Сега разбираш вече, о, Галибе,
какви са подвизите на Едхема!...
Хулители с патент, които бълват
анатема, са в днешната епоха
най-скъпите помощници за мене!
Тоз бесен вопл, тоз вълчи вой, туй грозно
баучене на диви дахомейци
са по-полезни и от байонети;
чрез тях терор аз всявам в духовете...
... И ето нà защо Едхем тъй явно,
тъй безбоязнено краде; и ето
защо се пъха той във всички банки
и търгове – навсякъде съдружник
в печалбите, навсякъде причастник
в грабежите; и ето що, в различни
гешефти или комисионерства,
той пипна три мильона от хазната
и готви се да пипне други трички
от новопроектирани постройки
държавни, от шосета и мостове
и от канализация столична...

ОСМИЙ ДЕН

I

Руджи бей – дългоносий, дребноокий,
дебелобърнестий и жълтозъбий, –
Руджи – син незаконен, както казват,
на някакъв кятипин при фенерский
патрика и на някаква месиста
и цицеста владишка парамана,
смес от османска жлъчка и от гръцко
коварство, тип на уязвен мошеник, –
Руджи е моят пръв законодател...
Той произвежда правила, уредби,
бъзакът както произвежда бъзе;
узаконения той нагласява
ту късички, в петнадесет страници,
ту многословни, в петстотин страници,
стихоплетецът както нагласява
припеви разномерни, кратки оди
или километрични епопеи...
Руджиевото дело е грамадно –
цял един лес законоположенья...
„Закон за пенсиите“ – сиреч способ
за награждаване на тез, които
не са кадърни даже да плячкосват
и би погинали без милостиня!
„Закон за скитниците“ – сиреч право
да наречеш опасний мъж бездомник
и обиталище да му намериш
в едно затънтено планинско село!

„Закон за ордените“ – сиреч способ
за отличаване на дребни люде,
които с нищо се не отличават –
или за насърчаване на крупни
натури бързичко да се вдребняват!
„Закон за съдниците“ – сиреч способ
да преобърнеш правдораздавача
на някаква машина за присъди,
да му диктуваш где да туря точки,
де запетаи, де смърт чрез бесило
и да заместиш кодекс позитивен
с уродливост, с готовност негритянска!...
„Закони административни“, гдето
е вмъкнато туй правило, че никой
не може, без особно разрешенье
от висшето началство, да предава
службашите под съд – безценно членце,
което дозволява на стражари
да вършат безнаказано насилства,
а на министри да ги защищават,
ако изваждат от насилства полза...
„Паспортни правила“ – според които
османский поданик е длъжен – в странство
кога ще ходи – да плати за цяла
година отнапред, до дирня аспра,
мита, берии, тегоби, налози –
сиреч от всяка дан да се пречисти;
но туй не е достатъчно: той трябва
гаранти да даде, че ще се върне
след малко време в родното си място
и че ще бъде в дома си – когато
началството за нещо го подири...
Законче-перл! *Читакът* днес не може

зад граница да митка своеволно
и да разказва що се върши тука,
или пък от прилепчиви идеи
да заболява – да принася в Турско
зараза зла под вид на либералство,
народни правдини и заговори...

. . . .

. . . .

Нà, ето образцовите творенья
Руджиеви!... Е, сега, ради Бога,
как да се сърдя на Руджи, че крадял
и че – от пощенските марки лани,
от гербовите марки таз година –
икономисал бил едно мильонче?

II

Кямил паша, бейрутски тезгяхтарин,
по стълбата на почестите бърже
начена да се качи – и възлезе
до сана хазнадар паша най-сетне...
До вчера лигав лала, днес бейлер бей!...
Душа от кал и яд, човечец двоен,
сарайски фант – и сикофант държавен,
потребен в управленьето – пачавра
в готварницата както е потребна!...
Кямил паша е моя креатура...
Ако държавата е *„дойна крава“*
(според приетото у нази мненье),
Кямил е най-великий млекопиец!
Изпратих го в Германия пò лани
патрони да купува и гранати
за Румелийската ордия. Купи,

каквото купи той, па се завърна
и даде сметка. С бисери да бяха
напълнени германските патрони –
по-евтино пак щяха да се купят,
драм съвест ако имаше в Кямила...
Кямил че е лъжец най-нископробен,
вожд на граблявците – и калдъръмите
стамболски клетва дали би; обаче
Кямила никой не закача: стряха
везирска от градушка го запазва!
Под крушата има и опашка; ето
какво ме свърза с тоз велик негодник;
еднъжки – обстоятелствата бяха
такива – трябваха ми непременно
лъжовен заговор, метеж изкуствен;
усещах нужда някаква да вдигна
голяма врява, да се развилнея,
да обявя, че тронът е разклатен,
да проглася обсадно положенье,
да раздвижа драгуните най-сетне
и мънинко кръвчица да пролея...
Кому да поверя тоз план?... Кямилу!
„Кямиле, казах му, за утре вечер
най-късно съзаклятие голямо
от двесте-триста ходжи да приготвиш.
Надъхай ги, насъскай ги, опий ги
със думи пламенни и със мастика
и към двореца – вкупом – упъти ги!“
... И стана, както заповядах! Смачках
и смазах няколко софти-овчици,
готови винаги врат да подвиват
под ножа на месаря – и накарах
халифа да признай, че ред държавен

не се достига без юмрушко право –
че *барата на моето деспотство*
е по-добра от партийните локви,
че между многото злини световни
аз съм най-малко зло, зло най-търпимо
и следователно съм зло потребно!
... *„Със тебе – сеч, разлагане – без тебе:*
аз предпочитам кръв пред гнилотия!“ –
с тез думици ме поздрави султанът...

III

Рауф паша, роден в една катуна,
млад изверг, циганин по род, евреин
по дух и грък по мерзостни привички –
Рауф паша, човекът, който щеше
да бъде първий блудник на земята,
ако не беше най-лукавий хищник –
човекът, който – алчущ до полуда –
разделя денонощието тъкмо
на двадесет и четири хайдутства –
Рауф паша, до лани гол чиновник,
за дълг до завчера на съд предаван,
сега строи палат великолепен,
палат грамаден, триетажен... Първий
етаж от подкуп ще се прави; вторий –
от четиригодишно управленье
на царските железници; а третий –
от смес и вар, размесени изкусно
във хлебеца на бедните войници!...
И ето нà, човек как става в Турско
капиталист, велик домовладелец,
па даже и магнат и гранд испански!...

Да, както Господ знае колко педи
е дълъг учкурът ми, тъй зная
И ази що е крал Рауф... Обаче
Рауф е драгоценен мъж за мене!
„Рауфе, бях му рекъл аз еднъжки,
прави каквото правиш – да премахнеш
архивата в Шех-юл-ислям-капия;
там има работи мен неприятни!“
... На другий ден в Шех-юл-ислям-капия
избухна пожар... Няма веч архива!

IV

Хилми паша – глухарят, който, казват,
бил оглушал от тежките плесници,
що получавал час по час – когато –
бил някъде писец, при някой бирник,
или при някой пристав – веч не помня,
Хилми паша е всекиму известен...
Най-вялата, най-гъвкавата съвест,
сърце-картон, дух-мукава... Дългурест
като камелопард – и протомайстор
в любоугодливи паралогизми:
най-низкий мъж – и най-високий – в Турско!
Еднъжки той изказа тая мисъл:
„Едничко скъпоценно нещо има
в туй земно обиталище – и то е
целуване на царската десница!!“
Друг път, в Министерский съвет, когато
разисквахме как да се отзовеме
на някаква си твърде рязка нота,
подадена от Руското посолство –
Хилми най-умилително промълви:

„Османската държава се поддържа
чрез неразбранщина и сплетничарство;
живот редовен е за нази вреден!!“
... Хилми паша, сега посланик в Лондон;
раздава на актрисите подарки,
каквито Ротшилд сам не е раздавал,
кутийки за карфици и за пудра,
изработени от злато масивно
и украсени със елмази едри
като мисиреви зърна... Къде е
зародишът на туй богатство дивно?...
В покупката на сто и двайсет топа,
извършена от нашия посланник –
по заповед султанова – пò лани...
Топове нови уж, а всъщност вехти,
от Индия донесени, за нищо
негодни вече – дрипи оръжейни...
За всеки топ две хиляди жълтици
платихме; сметката е много бистра:
на всеки топ хиляда лири кражба!...
Подобно дипломатство е по-скъпо
и от война!... Хилми не се тревожи;
той знай добре, че няма ден да дойде
за отчет! Да, той по-скоро би паднал
в луната – нежели в немилост! Ето
що значи на везиря да слугуваш!...
Чрез всевъзможни хитрости, притворства,
лъжи рогати, обещанья луди
тоз виртуоз на мрачната интрига
изпроси най-подир заради мене
поддръжката на мощната кралица
английска! Да, Виктория е моя
защитница, приятелка!... Усилен

от тази знаменателна, безценна
подпора – укрепен за дълго време
във своето везирско суверенство –
почти халиф и почти несменяем,
признат като пръв канцлер на Исляма,
железен канцлер – равен на Бисмарка,
аз помня на Хилми какво съм длъжен!
Но пък и той – какво дължи на мене –
не ще забрави никога!... Нà, синко,
как дясна ръка трие лява ръка
и как и двете мият кално чело!

ДЕВЕТИЙ ДЕН

I

Дауд, тоз потурнак, тоз османлиец
от гръцки квас и от тесто цинцарско,
тоз преждебивши Димитраки, който
менява вяра, за да придобие
възможност и фланела да менява,
трампосва Библията за Корана
тъй лесно, както дърт джамбаз трампосва
кон едноок за краства кобила –
Дауд, най-пресний големец, е тъже
най-плесенясалий от големците!
В реда на лиходейците, които
безчинствуват под моята егида,
Дауд успя да вземе видно място,
макар по пръстите му да се виждат
петна от стария му занаятец:
да, тоз паша за пет пари е чистил
обуща, там на моста, и е крякал
от сутрина до вечер: Лустро! Лустро!...
Туй бе преди шестнадесет години...
Днес той поръчва – от Париж – товари
от кадифени платове и ткани
копринени – за своите ханъмки,
или – той сам така се изразява –
за своите *лучисти одалъци*...
Отгде тоз разкош и това богатство
у вероломника Лъже-Дауда?...

От Тайний Фонд!... Шпионството е нещо
архигнуснаво: трябваше ми някой
архигнуснав човек за баш шпионин;
изпречи се тогаз Дауд пред мене –
и институцията се създаде
сама по себе си, без мъка – гадост,
от кал и тиня както се създава.
Дауд редовно ме уведомява –
сам той или чрез своите агенти –
в Стамбул какво се върши и говори...
Що рекъл Мустафа бей в кафенето,
другарите на Кьор Хасан кои са,
де ходят да събират милостиня
дервишите, какво четат софтите,
в текетата какво се проповядва,
кой ходжа с кой молла кореспондира,
кой за какво се хвали и оплаква,
пари кой има и къде ги пръска –
аз всичко зная!... Дай ми три дни само,
ще бъда в състоянье да ти кажа
какво е – в столицата тук – числото
на вапсаните бради и мустаци,
па даже, ако искаш, и числото
на всичките строшени кътни зъби
у турското народонаселенье...
„Сеяч на ветрове пожънва бури!“ –
говорят старците... Аз, чрез Дауда,
доноси сея – паника пожънвам;
а паниката тишина докарва –
и мяза на привърженост народна!
Шпионина навсякъде презират –
но всекий е готов да вади полза
от всякакво шпионство, о, Галибе!

Управа без издайничества няма –
твърдиня както няма без окопи!
... За тез услуги на Дауда скъпо –
заплащам ази, като му предавам –
без сметка – Тайний Фонд. Той взема, черпи
със две ръце в неизчерпаем извор;
и ето как онези дългокоси
и тънкоснажни негови хурии
за всякакъв свой накит ежедневно
тревожат в Берлин, в Рим, в Париж и в Лондон
седемдесет и седем магазина!...

II

Хаджи Хаккъ ефенди, кримский бухал
дебелокожий и коравоокий
татарски първенец, кръвнишкий витяз,
забягнал в Турско, както вълк подгонен
забягва от един вертеп във други,
хаджи Хаккъ ефенди, титулиран
на присмех отоманский тайноведец,
е всеполезен мъж; той е директор
на пощите, а всъщност е началник
на черний кабинет, туй учреждение
високомощно и благопотребно,
което е за мен като светило
в тъмите, де да стъпвам, ми показва...
Хаккъ преглежда зорко всяка драска
на всеки лиходумец – изучава
интимните мечти и размишленья
на всеки цариградски писмописец,
натуралистът както изучава
със микроскоп в ръка гадинки ситни...

Не са една, ни две, а са безчетни
заслугите на ловкий тоз сановник.
Веднъж пет хапльовци от тез омразни
котила – школите, пет ходжи, бяха
намислили да правят пропаганда
антивезирска – бяха съчинили
възвание, печатали го бяха
у някакъв си типограф арменец
и после (о, наивности детински,
подскачане на мънички врабчета
при змийско гнездо!) – посмеили бяха
по пощата да го разпращат! Днеска
своеобразните тез демократи
плетат чорапи – в солунската кула!
Друг път се хвана много важно писмо
от първий писар при един валия
до главний архивар при харджието;
в туй писмо се разискваха подробно
статутите на *Младата Турция*
и критикуваха се трудовете
на всеки член от тайната дружина.
Писмописачът, зъл, фанатик, с буйна
риторика, изказваше тез мисли:
„Влечуго самоволно който става,
напразно се оплаква, че го тъпчат!
Бостанът на Свободата не дава
плод никакъв – ако не се полива
с пашовска кръв!“ – Той свършваше с тез думи:
„Врази на азиатский гнет, помнете,
че без човешки правдини – народност
и господарствен строй са мрак и яма!“
... Три дена после – сонмището беше
разбито в крепостта си!... Не остана
от таз проклета пасмина ни помен!

(... Иди сега поддържай, че не трябва
писмовна тайна да се изнасилва,
или поддържай, че това насилство
е светотатство!... О, не! Злодеянье
против злодейците е добротворство!)
... Хаккъ е винаги бил моя дясна
ръка; за мен той би се хвърлил в огън;
но знам и ази да му се отплащам...
Той бе откраднал четири мильона
грошове от хазната... Страшна врява
се бе повдигнала... Сам падишахът
узна таз работа и се разсърди...
Намесих се тогава аз... Намеса
везирска туря край на всяка разпра...
Аз твърде лесно убедих Халифа,
че кражба от един мильон нагоре
не може да се именува кражба –
а гениална спекула, върховен
талант в математическите знанья!
Сега Хъккъ ефенди – велемощний
проконсул във тайнствената област
на скъсаните пликове – владее –
един квартал в Терапия. Той дава
градини и конаци – под кирия –
на лордове, посланици,банкери,
а прихода си пръска в похотливи
фантазии – в покупки на девици,
днес черноокu, утре русокоси,
днес едри, снажни, утре дребни, тънки,
днес багдатлийки, утре туркестанки.
. . . .

III

Такъв е моят главен щаб, Галибе...
... Грабливи бейзадета, бейлербейци
злочинни има орляк цял... Надълго
за тях да се говори – е излишно!
Сган йерархическа! Смет господарствен!
... Тефик, дипломатически агентин,
комуто съм дал работа подобна –
не за това, защото притежава
ум остър, а изострени мустачки!
Хуршид, човек със светски маниери,
пудросан, помадосан и лустросан,
душа кирлива, с кадифе прикрита!
Хамид, лице от шарка издълбано,
белязан – както зъл бик е белязан!
Ферхад – великий витяз на лъжата!
Джафер – човек-олук, човек-переляня,
когото лекарите всекидневно
би трябвало да обеззаразяват!
Азис – комуто няма зъб в устата,
защото зъбите му са в душата!
Шемседдин – троицата на Исляма:
Нетрезвеност, Картоигране, Тъпост!
Вели, слепец, но бистроглед в сплетните!
Сали, опетнен ум под фес дамгосан!
Садък, тъй ниско паднал, че не може
презреньето да го налучи де е!
Халил – комуто ноктите са в траур –
мъж още незапознат със сапуня,
но запознат с най-мръсните пороци!
Селим, сърце-долап: във него можеш
да туриш всичко – но мухлясва всичко!

Фауд, красавец и кючек държавен!
Абди – из всяка чест изгнаник вечен!
Бекир, изчадие арабистанско,
стремежи тъмни под възчерна кожа!
Еюб, наречений Юмрук ефенди!
Бехчет, с две съвести, една изтрита,
за делник, друга новичка, за празник!
Недим, великий майстор в словоборство,
безтрепетний оратор, най-способний
на аргументи с кал да отговаря,
доводи да опровергава с плюнки
и да тероризира чрез клевети!
Кязим, мях пълен с лой, но мях магьосан:
приказва, сяда, става, ходи – краде!
Вассиф – тоз пълководец, който тича
на всяка победа да помага!
Нури, крила големи, дребно гнездо!
Касъм – тоз, който взе жена с надежда,
че ще ограби тъстя си; пропадна
надеждата му – и уби жена си!
Руджи – лисицата, която знае
опашка да промъква там, където
глава не е възможно да премине!
Мемдух, душа с отрова пълна – бъчва
оцетена, в която най-добрите
вина все на оцет се преобръщат!
Емин, певецът благогласен, който
пробол баща си с нож – защото казал,
че и щурците знаели да пеят!
Нассир, мъдрец-лунатик, дивний автор
на този афоризъм: „Снежец догдето
не клъвне, пуякът човек не става!“
Шукри, драскач и рисувач – минува
между книжовници за живописец

и между живописци за книжовник!
Меджит – здравомислящ човек, понеже
за здравето си мисли постоянно!
Савфет, човек-кюфте, корем-ефенди,
желудок пъргав и запечен мозък!
Рифат, печалний разсмивач, комуто
смехът се чува само в катастрофи!
Рефи, ленивецът; не върши нищо,
обаче знай нищожност да извърши!
Фаик, двуногий вълк и двоедушний
дервиш; роден глухар, та не дочува,
нещастникът, гласа на съвестта си!
Латиф, ту храбрец, ту поплювко – заек
пред силните – пред немощните тигър!
Бекир, Меймиш, Хайдар, Яхя, тез дребни
османски големановци, които –
до сан министерски кога достигнат,
или се женят, тлъсти зестри вземат,
или строят живелища разкошни...
. . . .
. . . .

IV

Чрезмерно любопитен тип е тоже
Хюсни, поетчик-психопат, Мош-Пую
от вяла евритмия опиянен,
лирически въжеиграч, враг личен
на всичко, що прилича на идея,
вещ събирач на дрипи риторични –
охлузени от търкане вековно,
горд Полифем между безоки лали,
дърт самохвалец – в себе си залюбен,
на почитателите си приятел –

и на приятелите си ласкател,
готов всегда да милва с тлъсти ритми
софистите – които в рой газетки
с пустали фразички го гъделичкат...
Драпиран в модний шал на шовинизма,
Хюсни нарича своята заспалост
възторг, бълнуването си – блян светъл,
бърборството си вдъхновеност, лира –
калема си, перачката си – муза:
лиризм, окичен с маскенбалски дрипи,
и гатанки със ритми украсени!...
Кога чета Хюсниевите книги,
аз дремя; *дрямката е мойто мненье*
за таз поезия – която знае
да произвежда глъч и дандания
по всички панаири и пазари,
безочливо умее да си служи
с тръбите на жидовската реклама...
. . . .

V

. . . .
. . . .
Нà – големство! Нà – големци! Нà – турска
аристокрация и турски блясък!...
Под клак и фрак сърце коварно тупа –
говорят европейците; нашите
у нас не носят клак и фрак, обаче
по своето коварство безпределно
доказват ясно, че не са диваци –
а са цивилизовани уроди!...
. . . .
. . . .

VI

. . . .
И ето как с три-четири десетки
сподвижници, еничари държавни,
милиони същества удържам в робство!...
Най-простий механизъм и най-могъщий
едновременно: всекий от нашите
е главатар на шайка многобройна –
и всекий член от шайка е водител
на мерзка някаква тайфа: клонове
и разклонения навред – върховна
команда във ръцете ми; пандури,
нехранимайковци, башибозуци
и чомагаши чакат знак: намигна –
и цялото Османство разигравам...
. . . .

ДЕСЕТИЙ ДЕН

I

Недей си мисли, че от тези жалки
човечета, от тез марионетки,
които преобръщам на плашила
и на чудовища разнообразни –
услуги искам винаги... Не, чадо!
В кала аз много хорица повличам,
негодни, непотребни, некадърни
за нищо!... Тез, които ми се вдават
душите им да черня и да тровя –
единствено със таз готовност рабска
услуга най-голяма ми принасят –
и аз от друга рядко имам нужда!...
. . . .

II

Иди в Държавния съвет например;
там има двадесет и пет велможи:
това са двадесет и пет прозявки...
Но тези непотребници – ми трябват!
За мен е доста те да вършат гнусни
дела – и чрез делата им да мога
за повелител да им се налагам –
да мога да ги водя и удържам
чрез таз юзда – страха от наказанье!
. . . .
Страх брани царя – страх везиря пази!

III

Полека-лека, неусетно някак,
аз подчиних на волята си даже
Хафъз-Рефи ефенди, преждебившийй
дервиш и бъдещий министр, лукавий
и гъвкавий сановник, който знае
така красноречиво да немее –
и може да плете и да разплита –
със скръстени ръце – интриги мрачни...
Поевропейчений тоз чалмоносец
е протомайстор – пакостник, способен
зло да извърши от любов към злото;
той знай със смях гнева си да прикрива,
умее да прегръща, като хапе,
и рана под целувка да отваря...
Но другаде е неговата сила:
той е опасен мъж, защото има
поддръжка от придворните евнуси;
при туй той не пропуща сгоден случай
да гали, да ласкае падишаха;
той писа преди четири седмици
във една тайнофондова газетка
тез многозначителни похвали:
„Халифът знай езика превъзходно –
със всичките му тънкости! С подобно
познанье всеки би бил литератор
първостепенен и могъщ оратор!"
... Хафъз-Рефи би могъл твърде лесно
авторитета ми да поразклати –
и примка някаква да ми подхвърли;
но лаком нали е-ей туй му бърка!
Аз го провождам всяка пролет в Пеща

или в Одеса – ту да пазарува
коне за кавалерията царска,
ту да купува релси и вагони,
ту да отсича сребърни монети...
Как пазарува той и как купува –
ти знаеш; вече поговорка има
у нас: наполеонче зарад конче!...
Но поговорката е май наивна;
на конче не едно наполеонче
е подкупът, а тринки, петки даже...
Човек като краде – краде: мерило
във плячкологията няма, чадо!
И тъй благодарение на тези
командировки днес Рефи ефенди
е в шепата ми: Мога да го смачкам
и да го изцедя – кога ми скимне...
Но той се сеща, клетий хазнокрадец,
каква е работата: щом ме зърне –
гърбецът му полукръг образува!
Да, правилото е непогрешимо:
страх брани царство, страх везирство пази!

IV

Ей нà, онез велможи мечоносци,
борците за народна чест и вяра,
върховните пазачи на Исляма,
хранителите на Престола царски,
ручателите за ред и порядък,
героите, върху които щедро
се сипе милост високомонарша...
Големи думи – хорица дребнави...

V

Зад този салтанат Али Османски,
зад всичко туй, което съставлява
имперйско величие и блясък
възточен – многочислена ордия,
червени знамена с бял полумесец,
развявани на всеки кът стамболски,
безбройни крепости, топове едри,
кораби военни и арсенали –
зад всичко туй стои рой от армейци,
които се гоят с благоговенье,
на нерадение се вдават с ревност,
свещенодействуват, когато режат
съкровището на филии – взимат
бакшиш и за камшика, с който шибат
раята овчедушна и безгласна!

VI

....
„Отечество без нази няма!" – викат
високомерно тези хубостници
със жълтокопчеста носия... Вярно!
Те са бранители държавни; впрочем,
за тлъстите заплати, що им давам,
светците биха бранили пъкъла!

* * *

От шишкавите тези куртизани,
които само чрез велика низост
достигнаха да станат великани –
аз не очаквам никаква подкрепа!

... Да, наблюдавай ги и прецени ги;
кой какво прави – те купуват тухли,
греди, цимент, марсилийски кермиди,
на инженери и на архитекти
не дават ни една минута отдих!
Залисани, халосани сме вече
в най-горки, в безконечни затрудненья
те, синковците, си строят сараи!
В Багдад, в Алеп, в Бейрут, в Измир и в Бруса,
в казарми ниски, влажни и смрадливи,
войниците вседневно мрат от тифус;
военните началници в туй време
се грижат за хамамите си – плочи
от пъстроцветен мрамор си купуват!
Аз гледам и мълча... Мен е известно
какви са източниците на тая
голяма охолност и изобилност:
глаголът *крам* се спряга ежечасно
във всичките си лични наклоненья
от тези Кавалери на рушвета!
Да, гледам азн и мълча... Но нека
да се опита само някой в нещо
да ми попречи – да ми се озъби:
ще си го пипна, па ще си го клъвна –
соколът както клъвнува врабченце...
И ако искаш пример – ето пример:
изпъдих лани от войската трима
велики пакостници – миралаи
(в тоз миралайски чин вирей безчинство!) –
натирих ги безцеремонно, грубо –
безочлив ратай както се натирва...
Да бяха посмели да закряскат –
готова бе присъдата: окови
пожизнени, зандан... Не посмеиха!

Прибраха си парцалите, горките,
и омърлушиха се, и се свиха
и онемяха, сякаш че в земята
потънаха – веч никакви ги няма!
. . . .

ЕДИНАДЕСЕТИЙ ДЕН

I

И тъй, пред мене, вред около мене,
поклонници и подлизурки – ето
картината на мойто вицекралство!

Врат няма веч да видиш – ни коляно
ни гръб – незаболели от всечасно
прегъване; държавата прилича
на храм: на благочинност идеална!
Да, тез изчадия високомерни,
тез фокусници в шамбелански дрипи,
тез гиздави негодници, тез лихи
искатели на светли униформи,
тез първенци, които вечно търсят
ловитба в неразбранщина, тез смели
витязи на сплетнята, тез службаши
с нечисти замисли и чисти чизми
са мои пленници, раби покорни!
Аз ги избрах безсъвестни – и после
за съвет волята си им наложих;
като слепци, прогледали внезапно,
сто пъти те ми възблагодариха!
Аз им раздавам ордени с брилянти
фалшиви: те мълчат, понеже знаят,
че награждавам техния характер –
фалшив като труфило за два гроша...

II

. . . .
Мируват те, кротуват те, защото
поради моята търпимост само
те беззаконствуват законно някак!

Мируват те, кротуват те, защото
аз съм ги завладял, душа и тяло:
щом шавнат – трябва вдън земя да слезнат!

Мируват те, кротуват те, защото
аз имам правото да разрешавам
без въззив – както искам – всяко дело!

Мируват те, кротуват те, защото
у мене е тефтерът им – регистрът
за техните издайничества, козни
и татства – грозний *Списък на Позора!*

Да, чадо, вол се връзва за рогата,
а голямец се връзва за порока!...
Към зло насъсквай – и подире думай:
„Туй зло е наказуемо, служител
ще бъдеш мой – или ще те накажа!“

III

. . . .
За властника какво велико щастье –
да би се криело самотно делце
в прошедшето на всеки османлиец –
да би се потаявало у всяка

душа петно – по всяко тяло както
се потаява белег или пъпка...
Опита ли се някой да ти пречи,
нахално, гръмогласно да говори,
да предизвиква смут и бъркотия,
от всякакво дръвце стрела да прави,
изтръгнеш маската му, на мегданя
непраните му дрипели извадиш
и дело свършено, без много мъки
държавната машина нагласяваш...

IV

... Все пак останаха – аз го признавам –
неразвалени хора в обществото,
искатели на чист лазур и светли
простори, шепа ходжи, за които
извеяността се зове ефирност,
хлапета млади, школници до вчера,
останали пак школници в живота,
драскачи, некадърни да отгатнат
таз гатанка велика: – Страст какво е?
Но усмирих ги най-подире ази!
Те ме глубоко ненавиждат; обич
от никого не искам ази впрочем:
меч от симпатия не се нуждае –
боязн замества преданост успешно!
... Да, тез младежи млъкнаха – и ето
защо ги пощадих! Аз не желая
против безмълвието да ратувам!
Тоз, който охка скришом, не заслужава
гонение; плач таен е законен;
блян – под юрганя – е блян безопасен;

ръце кръстосани полека-лека
на восъчни ръце се преобръщат!

V

....
При туй една пословица говори:
сиромашия духа укротява.
За нашите възточни пуритани
и млади османлийци аз измислих
нов гнет, ярем нов, олелия нова:
аз дадох заповеди да се взема
от тях – двaж на година – същий данък,
лиших ги от кредит по всички банки,
предписах на съдебните началства
по четири години да протакат
делата им; най-после отстраних ги
от всякаква професия свободна,
художничество или търговия...
Това гонение оригинално,
сиреч туй новомодно миротворство –
„терор чрез изгладняване“ зове се!

Имотността е източник на смелост;
мъж заможен и охолен те гледа
накриво; мъж изпаднал е безвреден...

VI

Противника си щом съсипеш, гладен
и гол щом го оставиш да се скита,
щом го докараш до туй положенье
ужасно – никъде да не намира

подслона, да не вижда веч засмяно
лице и сладка дума да не чува –
отпадат вече всички сили в него,
улита веч от него всяка доблест!...

Да, против юношеско буйство има
едничък цяр: безхлебицата грозна,
зловещий пост!...

... Каквото и да казват
поетите – апостолский век мина...
От нищенство днес не излиза нищо
и голотия е пролог на мъртвост!...

* * *

Изострят мислите, когато няма
трохица хляб за този, който мисли!...
Страдание и воля, дух и мъка
са винаги били съседи лоши!
Енергията (туй е *аксиома*,
която трябва винаги да помниш
във трудното си поприще, Галибе!) –
„енергията от стомаха иде!“
Със топла супица се сгорещява
юнащината – не с дебели книги!

VII

У хората, когато гледаш разкош –
а себе си усещаш изтощаван
от всякакви лишения и нужди,
неволно из устата ти излизат
тез ядовити и жестоки думи:

„Понеже Бог не иска да помага
на ратоборците за правда, няма
да видим правда в земната обител!
В тайнствените планове Господни
не е било предвидено – за съвест
и за любов най-малко място!

VIII

Па ето друго, твърде любопитно
и твърде поучително явленье:
от патила на патила, от болки
на болки, многажди Идеологът
до крайно изступление дохожда,
ожесточава се и повилнява –
и най-подире в животинска хищност
и в самоомерзение изпада...
Тогаз по-подла твар от него няма!
Аз давам – от кесията си – плата
на двадесет шпиони – мои хора
(телохранители – по модний речник);
тез хора са идеолози бивши,
съборени гиганти, недозрели
волтеровци, маносани поети,
лъжееманципатори народни,
революционери – недоносци
или, с две думи, запъртък човешки...
....

IX

....
....
Талант да бе приходоносно нещо,
да бе възможно само с философско
високомислие, с надуто знанье
охлузено палто да се сменява
и чизми скъсани да се заместят,
аз бих признал, че книгата е висше
могъщество – признал бих, че не мога
с това могъщество борба да водя,
и бих си дал оставката, Галибе,
от всякакво пашовство и везирство!
За щастие, банкнотата е днеска
това, което винаги ще бъде:
едничкий атестат за гениалност!

ДВАНАДЕСЕТИЙ ДЕН

I

... По друг въпрос да поговорим, чадо:
свирепствата и кървавите сцени...

Чул си – или ще чуеш – да говорят,
че съм бил пратил на бесило много
лудетини и хайти, че глупаци
на мъченици съм преобразявал –
че най-подир през моето везирство
палачите не видели почивка!...

Да, но съзаклятниците тоже
не си почиваха...

Стоглава хидра
дали се обуздава без насилство –
задачата е тая!...

* * *

Мъж държавен –
какъвто хитроумен и да бъде,
и както да умей да съблазнява
душа, характери да извращава,
да смачква страсти, воли да пригъва –
не може винаги да обезсили
без помощта на въжето и ножа
оназ омразна пасмина, която

се величае с имена звънливи:
поборници, юнаци, патриоти...
Кръвта е много силен лек: но често
едничкий лек е тя... Убий тогава,
убий или ще те убият, чадо!

II

Султан Ахмед не може да забрави,
че с туй проливане на кръв (па нека
да е била кръв свята, кръв геройска)
избавих от ужасно сътресенье
самодържавието и запазих
вековната династия от гибел!
Подобна кръв аз бих проливал всяка
минута, цял век още да живея –
за да не се лиши от вожд Islямът!

III

Делата си аз не отричам впрочем...

За да изтръгна тайни из устата
на подсъдимите – прибягвах често
към инквизиторщина, към дивашки
мъчителства, към зверства, за каквито
название в човешкий говор няма...
По мое наставление, на сума
нещастници ръцете и краката
с газ биваха заливани и после
на жар горени; карал съм да пъхат
нагорещени щипки и ръжени
в устата им, езика им да пърлят –
и после да ги бият по снагата

с торбички, пълни с дребен пясък... Даже
измислих едно ново изтезанье,
невиждано, нечувано до днеска,
в мартирологията цариградска
явленье своеродно... Туй бе лани...
Шестмина заговорници бях хванал,
дервиши-изступленници, порода,
вредителна, квас революционен...
Повсеминутен бой, глад дългодневен –
безсилни се оказаха; немеят –
коравите дервиши, – все немеят...
„Забий под ноктите им остри клечки!" –
пришепнах аз тогава на палача...
Поръчано – извършено!... Горките
дервиши проговориха веднага –
и се изказаха кой що направил...

IV

Това са факти – да, неоспорими
и всеизвестни факти: заключенье
обаче не прави набърже, чадо!
Факт значи нож с две острия... Погубих
юнаци: те пък щяха да погубят
империя! От всякаква законност
навън излязох – в правото да вляза!
Аз пречех на Закона и Законът
мен пречеше: веч за да си не пречим,
аз дадох дълъг отпуск на Закона!

V

Потребно зло е зло богоугодно!
В размирие – миролюбиви думи

не чинят нищо; неблагоразумна
човешка сган се вразумява само
джелатите когато се разшават...
Против зараза – огън! – казват стара
пословица... Държавна бъркотия
с държавна страхотия се премахва!
Султан Ахмед две работи обича –
господаруване и блясък, сиреч
апотеоз и антрополатрия:
а тез неща не се добиват с милост...
О, да, без кръвопускание няма
доземни поклони, привети рабски,
без торбопясъчие няма песни,
овацци и триумфални арки
и без трошение на кости няма
лирически похвали от поети
и от историци панегирики!

VI

Ще ме попиташ може би не са ли
достатъчни студените и влажни
зандани – за да се парализира
метежната деятелност дервишка...

Не се мами, Галибе, не познаваш
човещината... Многажди затворът
преобразява злост обикновена
на гениална злост... Аз съм предвидлив
и отмъщенье, за да не дочакам –
предварвам го – отивам срещу него...

VII

Диктатор трябва лев да бъде, чадо;
не само лев обаче; в груби примки
и самий лев понякога пропада...
Непобедим, несъкрушим диктатор
и същевременно лев и лисица!

VIII

Дохождат случаи, когато трябва
или да не закачаме врага си –
или ако посегнеме към него,
с един замах да го пребийме!... С хора
опасни – или дружеска обноска,
или куршум помежду двете вежди!...
Ехидна се не бий – а се убива!...

Ей нà хаджи Бехчет например, лютий
борец, влиятелний стамболски хищник..
Той бе човек – или да бъде хвърлен
жив в една пещ, или пък да се радва
на пълна безнаказаност... Не исках
да го предам на съд, но падишахът
желаеше това... Склоних се ази,
но и едно условие наложих:
присъдата да бъде непременно
присъда смъртна – и щом се подпише,
веднага да се тури в изпълненье...
Така и стана – па се отървахме...

В Корана ще намериш тези думи:
„Смажи скорпя, ще смажеш и яда ѝ!“

. . . .

. . . .

IX

Не знаеш ли как да удариш, в сладки
милувки ноктите си скрий, Галибе!

Ако съперникът ти е всесилен,
та не намираш способ да го смачкаш
(подобно нещо може да се случи),
със друга политическа рецепта
служи си – „предложи му съглашенье“.
Помежду вази все ще се намери
какъв да е общ интерес – за връзка;
помни, че нищо не съединява
човеците като вражда еднаква
и че по-многото съюзи биват
съюзи помежду ожесточени
користолюбци или честолюбци...

ТРИНАДЕСЕТИЙ ДЕН

I

Без широковещателни програми
аз ти показах, о, Галибе, пътя,
по който трябва да вървиш, път дълъг,
път стръмен, каменист – но който води
към самовластие и прославленье.

Бъди глубоко убеден, че има
в политиката нещо свръхразумно,
което винаги противоречи
на общите начала и идеи,
което се намира в стълкновение
с мъглявото мъдруване дервишко –
и с назидателните аргументи,
из етиката черпени...

II

Туй нещо
е носило названия различни
в прошедшите столетия: ту *„Царска
прищявка“*, ту *„Небесно наказанье“*,
ту *„Воля на съдбините“*, а днеска
то се зове *„Съображенье висше“*
и *„Господарствена необходимост“*...

Ей пример – у Наполеона Трети;
еднъжки той извърши престъпленье

велико – туй, което се нарича
преврат – натрапи се за император,
изби стотини хиляди французи,
Алжирия с изгнанници напълни...
Но само с този способ бе възможно
да се даде на френската държава
управа крепка, здрава, дълготрайна;
Наполеон се оправда с тез думи:
Империята носи мир! – и цяла
Европа го възхвали...

III

Туй, което
Наполеон извърши между френци,
аз го извърших между османлийци...

Недей се чуди впрочем, че отказвам
главата си със пепел да посипя!
А пък историците са свободни
да ми дадат какъвто прякор искат:
Управник-Канибал, Везир-Хиена,
па даже и вампир мохамедански...
История – в Исляма – аз създавам –
и нямам страх от своето създанье!

IV

Словоохотливите газетари
говорят често за публично мненье;
у нас подобно нещо няма; впрочем,
и да го има – то е дим и вятър...

Държавникът не е каменоделец
или хлебар – та от мълва народна
да се бои; всемирна съвест няма
за него стойност никаква; за него
дълг частен и обществен дълг са думи
безсмислени; той управлява само
по вътрешното свое убежденье:
за него кодекси не съществуват,
той сам е кодекс – и върховен съдник.
. . . .

V

. . . .
И най-подир, когато се касае
за психологията на тълпите,
не падай в заблуждения, Галибе...

Мощ груба е – за свестний мъж – мощ груба
и нищо повече; а за тълпата
мощ груба е художество велико!

Тълпата някак инстинктивно вярва,
че Бог се представлява на земята
от пехливани и че крепки мишци
са най-добра награда от небето!
Шейсет години наблюдавам вече
това явленье неизменно: дума
авторитетна, рязка се зачита
от простолюдието – като воля
на провидението велемъдро...

VI

Подобен на любовник хитроумен –
гол меч умей сърцата да омайва...
Културно, диво, европейско или
зулуско, всяко общество човешко
обича изнасилвано да бъде!...
Човещината пада в обаянье
пред чингисхановци и тамерланци –
в жестокостите като че намира
не знам каква тайнствена услада!...
За нея подвиг благ, общополезен
не съществува, ни кръвнишки подвиг,
а просто подвиг! За да величае
едно деяние – тя изисква само
да бъде то грамадно, безподобно,
необичайно, странно! Тя възпява
в песните си не скромни добротворци
а някакви си рицари-глигани
с човешки образ, грозни людоеди!

VII

Да, можеш ли да биеш и да трепеш,
докажеш ли на мало и голямо,
че силата за теб е висше право –
че волята ти е върховна сила –
ти вече си героят на народа!...
Вред, гдето се явиш, ще те посрещат
с венцехваления, ще ти се радват,
праха под стъпките ти ще целуват
и вред един и същ припев ще чуваш:
„Живей, о, Великане! Тържествувай,
о, Исполине, пратениче Божий!"

VIII

Но да не взимаш, чадо, туй поклонство
за популярност! Не прави таз грешка!
Таз дива сган – която толкоз лесно
създава от вертепници кумири –
е безпощадна към кумир съборен...
Бъди генералисимус ислямски
и Мохамедов внук, ако се случи
къмто бесилката да те подкарат,
тълпите весело те съпровождат
в неволята ти дирят развлеченье,
подсвирват, гаврят се и злостно крякат:
– Обесник недни! Песий сине! Влъхво! –
... Задръж в прегръдките си нощен призрак,
хвани дим в шепата си: популярност
посред човешко стадо да не търсиш...

IX

Помни таз истина вечновековна:
у знаме сляпа сган не се привързва –
привързва се у знаменосец само,
обаче ако падне той, не само
остатките му клети не почита –
а ги оплюва – и си отмъщава
за дълговременната си послушност,
за мълчаливото си раболепство...

X

... В бездънни ями обитава ужас,
в балкански висини мраз обитава
в пустиня обитава вечна мъртвост;

в душата на тълпата обитават
едновременно ужас, мраз и мъртвост!

Тълпата мяза на жена разпътна,
която знай добре, че няма нищо
човешко в себе си – и че не служи
освен за игралo и поношенье!

Достойнство човешко се намира
не в всяко същество с човешко лице –
а у особи именити само;
това достойнство човешко впрочем
със добродетел няма нищо общо:
то е един вид лента или орден,
един вид титлица патрицианска,
герб за високий сан делибашийски.

XI

Това, което простичките смъртни
владеят по търпимост и по милост –
велможите по право го владеят...

Човек е само, който има право
на почести, на поклони доземни
и на ласкателства... Когато можеш
да ритнеш някого – човек не риташ,
а някаква вещ оживотворена...

Книжовниците могат да поддържат
каквото искат в купища списанья,
да проповядват братска солидарност,
еднакви длъжности и равноправност;

това многоглаголство е безплодно;
човещина – от бейски сан надолу –
не е човещина – а прах човешки!...

XII

Презирай впрочем, чадо, тази паплач
несвястна и безименна, тълпата,
презирай грубий белодрешко, тъпий
мужик, раята глупа, раболепна,
мегданский рояк, множеството сляпо,
презирай ги от все сърце, без мяра –
презирай ги с безмилостно презренье,
презирай ги с презренье зло – което
да реже като лютий зимен вятър!

ЧЕТИРИНАДЕСЕТИЙ ДЕН

I

. . . .

Ще ме попиташ може би, Галибе
(прости ме, дето ровя в твойте мисли) –
ще ме попиташ дали съм създаден
от камък – та не съм усещал ужас
до днешен ден във този ад държавен,
ще ме попиташ няма ли у мене
пресищане – гнусене ако няма,
не съм ли взимал някога решенье
да бягам от властта – тъй както бягат
сокол и ястреб от балкан подплашен?

Голям въпрос и много труден... Слушай!

Макар че скромността е добродетел
на глупите – признавам се, о, чадо,
не съм аз властник-великан! Обаче
в когото е властта – той само може
велик да се нарича в днешно време!...
Па най-подир кому каквото мяза;
според народа и светеца; Молтке
и Бисмарк у германци – у французи
Наполеон – хаджи Айват у кюрди!...

* * *

Царовище, закон, върховна воля,
йерархия, ред, висша управия,
история на цял век, слава, идол,
война и мир, умение и подвиг
добро и зло, напредък и неволя,
това съм ази – всичко туй е в мене!

Ту бич, ту манна над мильони люде,
сатрап над всичките сатрапи, сила
над всяка мощ – халиф срещу халифа,
жестока орисия за едните,
за другите свещено Провиденье,
това съм ази – всичко туй е в мене!

В политика – като в игра на карти –
рол първенствующа играе тузът:
а тузът – в източний край на Европа –
съм аз! Без мен – хаос!
... Род, бащиния,
чрез мен живеят – в мене и за мене!
Османската империя е тамо,
където е ръката на Везиря!
Да имах враг – той би бил враг държавен!

II

Говорих много пъти за боляри...
Пред мене който се яви – и само
додето е пред мене – е болярин!

Комуто искам аз – ръка подавам –
ръка не ми подава, който иска;
от мен до другите човеци има
два разкрача, един каприз; обаче
от тях до мен една вселена има!

Съди, произнеси се дали мога
да кажа на везирството си Сбогом!

III

... Имот се дава, здравие се дава,
живот се дава, вяра, чест се дават,
жена, сестра, брат и деца се дават –
да, всичко в земний този мир се дава,
па дава се и всичко в небесата –
душа безсмъртна и блаженство вечно –
власт, синко мой, власт само се не дава!
... Когато си в османско царство властник –
власт да изпуснеш – то е страшно нещо!
То значи слънце да угасне – свършек
да дойде общ – нощ след нощта да дойде!

Везир и порой само се не връщат
назад!

Везирство или трай до гроба –
или пък разстоянието до гроба
скъсява!

Подишахът лесно може
везири да сменява, но смененийа
не е беглец: властта от него бяга!

Ужасни атрибути, съдбоносни
прерогативи има падишахът;
обаче той не може да извърши
по-страшно действие от туй, да каже
на първий си съветник – оттегли се!

Оттегляне от власт – е израженье
безсмислено; от власт се пада само!
А падането – от висотите
на господарствената сграда – бива
най-грозно сгромолясване!... Да бъдеш
свален от диктатура велемощна,
от капището както свалят дървен
или железен истукан, да бъдеш
преобразен от полубог на изверг,
да бъдеш най-позорно сринат, хвърлен
в калта и като вет парцал потъпкан –
това, кажи ми, дали е патило
обикновено – или черна мъка,
измислена от най-злорадний демон?

IV

Владичество – това е страст у всички
министри, днешни, бивши или бъдни –
у мене в този час, у тебе утре!

„Или да бъдеш Цезар – или нищо“ –
говореха в Рим... А пък ний говорим:
или министерство – или гроб хладен!

О, да, властта е моята всегдашна
любовница! Аз съм навикнал вече

на сладкото кадене всенародно,
навикнал съм да бъда превъзнасян
в добрите си деянья – и да бъда
в злосторствата си превъзвеличаван!
Не мога аз да бъда друго нещо
освен Везир: везирството обичах –
и го обичам – с обич безпределна,
със буйна, луда, дива, звярска обич!
Везирството у мене, о, Галибе,

е повече от страстно въжделанье:
то е виделина за моя поглед,
то е за моите гърди диханье...

V

Тоз жезъл канцлерски, туй въжделено
върховество, таз громка именитост
са взятките, които аз получих –
млад още като бях – от гордий гений
на олигархията... Не се връщат
назад подобни взятки, о, Галибе,
тъй както не се връщат и онези
подаръци, които получавам
от всеки европейски кът, от всички
водители народни и монарси –
от немский цар, от руский автократор,
па и от първий магистрат на Франца.

VI

Да, галят ме тез мощни властелини;
не питат те що съм, как управлявам,
не питат те на̀ власт как се удържам,
не питат те защо съм толкоз силен,
те знаят, че съм силен – то е важно
за тях! Те знаят, че тук, на Босфора,
над всичките глави стои железен
юмрук... И пращат ми те повседневно
портретите си, украсени с едри
елмази – и послания любезни
ми пишат – във които ме наричат:
Везир всесветлий и ясновелможний!
. . . .

ПЕТНАДЕСЕТИЙ ДЕН

I

Това, което аз ти казах, чадо,
до днес на тебе само съм го казвал...

Обикновено аз мълча... Държавник
е длъжен сам на себе си да бъде
едничкий събеседник – и да мяза
на гроб безгласен!... Дума удържана –
робиня наша; дума изтървана –
душманка наша! В дружба аз не вярвам:
приятелят е за това приятел –
за да издава, щото му говориш
и доверяваш...

II

Думите са – казват, –
одеждите на мисълта... Да, само
в творенията на поета, чадо.
В политиката, знай това от мене,
речта е дадена човеку само
да може с нея да укрий що мисли!
Па тъй е и в живота! Всички хора
да бяха искрени и откровени
в делата си, би било невъзможно
да се живее в общество човешко...

Измамата е *Договор обществен*,
парà – макар фалшива – ако има
курс на пазара, е добра монета!...

Ще лъжеш или ще загинеш – ето
великата дилема в днешно време!

И следователно бъди уверен,
че всяко същество разумно лъже!

III

Ще срещнеш може би правдиви хора;
те са правдиви за това, защото
не вярват в себе си, не се надяват
на своите способности актьорски;
те носят истината като маска,
„играят“ някак си *„на откровеност“*...

Комедияш ако не си, Галибе,
два образа, души две ако нямаш
и ако не умееш да предрешваш
ума си и да труфиш мисълта си,
не си човек от своята епоха,
не си създаден да господаруваш!
Без двоедушие и без притворство
не е възможно хората да водиш,
където искаш – и не е възможно
да съгласяваш воли и желанья
противоречиви или враждебни...

Без двуеличие не е възможно
власт да запазиш и да спазиш царство
в едно и също време...

IV

... Не забравяй,
че и народът иска да го лъжем,
да го приспиваме със празни фрази,
със голи обещания... За него
държавниците са въжеиграчи;
от тях той дири само забавленье...

За никого тълпите не говорят,
че е способен мъж; у тях *способност*
и дарба носят името *„шейретство“*...

V

Учи се прочее да казваш бяло –
душата ти когато казва черно!
Учи се – весел и засмян да бъдеш,
когато ти се плаче, и да бъдеш
безрадостен – когато си обрадван!
Учи се – на химерите да гледаш
като на работи най-сериозни –
и да говориш за дела най-важни
и най-реални – че са без значенье...
Учи се ядове с мед да прикриваш –
учи се с благ съвет и мъдра дума
издайничество грозно да забуляш;
учи се чрез милувка да заплашваш
и чрез прегръщане да удушаваш...

Със една реч, бъди лъстив, Галибе,
но най-естествено и най-спокойно –
водата както си тече – в реката –
и както си пламти в пещта – главнята.

Довърших вече своята поука,
Галибе! Днес ти си добре подготвен
за страшните житейски ратоборства!

ДУМИ ЗА СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Роден е на 7 януари 1856 г. в гр. Елена в семейството на Никола Михайловски – виден възрожденски просветен и обществен деец, брат на митрополит Иларион Макариополски. Първоначално учи в родния си град, след което постъпва и завършва Френски императорски лицей в Цариград (1872). Като възпитаник на лицея чете с увлечение съчиненията на френските енциклопедисти – Жан-Жак Русо, Фр. Волтер, Дени Дидро и др.

През 1872–1874 г. е учител по български език в гр. Дойран. Включва се активно и в борбата на местното българско население срещу гръцкия владика, заради което не само е преследван и малтретиран, но и принуден да напусне града. Вместо да потърси учителско място в други краища на българските земи, заминава за Франция и записва право в университета в Екс ан Прованс. По време на следването си продължава да чете произведения и на други френски писатели, с което още повече разширява познанията си по френската литература.

След обявяването на Руско-турската освободителна война през 1877–1878 г. напуска университета и бърза да се завърне в отечеството си. Макар и незавършил висшето си образование, постъпва като съдия в първия освободен от руските войски град – Свищов. Скоро след това се отдава и на адвокатска практика в него. През 1879 г. се премества в Търново (дн. Велико Търново), а оттам идва и в София. Заради гражданската си принципност и смелост е принуден да се раздели с професията и се насочва към журналистиката. Заедно с Павел Висковски – виден участник в националноосвободителното движение на българите до Освобождението,

пристъпва към издаването на в. „Софиянец“ (1880), в който проявява голямото си публицистично дарование. Името му нашумява бързо в обществено-политическите и културните среди не само в Княжеството, но и в Източна Румелия. Получава покана от Иван Вазов и Константин Величков да се включи в издавания от тях в Пловдив в. „Народний глас“. Заедно с това работи и като съдия в Източна Румелия.

В края на 1880 г. прекъсва журналистиката и съдийството и отново се отправя за Екс ан Прованс, за да продължи образованието си. Във Франция престоява три години и след като се дипломира, завръща се в България. Започва работа като учител по френски език, работи и като адвокат и съдия. Получава назначения и на някои дребни административни служби, но не се задържа дълго на нито една от тях, тъй като заради дръзкия си език спрямо управляващите често е уволняван от тях.

През 1892 г. постъпва като преподавател по френски език в Юридическия факултет на тогавашното Висше училище в София (дн. Софийски университет „Св. Климент Охридски“). От 1895 г. е преместен на същата длъжност в Историко-филологическия факултет. Две години по-късно е избран и за доцент по всеобща литературна история, като не престава да води заниманията си със студентите и по френски език.

Паралелно с преподавателската си дейност във Висшето училище включва се активно и в обществено-политическия живот на Княжеството. Избран е за депутат в III Велико народно събрание (1886–1887), което избира новия български владетел на мястото на абдикиралия през август 1886 г. княз Александър I Батенберг. По-късно отново е депутат – в VIII Обикновено народно събрание (1894–1896), избрано след падането на първия стамболовистки режим и в XIII Обикновено народно събрание (1903–1908) – по време на втория стамболовистки режим. Използва високата парламентарна трибуна, за да се бори срещу личния режим на княз Фердинанд I и антируския курс във външната политика на страната, провеждан от някои от българските правителства в края на XIX и началото на XX в.

Не остава настрани и от борбата на българите от Македония и Одринско за освобождението им от османско иго. Заради големия му обществен авторитет е предложен за председател на Върховния македоно-одрински комитет, но фактически ръководител на организацията е генерал Иван Цончев, лице, тясно свързано с Двореца и тогавашните управляващи кръгове в България. Заслугите на Ст. Михайловски са в по-друга насока. Преди и по време на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. той извършва огромна разяснителна дейност по македонския въпрос пред европейската общественост. Автор е на брошурата „Про Македония“, издадена на френски език, както и на посланията до руската княгиня Вишневская в Париж и до великия везир в Цариград. Заедно с това изнася и голям брой сказки в различни градове на страната, с които запознава и българската общественост със съдбата на македонските българи след погрома на Илинденско-Преображенското въстание.

След като напуска Върховния македоно-одрински комитет отново се включва дейно в обществено-политическия живот на Княжеството. През 1904 г. публикува памфлета си „Потайностите на българския дворец“, за който е даден под съд. На процеса се държи изключително смело и от обвиняем се превръща в обвинител. Получава условна присъда, но е уволнен от преподавателското си място в Университета.

Лишен от материални средства, принуден е да поиска от Народното събрание народна пенсия. Молбата му се посреща нееднозначно от българската общественост. Това го сломява духовно, поради което се оттегля от по-нататъшното си активно участие в обществено-политическия живот на Княжеството. Става съм-

рудник на в. „Църковен вестник“ и публикува на неговите страници поредица от статии по философски проблеми.

В историята на новата българска литература Ст. Михайловски заема място като изтъкнат поет-мислител и баснописец. По-главни негови произведения са: „Бог. Библейски стихотворения“ (1889), „Поема за злото“ (1899), „Новисима верба. Стихотворения“ (1890), „Сатири. Нашите писачи и газетари“ (1893), „Книга за българския народ“ (1897) и др.

Умира на 3 август 1927 г. в София. След смъртта му интересът към неговото творчество не престава. Излизат като отделни издания „Избрани произведения“ (1931), „Събрани басни“ (под редакцията на Ив. Богданов) (1939), „Избрани стихотворения“ (1948), „Неиздадени съчинения“, т. I–II (1940–1941), „Избрани съчинения“ в 2 тома (1960) и пр.

МИЛЕН КУМАНОВ

ЧОВЕКЪТ И ТВОРЕЦЪТ СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

I. Човекът

Стоян Михайловски е една психологическа гатанка.

Стоян Михайловски е една странна смес от противоречия. Любителят на парадокса и на антитезата е сякаш творение от парадокси и от антитези.

Ето гледището, от което може да се обясни и разбере неговото битие, неговият живот и неговото писателство. Първият и най-повърхностният поглед вече ни открива противоречията.

Той е враг на „логомахията“, той бичува жестоко „словоборството“ и „велеречието“, а в българската литература едва ли има писател по-велеречив и по-словоохотлив от Стояна Михайловски.

Той преследва волностите на езика, шиба немилостиво бунтовниците против завета на прадедите, а всъщност в българската граматика няма по-голям революционер пак от Стояна Михайловски. Неговите сатири са жив протест против традициите на българската писменост – и в своята етимология, и в своя синтаксис, и в своята пунктуация, па дори и в своя лексикон, колкото неговото словопроизводство да наподобява онова на славянския език.

Но това са само повърхностите. Колкото отиваме по-дълбоко, толкова по-резки, по-характерни и в психологическо отношение по-интересни стават противоречията.

Прочее, нека продължим. Нищо не осветлява тъй най-тъмните глъбини на една душа, както противоречията на тая душа, тяхното обяснение, тяхното примирение.

Революционерът в граматиката е партизанин на

охранителни начала. Няма в България мислител, ни писател, който да споделя идеи толкова консервативни, както Стоян Михайловски. Че тези консервативни идеи имат донейде аристократически характер, не е толкова чудно. Консерватизмът винаги клони към аристократизъм, макар по своята същност да е напълно съединим и с демократизма. По-важно е това, че у него консерватизмът преминава в радикализъм, даже в революционерство. Причината на това е твърде интересна. Тая причина е, че Стоян Михайловски не е консервативен спрямо нещо днешно. Въобще спрямо нещо съществуващо. А един човек, който желае премахването на нещо съществуващо, е всъщност революционер независимо от туй дали самите желания са в тесния смисъл на думата революционни, или не.

Това е едната причина. Има и втора причина. То е крайно отрицателният характер на неговата литературна деятелност. Да намираш и да изтъкваш ония страни от живота, които правят тоя живот абсурден и жалък, ще рече да революционираш духовете. Нищо по-добро от туй, може би, защото само от революцията в духовете произтича еволюцията в живота. Характерното е тука само това, че тези революционни последствия нито са приятни на автора си, нито се съдържат в неговата програма.

Но още по-характерно е, може би, това обстоятелство, че Стоян Михайловски, който винаги е считал необходима силната централна власт, има големи симпатии към републиката, поне тя е оная форма на управление, която лежи на сърцето му като един далечен и въжделен идеал. Една сърдечна връзка с духовната му родина – Франция.

Не по-малко е интересен неговият аристократизъм, тъй като основата му лежи в демократически желания. Обикновено мечтите на един аристократ се движат около щастието на привилегировани единици. Стоян Михайловски мечтае за щастието и благоденствието на масата. Това обстоятелство заслужва във висша степен вниманието на читателя. И неговите *Безрадостни мисли*, и неговите *Философически и сатирически сонети* са пълни с тия демократически мечти и желания. Неговият социален песимизъм има своя извор, може би, главно в неизпълнимостта на тия желания. Той чувствува и оплаква бедствията и теглото – непоносимото и неизцеримо тегло – на масата, както никой друг от нашите поети. Ако неговите думи не трогват читателя, то е затова, защото у него въобще нищо не трогва; защото той борави с абстрактни понятия и образи; защото говори на ума на читателя, а не на неговото сърце. Ако той и до днес не си е спечелил име на народен приятел, и това си има причините. Първо, в по-старите негови сбирки, като например в Novissima Verba, той изказва най-рязко и неприкрито своето презрение към тълпата. Odi profanum vulgus – се казва там на всеки лист. Второ, защото и сега не му липсват тия чувства. И днес той и презира, и обича тълпата. Естествено, презрението се отнася до други. Презира я за нейните стадни инстинкти, за нейната апатия, за нейния умствен мрак. Обича я за нейната душевна простота и искреност, за нейното тегло, за нейните страдания под ярема на звани и незвани тирани, за нейната любов към доброто. Но стига, че е двойствен, че не гледа едностранчиво на нещата. Тълпата, литературната тълпа, La foule lettree, която той най-много презира, не вижда по-далеч и не търси *кое* презира той и *кое* уважава, какво ненавижда и какво обича.

Но по-нататък. Стоян Михайловски е една рядка съкровищница на практическа мъдрост. Впрочем това личи и в съчиненията му, които са пълни със сентенции и с правила на житейска наука. Малцина би могли да съперничат с него в изкуството, което бихме нарекли *изкуство за кроежи*, за планове на действия. И нищо друго освен кроежи за действия! Една от неговите настолни книги е Коранът, който съдържа това правило за живо-

та: „Да не посягаш на врага си, освен ако си убеден, че с пръв замах ще го унищожиш." Стоян Михайловски знае и варди това правило. А то сигурно няма да го вдъхнови за практическа деятелност, защото почти никога изходът на една борба не е в нашите ръце. С най-тънка психология знае той да предвиди всички *честолюбия*, които известно действие би накърнило, всички *пречки*, които би го спрели на средата на пътя му, всички *случайности*, които би срещнало. Макар сам да е в своите убеждения непоправим идеалист, а отчасти, струва ни се, и идеолог (колкото и да не обича идеолозите), той гледа на света с предпазливостта и с недоверчивостта на един най-краен реалист. Формулата на неговия характер би била: един теоретически идеалист, съчетан с един практически реалист – съчетание съвсем не тъй рядко, както изглежда на пръв поглед. Никакви илюзии не храни той за мотивите, които управляват постъпките на хората; никаква вяра – в силата на истината спрямо ония скали, които образуват личните интереси на по-силния. И – както всякога – тая ясност на понятията, тая трезвост на възгледа дават в резултат – пълна неспособност за практическа деятелност и, следователно, безполезност на самата житейска мъдрост. Wenn's die Alten konnten, wenn's die Junden wusstwn, казват немците. Но правилото е, че които *могат*, не знаят как, които *знаят как*, не могат. Стоян Михайловски е едно от изключенията: той и може, и знае как. Но той пак не действува, защото, защото... всъщност не може: липсват му всички психологически условия за това. Той е човек напълно дезилюзиониран, той не се мами от никакви фантоми за успеха и за тържеството на своите идеали. Той знае, че светът не се управлява от идеали. Той знае, че там най-грубата сила е властелинът. И по природа той не е борец, той не намира никаква услада в самата борба и единственото, което би могло да му вдъхне, да му наложи една борба, би било ясното, логически постигнато убеждение, че тая борба няма да бъде безплодна. Борците по природа, ония, които харчат сили и енергия за всяка сянка, за всяка рожба на своята разгорещена фантазия, са за него ако не непонятни, то неразумни мечтатели. Че той има право, е безспорно, затова – хвала на борците! Той е песимист; в него няма диря от онзи неразумен оптимизъм, който противоречи на всичките наши познания, на всичката наша житейска опитност и все пак е единственият двигател на всички борби за трансцендентни идеали и за неосъществими реформи, борби, без които културният напредък е немислим. Стоян Михайловски, ако и отрицателно, доказва великата роля на илюзиите във всестранния духовен и социален прогрес. А той би бил същият, даже да не бе дезилюзиониран, даже да питаеше илюзии за същността и изхода на социалните борби. Защо? Защото всеки житейски опит убива по един идеал, по една илюзия и никой зрял мъж, с неговите високи идеи, не би могъл да запази способността си за безплодните борби на деня, ако тъмните глъбини на душата не създават все нови и нови илюзии на мястото на разрушените, ако му липсват ония творчески сили, които извират из оптимизма. На Стояна Михайловски те липсват; у него оптимизмът нито съществува, нито би могъл да съществува. Оптимизмът е най-ирационалното мировъзрение, а Стоян Михайловски е *рационалист* – рационалист от глава до пети и в стихове, и в проза, и в живот, и в литература.

II. Творенията

В един юношески труд върху *Novissima Verba* преди седем години ний се бяхме опитали да определим слабите и силните страни на творчеството на Стояна Михайловски*. Разликата между *Novissima Verba* и *Философическите и сатирически сонети*, публикувани от него

* Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 7, 1890, книжка XXXV, 764–790.

четири години по-късно, е грамадна и напредъкът от едната сбирка до другата е очевиден. Ако, при все това, ония общи заключения, които ний извадихме от изучаването на *Novissima Verba* за особеностите на автора им, ни се струват верни и по отношение към *Философическите сонети*, въобще към публикуваните оттогава негови произведения, това е твърде естествено. Естествено, не защото тия заключения са наши, а защото Стоян Михайловски е продължавал да се развива в същата посока и е запазил същите свои стремления и същите основни писателски прийоми.

Ето тия общи заключения:

I. Стоян Михайловски не е лирически поет, нито може да се нарече поет в оная смисъл на тая дума, в която обикновено я употребяваме: у него мисълта замества чувството.

II. Неговото призвание е дидактическата поезия, поезията на отвлечената мисъл; неговата сила е в безпощадното изобличение, в сатирата и в карикатурата.

1.

Стоян Михайловски не е лирически поет, при всичко че както в по-старите му сбирки, така в по-подирните има добри лирически и даже любовни места. Чете те например тия, написани с елинска простота и безизкуственост, любовни стихове:

СТАРОГРЪЦКА ЕЛЕГИЯ*

Събудих се и видех, че от своята любезна
завинаги съм разделен...
И слязох там на морский бряг... Вълнуваната бездна
ще знай – си мислех – нещичко утешно зарад мен.

* „Amoroso“, Мисъл, II, 1.

* * *

И каза ми една вълна: – „Девойка белоснежна
аз видех тук да се яви...
От нереидите тя бе по-сладостна, по-нежна,
но за далечни брегове замина тя, уви...“

* * *

„Не блесна ли в очите ѝ поне една сълзица?“
Попитах ази поразен...
И втора каза ми вълна: – „Като свободна птица
тя пееше, – засмяна бе кат хубав майски ден!“

И изново попитах аз: – „Защо ме тя остави,
къде отиде там далеч?
Защо са женските сърца дотолкова корави...“
– Вълната пеняста не ми отвърна нито реч...

Или тия пламенни източни мелодии, накичени с милите хиперболи на наивната и страстна арабска поезия:

„Розово благоуханье –
Мохамедово диханье“...
Казва старото преданье.

* * *

Видях твойто дивно лице,
тъзи вечер, о, девице,
лучезарна хубавице!

* * *

Твойто ме повя диханье –
и почувствувах желанье
да умра в туй обаянье...

* * *

И увлякох се, – забравих
вярата си, – грях направих, –
реч свещенна обезславих:

* * *

„Розово благоуханье
на Фатме ханъм диханье“, –
*рекох в сладостно мечтанье**.
Крила да имах, о, девице,
ти, на която във очите
пламтят на сто слънца лъчите,
бих полетял към твойто лице...

* * *

И спрял се бих на твойте устни,
о, хубавице безподобна,
макар Орисницата злобна
*от тамо жив да ме не пустне...***

Или тия две нежни неща, във второто от които има някаква меланхолия, каквато ще намерите, може би, само в поезията на Пенча Славейкова:

Не се сърди, о, светла хубавице,
че хладен хвърлям взор към твойто лице.
Не кърпи се стъкло строшено – нито
*възкръсва любовта в сърце разбито!****

Кажи ми, моме, на коя Икона
ти палиш свещ – пред Божия олтар,
и аз да ида свещ да ѝ запаля,
и аз да ида да ѝ се помоля,
да искам за любовна болка цяр?

* * *

– Едничка само свещ запалих ази.
Стопи се тя... Угасна сладкий плам
в онуй сърце, олтар което беше

* Всточни мотиви и мелодии. Мисъл, год. II, стр. 774.
** Безрадостни мисли, Мисъл, II, стр. 346.
*** Безрадостни мисли, стр. 246.

на моята моминска вяра... Нема
*за мене веч Икона в никой храм!**

Такива откъслеци бихме могли да намерим още много, но туй няма да измени същността на работата. Лирически поет не е онзи, който може да открадне от сърцето си няколко задушевни, любовни звуци, а онзи, който вред, в цялата природа и във всяко трептене на мироздането търси и намира своето сърце; чиято поезия е една изповед и едно отражение на бурите, вълненията и копненията на това сърце. Лирическият поет е едно същество, болно от „хипертрофия на сърцето“, от една неудържима чувствителност; същество, което от всичко прави химни или вопли на своята душа. Стоян Михайловски е, напротив, едно същество, болно от „хипертрофия на разума“, същество, в което чувствителността на сърцето е заместена с възмущението, гнева, негодуванието на ума. Неговата поезия не е история на неговото сърце, а дневник на неговия разум, бележна книжка на неговите размишления. Нийде в неговите творения няма да чуете туптенето на едно сърце, нийде, нито даже в любовните му стихове – в тях сякаш умът ни разправя за една случка със сърцето...

Онова, което най-много отличава поета – поета von Gottes Gnaden, поета на сърцето – от прозаика, у него липсува съвършено. Това нещо е образната реч, конкретният слог. Един поет облича и своите *мисли* в живи образи и чувства, а Стоян Михайловски облича и своите чувства, и своите интуиции в мисли, в абстрактни понятия. Впечатлението, което произвождат творенията му върху читателя, са най-явното доказателство на това. Името на това впечатление е *удивление*, но не *възхищение*. Удивление към неговия дух, към силата и смелостта на неговите идеи, но никога възхи-

* Безрадостни мисли, стр. 348.

щение от създадени картини, никога прехласване, унисане във видения, в съзерцавани от фантазията на писателя светове. Затова и когато го четем, ний нищо не съзерцаваме, пред нашия духовен взор не стоят нещата, а понятията за нещата, твърденията, мислите, разсъжденията на автора за тях. Онова умиление, онова сладостно упоение, което ни изпълня и при най-несмелите и несъвършени създания на поета, т. е. на онова същество, всяка дума на което е пълна с живот и с емоция, тука никога няма да почувствуваме. Ни една реч, откъртена от самото сърце, бурна, светло-тъмна, топла, безкрайна, като него! Ни една визионерна, неясна картина, която да разтваря безкрайни простори! Всичко е отчетливо, тържествено, строго очертано и подчертано. Животът тук се мисли, не се живее; разказва се, описва се, не се чувствува, не трепти. Движение – никакво. Само когато негодуванието, бичуването достигат своите висши предели, тогава от неговия стих и от неговата реч повява нещо стихийно, нещо апокалиптично, грозно и могъщо, което дълбоко раздвижва, което раздрусва читателя. Но то е вълнението на ума, не на сърцето; патосът на убеждението, не на чувството и ако в него има и вълнение на сърцето, то е защото сърцето е нежен музикален инструмент, който дава ек на всеки роден звук; защото сърцето не може да стои мъртво и бездвижно, когато умът се вълнува: то вибрира заедно с него, ако и подир него, ако и от неговите, не от своите вълни...

Но, странно нещо, онова, което на писателя толкова липсва, човекът го притежава в най-висока степен: темпераментът, художествената индивидуалност. Стоян Михайловски, човекът, е цял темперамент, цяла емоция; Стоян Михайловски, писателят, е цял студен разсъдък. Сух, често доктринерен, по-често монотонен, лишен от ония неуловими осцилации, които образуват и отличават артиста – в своите съчинения Стоян Михайловски има всичко туй в своя живот. Да би имало в неговите творения частичка от темперамента на човека, от неговата елегантност, от неговата емоционалност, от неговата почти примитивна импулсивност, те би спечелили безкрайно: в тях би проникнал животът, те би добили нещо, което би могло да им замени неръкотворната поезия. Но нищо подобно в тях няма. Те са великолепни и грандиозни храмове, из които божеството е излетяло и в кандилото елеят не гори...*

Нека тия размишления, тая обща характеристика на писателя заменят цитатите, толкова повече, че ако би искали да ги подкрепим с извадки, би трябвало да изменим целия характер на тоя очерк, и нека минем понататък.

2.

И тъй, в творенията на Стояна Михайловски няма нито чувства, нито нежност – както няма онова, в което се отражава световната хармония, което унися духа в блянове за един неземен живот, далеч-далеч от тая земя, тая юдол на скърби и страдания. Няма ги, защото липсват и в неговото мировъзрение. Но вмясто тях има нещо все тъй велико – дисонансите на тоя свят и негодуванието. Стоян Михайловски не вижда в света друго освен тържеството на висшата подлост и ликуванията на низките инстинкти. Индигнацията, възмущението на един *Ювенал* – ето чувството, с което той гледа на тоя световен ред, и това чувство му вдъхва само думи на безгранична ненавист към него. Нежността на лирика е заместена с безмилостната яз-

* Слогът на Стояна Михайловски представлява най-големият възможен контраст на слога на Пенча Славейкова. И двамата действуват мъчително – хубаво; единият, защото не доизказва, другият – защото нищо не премълчава.

вителност и с отровната жлъч на сатирика. Силата на неговата реч няма равна на себе си в нашата литература. Това не са вече думи, това не са вече фрази, а някакви гръмотевични удари, които зашеметяват читателя и го правят да настръхва. Иска ли да ни представи принципите на българското управление, той превръща подлостта в добродетел, а добродетелта – в жалка дрипа, и създава един *везир*, който в своята личност е въплъщение на тая житейска мъдрост. Със съжалителна усмивка към ония, които мислят, че има подлост и вън от сиромашията; с презрение към ония, които бълнуват за някаква добродетел, някаква правда в света, *везирът* ни излага без всяко стеснение неизбежната, единствено „разумната и справедлива" система на управление:

... В тинята на мерзките инстинкти
затъпквай всяко благородно чувство,
притискай безпощадно всяка доблест
и всяко вероломство насърчавай,
пълзенето за добродетел считай,
а независимостта за простъпка,
доносите възнаграждавай щедро,
анатемосвай всяка горда мисъл
и всяка неподкупност унижавай
извръщай всеки идеал на глума
и всяка блага воля – на ехидство. –
Досвършвай всяко общо дело с грозна
измама и със предателство позорно, –
и ще успееш, чадо, да поставиш
владичеството си върху основи
по-твърди и от канара гранитна.

В тоя тон е написана цялата поема на държавния разврат, която авторът е нарекъл *Книга за българския народ*, и която тоя народ, уви, никога няма да земе присърце. Характерът на тоя есkиз не ни позволява да влизаме в подробен анализ на това мощно творение. Все

пак не можем да не отбележим с каква неумолима последователност са разкрити най-тайните рани на българското държавно управление; с каква откровеност са формулирани най-задушевните и най-престъпни идеи на държавното злосторничество; с каква дълбочина е очертана психологията на хилядите средства за поробване на душите; с какъв драматизъм и каква унищожителна язвителност са нарисувани портретите на жалките оръдия на тиранията! Всяка картина, всяка сентенция, всяка характеристика са сякаш издялани в гранит.

Далеч би ни завело, ако би искали да обрисуваме Стояна Михайловски като сатирик, да посочим всичките похвати, с които си служи, всичките обществени злини и индивидуални пороци, които служат за предмети на неговите бичувания, или да определим ония философски и социални идеи, които лежат в основата на неговата сатира. И, струва ни се, нуждата за това не е и толкова належаща, тъй като писателят е най-добре познат на читающата публика именно от тая страна. Ще си позволим само за по-младите читатели да отбележим пътем най-добрите и най-характерни негови произведения от тоя род. На първо място е, безспорно, сбирката *Философически и сатирически сонети*[*], дето песимизмът на поета е изказан най-рязко, песимизъм в областта на науката и в областта на историята, на висшите културни задачи на човечеството. Съвсем от други род е сатирата на Стояна Михайловски в *Страници из дневника на Мирза Аббасъ*[**], то е сатира на наши политически и социални нрави, сатира на сервилното, безхарактерното, подлото и гнилото в нашето общество. От същия род са някои отделни сатири, като *Благой Памфилович*[***], както и хубавите му *Сатирически*

[*] Една рецензия върху тая сбирка читателят ще намери в „Мисъл", година VI, книжка I.
[**] Печатани в „Мисъл", година V и година VII, книжка VIII–IX.
[***] „Мисъл", год. II.

басни и Епиграми, пръснати както в *„Мисъл“*[*], така и в „Денница“ и в по-стари негови сбирки: *Железни струни*, *Currente calamo* и др. Нашите писачи и газетари са единствените му литературни сатири, a la Boileau, тях обаче не можем да препоръчаме без резерва, тъй като преувеличенията на автора са там твърде големи и редом с напълно уместните изобличения има и враждебно отнасяне към идеи и стремления, които съвсем не заслужват това. Нека най-сетне отбележим и прекрасния превод на Ламартиновата сатира на Божеството – *Поема на отчаянието*, която образува неразривна част от произведенията на Стояна Михайловски и съдържа най-задушевни негови идеи.

В заключение трябва да предупредим читателя, че публикуваните досега сатири на Стояна Михайловски образуват неголяма част от сатирическото богатство на автора и не могат да ни дадат напълно верен образ за него като сатирик.

III. Духът

В една своя, от рядка хубост, поема „Орисия“[**] Михайловски ни е дал своята изповед, разказал ни е какво е това същество, което наричаме поет.

Ето най-характерните куплети:

Поет да бъде! В песни жаловити
световните злини да изброява!

[*] Ibid., год. II–III.

[**] Всъщност то не е никаква *поема*, а едно бляскаво, доста поетично, нелишено обаче и от реторика развитие на идеите на автора за призванието, неволите, вжделенията на *поета* – в отговор на мрачния образ на поета, нарисуван от Пенча Славейкова в неговата *Орисия*, „Мисъл“, год. II, стр. 447.

Поет да бъде! С ритми ядовити
небесний произвол да укорява!

Поет да бъде! С думи огнестрелни
неволя и тегла да прорицава!
Сирак от радост, в мъки безпределни.
Тук – долу, хаоса да съзерцава!

Поет да бъде! Но със своя гений
беди да предизвика всевъзможни;
да заблуждава – с химни вдъхновени,
да слави Бога – във псалми безбожни!

. . . .

Да бъде сърцеведец! Рана жива
под всеки лик човешки да намярва!
Да бъде тайноведец! Да открива
неща, в които никой да не вярва!

Поет да бъде! Горд и мрачен песник,
жрец на Идеята, раб на Съдбите!
Да бъде на борбите предвъзвестник,
безплодността да пее на борбите!

Поет да бъде, да се възхищава,
подир безплътни сенки като тича!
С мелодиите си да опоява
душите и в мечти да ги въвлича!

Болезнените творчески вълненья
живота му да тровят постоянно!
Потънал във безименни виденья,
да няма никога лице засмяно!

. . . .

Всекидневно нови форми да създава,
от всяка реч безцен да прави камен,
и сѐ пак недоволен да остава
от себе си, от своя гений пламен...

. . . .

Църв както хладний труп прояда в гроба,
да го проядат слепи пожеланья!
На крак окови както влачи роба,
така да влачи своите мечтанья!

Да либи както никой друг не може
да либи, – и, в сърдечно излиянье,
на тигрица надежда да възложе, –
да падне в грозно разочарованье!

Да иска във прегръдките си цяла
вселена да приграбчи – и в съзнанье
на своята нищожност, идеала
да намрази, и скептик твърд да стане!

Луд да го нарекат, и най-подире,
да го обсипят с хули, обвиненья...
И, никаква без да оставят диря,
да се забравят мощните му пенья!

. . . .

Поет ще бъде той, и в тоз нестроен
човешки мир, от скръб на скръб ще пада:
избранник да се назове – достоен
е само онзи, който знай да страда!

. . . .

Поет ще бъде той!... Ще бъде гонен,
похулен от злорадни, груби хора!
Но пред коварствата им непреклонен
*ще бъде – недостъпен за позора!**

Това е образът на поет, както живее той в неговата фантазия, в неговия ум. Ний няма да питаме нито пълен ли е тоя образ, нито верен ли е той. Това би било педантизъм: изповедта на един артист не е трактат върху поезията. Тая изповед е важна само като психологически документ. Тя ни казва, че Стоян Михайловски ясно съзнава природата на своето творчество и че както в неговите произведения, така и в неговите идеи за поета твърде малка роля играе онова, което ний наричаме поезия par excellence. Той ни говори за пророческото призвание на поета, за неговите борби, неговите заблуждения, неговите страдания, неговите ламтения към идеала и неговите разочарования от тоя мир; но за радостите на поета, за неговите очарования, за сладостната хармония. която внася той в своя живот и в общия живот на човечеството – няма нито помен. Той е турил в своя образ на поета само онова, което е намерил в своите гърди. Ний, на които всичко е познато само посредствено, които заучваме имената на нещата, ний можем да говорим – с думи – за всичко. Поетът, артистът, въобще човекът, който разтваря нови кръгозори на света, познава само своето и говори само за него. Такъв е и Стоян Михайловски. Туй вече ни показва какво родство има между поезията и неговия дух и колко се отличава той от нас, чадата на чистата проза. Нека, прочее, читателят не тълкува криво онова, което ний казахме, като определяхме неговия талант. Като го лишавахме от името поет на сърцето – поет в тясната смисъл на думата, ний не искахме, нито искаме да му отнемаме името „поет на мисълта". Поетът си остава поет, в каквито индивидуални форми и да облича своите създания. Стоян Михайловски е отрасъл и се е развивал изключително под влиянието на френската литература, а в тая литература, особено в по-старата, тоя поетически жанр е преобладающият. Не липсват и теоретически оправдания на това. „Pourquoi n'y aurait-il pas, казва един съвременен френски критик, une poesie philosophique, comme il a eu une poesie didactique? Si l'on met le vers au service de l'imagination, pourquoi ne pas le mettre au service de la raison et ne pas envisager la poesie comme une forme de penser plus

* „Мисъл", год. II, стр. 533–537.

noble, qui precise l'idee en la fixant dans les rythmes...?* Потребностите на нашето време са тъй големи и многостранни, че ний не можем да се задоволяваме с едновремешните строги разграничения и тесни рамки. И хора с несъмнен лирически талант – един Шилер, един Виктор Юго, един Sully Prudhomme, даже един Гете – не са презирали поезията на мисълта. Има, наистина, в поезията на чувството нещо, което всякога ще ни кара да я обичаме повече, да я предпочитаме даже; но това не трябва да ни прави несправедливи към поезията на мисълта. И тя си има преимуществата. Не е само „поясът на Киприда" божествен, не е само очарованието велико дело; божествен е и „скиптърът на Юпитера", велико дело е и възмущението. Лишен от гения да очарова, да пленява сърцата, Стоян Михайловски има гения да възвишава душите, има гения на мощното слово. Можем да съжаляваме само, че той тъй малко се ползува от това мощно слово и се ограничава само с поезията. Но ако има някой да губи от това, то е най-много пак сам той. И българската литература. Да бе употребил своите редки качества – сарказма, спокойната и неизчерпаема аргументация, неудържимия поток на речта, смелия до възвишеност устрем, неумолимата последователност** – ний щяхме да имаме днес един от никого неоспорван *цар* на българската литература – един писател и един политически мъж

---

* Antoine Albalat. L'art d'ecrire. Ouvriers et procedes (Paris, 1896), стр. 145: Защо да не може да има философска поезия, както е имало дидактическа поезия? Ако поставяме стиха в служба на въображението, защо да не го поставим и в служба на разума и да не смятряме поезията като една по-благородна форма на мислене, която прави идеята по-точна, като я фиксира в ритмус."

** И – нека прибавим, макар и като бележка – своята любов към езика на фактите и оная своя способност, която Emile Faquet нарича „гений на изброяването и на развитието" (Dixneuvieme siecle, 12-eme edition, в студията

от първа величина. Дарбите не му липсват, липсва му само волята. Роб на привичките си, както всички ний, той презира исканията на своето време и нуждите, които моментът налага и само свещенодействува – пише стихове и нищо повече. Нито помислюва сякаш, че тия сили, които му са дадени, не са толкова за тесните рамки на стиха, колкото за широките простори на прозата; че има една област, дето това богатство от идеи, това обилие от образи, тая убийствено-тежка ръка, които едвам се побират в стиха и често го разрушават, би направили чудеса, би образували една обществена сила в живота. Все „орисия" ли ще тежи над нашите писатели, нашите велики духове? Няма ли един ден и българската литература да се възвиси до една държава в държавата, да стане „велика сила", да завладее духовете и да даде на живота ръководящите идеи, душата – истинския живот! Нека не се стряскат жреците на изкуството. Не светотатствено профаниране на божественото в човека проповядваме ний, а всестранно разцъфтяване и оплодотворяване на силите, които всеки от тях има, жизнерадостно и живо участие в духовния живот на народа, напояване със соковете на тоя живот – не само мрачен кабинетен труд, не само безрадостни излияния на самотни души, терзани от чувства на безсилие и от горкото съзнание на безплодно изхарчен живот...

* * *

За да бъде картината, която даваме на читателя, колко-годе пълна, ний трябва да свършим с онова, с което наченахме: с противоречията.

Противоречията на писателя са винаги само ед-

за Хюго). (Фаге, Ем. (1847–1916) – френски литературовед и критик, привърженик на позитивисткаta методология на Иполит Тен, майстор на литературния портрет – бел. съст., Л. Ст.)

но слабо отражение на борещи се една с друга сили в гърдите на човека, на противоположни, непримирими, но в духа примирени стремления. Който се е взирал в съчиненията на писателя, особено в тия хубави и често дълбоки *Философически и сатирически сонети*, той е забелязал, че в духа на автора се борят две доктрини, две мировъзрения: вярата в доброто, в човешкия гений и наука и вярата в нищожеството или дори злотворността и на човешкия гений, и на човешката наука.

Де е истинският Михайловски?

За да отговорим на въпроса, трябва да проникнем до последното и най-дълбоко противоречие на личността.

Вярва ли Стоян Михайловски в науката, вярва ли в прогреса?

И вярва, и не вярва.

Вярва, защото в своите основни убеждения той е *позитивист*. Неговият любим философ е *Auguste Comte*, бащата на френския позитивизъм, т. е. на оная доктрина, която ни казва, че трябва да се ограничаваме с фактите и законите на фактите, на явленията и че освен тях няма нищо, което би могло, би трябвало да дразни питливостта на човешкия дух.

Не вярва, защото неговите висши художнически и философски стремления го отвеждат към последните въпроси на битието, ония неразрешими въпроси, които с непреодолима сила са привличали от векове най-великите мислители и поети, и той става *агностик*, единомисленик на доктрината, основана от *Канта* в края на миналия век и популяризирана в наши дни от *Херберта Спенсера* – че истинската същност на битието се крие зад видимите явления и че тая същност нам е недостъпна, че тя е непознаваема.

Художникът в Стояна Михайловски е метафизик-агностик; *мислителят* е позитивист.

Художникът увлича ума в области, за него недостъпни; умът внушава идеи, за художника неприемливи.

Ето разгадката на гатанката, ако такива гатанки са въобще достъпни за разгатване.

Умът може да осъжда велеречията; художникът си служи с тях, защото те са неговата стихия, неговият живот, неговото оръжие. Умът може да проповядва ограничаване с видимия мир; поетът-метафизик се движи в невидимия мир и задава на себе си и на битието въпроси, за които отговор няма.

Натура богата и многостранна, дух питлив и широк, Стоян Михайловски съединява в себе си смелите устреми на художника със строгия анализ на мислителя и както всякога и всякъде – освен, може би, в духа на гения, дето висшата хармония е законът – това е създало една неуравновесена натура. Тая натура е осъдена да живее във времена бурни и мрачни, да бъде зрител на безпримерни и безчислени политически и неполитически светотатства. Идеалистът е осъден да гледа крушението на идеалите си. Той вече знае, че идеалите не управляват живота, но по стара привичка той вярва в тях и за да не изгуби своята вяра, трябва или да ги възпява, или да извърши жестока разправа над крушителите.

Стоян Михайловски, възпитаникът на френската сатира, прилежният читател на Аристофана, на Свифта и на библейските пророци, е избрал – ако е могъл да избира – последното...

Несъмнено, жестоката разправа се извършва от името на висшите идеали на човечеството. Но коя е тая душа, която не би се поколебала в тия идеали, когато наоколо си вижда само обезобразените трупове на своите жертви, на жалките креатури!...

Д-Р КРЪСТЬО КРЪСТЕВ

ФИЛОСОФИЯ И ПОЕЗИЯ

Живот и книги. Като писател от поколението, чиито младини живяха с борбата и стремежите на предосвободителната епоха, а зрялата възраст, с колебанията си при новите условия, стигна до наши дни, Стоян Михайловски свидетелства особено интересни моменти в духовното ни развитие. Връстник на Вазов и Величков, дълбоко отделен от тях, той, макар в рязко различни форми, все пак носи техните рани на времето и е третият в тройката на българската литература в първите десетилетия след Освобождението. Роден е в гр. Елена, 1856, син на известния тогава учител и книжовник Никола Михайловски и племенник на големия деец в черковната борба Иларион Макариополски. Произхождащ от едно просветено и със запазени традиции средище, той има предимството на една вродена интелигентност, културно съзнание и напрегнат дух. Отначало е учил в гр. Елена и Търново, после в цариградския френски лицей, който завършва през 1872. За времето си това е много добро средно образование, което дава още в младини на Михайловски изворите на френската култура и го отправя към книжовна работа. Пръв път той печати тази година – една сказка под заглавие „За нравствеността на един народ" в цариградското списание „Читалище" (г. II, кн. 19 от 1.VII.1872). „От Цариград – казва той в автобиографичните си бележки, – в съгласие с някои народни дейци, се отправих за Македония по школски и културни дела". Оттам изпращал дописки до цариградските вестници. Учителствал е около две години в Дойран и тия впечатления от Македония навярно са основата на неговото участие по-късно в македонското освободително движение. През 1874 заминава за Франция, дето е следвал в Universite Bouches de Rhone право до 1879. „През време на освобождението и окупацията – казва той, – се върнах в България и станах адвокат в Търново, дето пледирах някои шумни дела, а после поех съдийска длъжност в Свищов, София и другаде." След това наново заминава за Франция да завърши висшето си образование, прекъснато от освободителната война. Слушал лекции и в историко-филологическия факултет. Отново в България е заемал сетне високи длъжности в Министерството на правосъдието, бивал е учител, преподавател във Висшето училище, няколко пъти народен представител и почти непрекъснато се е занимавал с обществена и литературна работа. Никоя кариера не го е задържала продължително.

Като общественик, вън от участието му в политическия живот, заемащ в него особено място с публицистиката си, той прояви отговорна дейност у нас в македонското движение около Илинденското въстание. По-късно, пенсиониран като заслужил книжовник, той се оттегли, с известни прекъсвания, от обществения живот и в старческо усамотение почина през 1927 в София. Книжовната му работа откъм края на седемдесетте години до смъртта му е дала голям брой книги, брошури, статии и литературни творби; от последните не всички влизат в книгите му, останали в периодичните издания. А непубликувани са множество ръкописи, между които и пиесата „Когато боговете се смеят", играна в Народния театър през 1922. Отделни издания от Михайловски са:

Поема на злото, (1889), Novissima verba. Стихотворения. Том първи (Русе, 1889 год.) Част втора. Currente calamo, Караевековни стихотворения (Русе, 1890), Железни струни. Novissima verba, ч. III, (Русе, 1890), Философически и сатирически сонети. (1895), Книга за българския народ (1897), Македонското дело. (Мемоар до Министерския съвет, подписан от Ст.

Михайловски, Ив. Цончев и Ст. Николов, Русе, 1901), По прекия друм. Бележки и размишления (1901), Пробуда и възход. (Реч от 20.IX.1902), Сатири. Нашите писачи и газетари, Сказката на Ст. Михайловски по Македонския въпрос (държана на 15.IX.1903), Книга за оскърбените и онеправданите, (1903), Източни легенди. (Кюстендил 1904), От развала към провала. Диалогирани очерки (1905), Днес чук утре наковалня (1905), Словоборците станаха богоборци. Поема (1908), Позив към българския народ и българската интелигенция... (1911), Исторически, социални и религиозни твърдения в християнския социализъм – в кн. „Социалният въпрос и християнството"... (Свищов, 1913), Съчинения. Том първи (1928).

Чуждо влияние. Френският лицей в Цариград и после образованието във Франция дават на Михайловски една широка начетност, която, изглежда, той непрекъснато е увеличавал. Тази начетност, на времето си тъй учудваща не само обикновения четец, все пак не бива да се надценява. От нея иде едно повърхностно отбелязване на очевидни идеи от чужди автори и тя сякаш се превръща в някакъв склад за цитати. Не бихме могли да я определим като френска култура у него. Той, наистина, е познавал добре езика и литературата на Франция, влиянията от тях са явни, но всъщност вън от едно общо влияние той не би могъл да се смята в пълната смисъл на думата френски възпитаник, нито да се посочи по-конкретно въздействие върху него от предпочитани френски автори. В своето дело като писател и общественик Михайловски остава твърде много българин. Към чуждите поети отношението му е произволно – не за това, че ги покрива със своя поетическа индивидуалност, а защото не търси собствено тяхното и не може да го изживее. Монологът „Воплите на френския поет Андре Шение* (Съч., с. 178 сл.) приписва на тоя поет думи, чужди на неговата поезия, претенции и стремежи. Знае се, например, че Шение не е смятал за своя „родна земя" Франция – както го учи да скърби авторът. Речта на Шение по-скоро е оплакване на някой български интелигент, минал през борбите за освобождението ни и затворен като политически престъпник в Стамболово време, разочарован от свободата. Нищо общо няма тоя монолог с поета, освен факта, че Шение е бил арестуван и гилотиниран по време на Революцията. И всъщност този монолог, за който ямбите на Шение биха дали по-съответно лирическо и идейно съдържание, изглежда психологически невъзможен като такъв от последните минути на човек, чакащ смъртното наказание. Така произволно е отношението и към други чужди поети. Погрешно е да се смята Франция за духовна родина на Михайловски. Неговата духовна родина е България. Оттук се определят главно посоките и качествата на неговата дейност, непропита от чужд културен дух. Михайловски остава изцяло в течението на нашата литература, колкото малка е тя преди него в сравнение с това, което му е давала Франция и Русия. Като нашите писатели преди Освобождението, като Вазова също, той още не отделя литературата от обществеността и в стиховете си напряга тенденциозността сякаш по-далече от степента на Каравелов. Стихът му има обществена служба – да буди, стряска, напътва социалното съзнание. Важно е съдържанието, идеята; формата в практиката на Михайловски е останала назад от съвременните му наши поети. А тази тенденциозност, тъй груба в повечето стихове, теоретически добива европеизиран вид в признания като това: „да посява благота в човешкия дух е цел единствена на всякакво изкуство" (Съч. с. 14). Изобщо чуждото влияние у Михайловски не бива да се преувеличава особено докато не са дадени конкретни посочвания. Той трябва да бъде потърсен най-напред у нас.

Време и призвание. Стоян Михайловски е ярък

израз на духовната неопределеност в първите години след Освобождението. Неговата дейност заслужава в това отношение внимателен поглед и той преди всичко вижда една необикновена пъстрота, сбор от противоречия, често пъти груби до непонятност, вижда един разхвърлян бунтуващ се дух, който не може да намери никъде трайна почва, лута се, надува фанфарите на словото, оттегля от умората в религиозно примирение или се понася, пак временно, в самодоволството на бичуваната по-рано еснафщина. Тия противоречия са отдавнашни и отдавна спират учудването към Михайловски, разрешавано понякога в рязко противоположни оценки за него. Величан отначало като голям поет, мислител и общественик, като някакъв възможен „цар на българската литература, писател и политически мъж от първа величина“ (д-р Кръстев), пренебрегван по-късно с досада или дори непозволено принизяван, той оставя една различно осветлявана фигура. За ония, които живееха с нравствено-политическите настроения на неговото време, той беше внушителна личност, но когато при нашето бързо развитие го отминавахме, бяха му отправени и неоправдани огорчения. Днес отношението към него може обективно да установява посоките и ценностите на неговата дейност.

Какъв беше собствено Михайловски? В каква дейност се изрази неговата господстваща духовна сила? Ако се обърнем пряко към него за отговор и припомним първата му печатна работа, безспорно бихме посочили като такава сила неговия нравствен патос. Едно стихотворение свидетелства:

В духа ми още от детинство блянове безбройни
гостуват: смел борец да стана и за своя род
кръвта си да пролея; гръмовит трибун да стана,
чрез мощна реч да ускоря културния възход;
да стана властник, да всадя ред траен в обществото –
та името ми в летопис народен да блести...

Това е, разбира се, общо намерение с думи, които напомнят херoизма на предосвободителната епоха. В действителност тоя нравствен патос струеше в различни посоки, които оставят открит въпроса в коя е същината на Михайловски и като какъв предимно трябва да го ценим: общественик, философ или поет. Може би и в трите заедно. Привидно – да. Но зад външното разнообразие на интересите и дейността му няма основи, достатъчни за развитие, в никоя от тия посоки. Сравнително по-добре е той в областта на поезията, понеже там се минава без особена прецизност на мисълта, конкретност на идеите и трайност на идеала. В политиката и философията на Михайловски тия липси дават едно зрелище от забърканост, самоотричания и реторика, интересно като психологически материал за личност, наистина характерна за времето си. Време, когато напредничавата интелигенция с будна съвест и съзнание за дълг сякаш не можеше да изнесе друго освен протест, без да посочва определен културен стремеж. Един шумен протест срещу нравствено-политическия живот на времето е цялото безпокойство на Михайловски.

Сатирик. Неговите философско-политически разсъждения не можаха да намерят траен път в нашата действителност. За нея Михайловски няма значение като политик. Няма почва под него. Незакрепени в един светоглед, и без да бъдат много теоретични, те се лутат ропаещи из нашия обществен живот и сами подравят основите си. Понякога в разсъжденията му има интересна или интересно перифразирана мисъл, но те изобщо са познати вариации на един демократизъм, който стои в съществено противоречие с натурата на самия автор – човек заповядващ, с желания на аристократичност. Като изключение за политическата му характеристика стои неговото участие в македонското движение. Тук той има положителна мисъл и заслуги. Може

би затова, че движението по същина и цели продължава националния живот преди Освобождението. Тук е твърд и ясен. Неговата сказка по македонския въпрос и речта му от 20.IX.1902 биха могли да се посочат и днес за пример как требва да се чувства и съзнава дългът ни на освободени към българите под робство. Но в общите си политически разсъждения по вътрешните работи на България Михайловски остана любител политик, моралист под френско влияние, неустановен, с грешки и зигзаги. Политическите му възгледи, често изключващи се, нямат дисциплина. Необвързваем и незадържим, той имаше сякаш неприязън към партиите изобщо, макар и да призоваваше към такива практически безплодни групирания като „концентрацията на антикамарилните елементи за реализиране на същинско народовластие" или партията на християнския социализъм, доволно заявявайки, че у нас той е неин единствен член. Разсъжденията му са речи, писани с патос, разчитащи на реториката. Когато слязат в конкретни посочвания, учудва ни просто залисията на бунтуващия се политик из подробности, незначителни факти и злободневия. И като явна несъобразност звучат тогава такива обобщения: „Колкото и чудовищно да се вижда следното заключение – то е израз на една жизнена същина: – самозаробените сегашни българи са сто пъти по-разнебитени и погазени от турската рая преди тридесет и три години!" (Позив към бълг. народ... София, 911, с. 9). За да бъде чут, той имаше нужда от подобни провиквания.

А все пак това не е случайна мисъл. Върху нея е сложена цялата обществена сатира на Михайловски, по-голямата част от която е отправена срещу тогавашния наш печат.

Преди години двайсет твърде ясна
бе нашата задача всенародна: –
„Поганщината да отритнем бясна,
да създадем България свободна."

За умове най-скромни таз задача
достъпна бе тогава... Градинаря,
бакалина, готвача и шивача,
кълнеха грозний ярем всред пазаря...

В училището даже и децата
разбрали бяха, че дошло бе време
да се развият гордо знамената
за правата на българското племе.

Да! Турска ний рая догдето бяхме,
съзнавахме си дългът превъзходно.
„Борба! Борба!" вседневно ний гласяхме
и ратоборствувахме благородно...

Заплетоха се днеска веч нещата!
Младици отидоха да учат в странство
и с хиляди теории в главата
се върнаха!... Научно окаянство!

И хиляди проекти за управа,
и хиляди догмати и доктрини
принесоха се в нашата държава
и неразбранщина зла задуши ни...

Съветници, наставници – стотина!
От тях по пътя веч не се минува!
И всичките за нашите съдбини
се грижат, всекий мисли, критикува...

И всякой има свое частно мнение,
и труди се – дано да го прокара...
И нескончаемото словопренье
хаос в неща и в умове докара!

. . . .

(Сатири – Нашите писачи и газетари, с. 25).

Но ако сега е по-лошо отколкото в турско време – какво да се прави? Очевидно няма смисъл да се вика нов султан, а друг отговор Михайловски не дава. Собствено и той отговаря, както Вазов, с общи думи: свестете се, не бива така, необходимо е съзнание за дълг, чест, необходим е идеализъм. Такъв отговор не стига и цялата дейност на Михайловски не сочи пример за духовна устойчивост, логика и плодоносна светлина. Не само в сатирите, в собственото си съдържание той беше рожба на епохата, която бичуваше –

Епоха на разкапалост! Век на душевно тление!
Ни Идеал – ни Идол! Свяст, блян, всичко е разбито!
В духа пресищане и скръб, а в разума съмнение!
Което беше светло, днес е в тъмнота обвито!

Горчив анализ подкопа догмати и начала!
Прибежище – във никакви учения – няма трайно!
Морал, предание, правда, ред – са мода отживяла!
Във лабиринт от знания загина всичко знайно!

... О, като жалко купище от черни развалини
пред нас стоят идеите на тисяща години!...
Духовната – издигната от рой народи – сграда

върху ни сякаш с пъклен шум и разгромление пада!
И сякаш че – от смрадност всесветовна задушени –
в нас воля и желание са вече умъртвени!

(Философически сатирически сонети, № 21, с. 25.)

Върху това общо разочарование стоят сатирите на Михайловски. Те изцяло спадат към неговата обществена дейност – лишени от поетически патос – и тук няма да се спираме върху ясните обекти из нашия живот, върху които се отправя негодуването на автора, като отбележим най-силните му прояви. Те са към българския вестник; към нашата преса той беше особено безпощаден. За него тя е свърталище на всички лични и обществени низости: подкупничество, разврат, лицемерие, тъпост умствена и морална, подлост и т. н. И може би до известна степен на него се дължи това, че неотдавна интелигентни люде, които не се занимават с политика, обичаха да се отнасят с пълно пренебрежение към вестника.

Българският вестник беше охулен в няколко книги на Михайловски със същия език, от който сатирикът се отвращаваше. Може нашите вестници през 90-те и 900-те години да са били обществено зло, но във всеки случай походът на сатирика, въпреки оправдани причини за протест, сега прави впечатление за нещо недотам позволено. За общото дискредитиране на вестника той има явна вина. Много недопустима острота носи тая сатира, непозволени изрази и сцени. Днес едва изтрайваме книгата „От развала към провала", тия диалогизирани очерки върху българската журналистика, в които няма никаква творческа инвенция, нито капка остроумие, въпреки игрословията, в които авторът дава един невъзможен диалог под вида, че така невярно би говорил, ако би бил искрен, – един всецяло покварен и всецяло зле измислен вестникар. И не може да не се припомни, че авторът на книгата сам беше публицист, който за себе си не презираше лошия вестникарски език.

От вестникарите сатирата се простира със същата не за пример усърдност към нашите писачи, едва ли не общо към нашата книжнина. Амбицията на бездарния, грешките на неукия, повърхностното отношение към книга, книжовно призвание, самовъзвеличаването, литературната котерийност, особено развращащото влияние на популярна книжнина, пръскана от некултурни и често безграмотни ръце – всичко това е гонено от Михайловски с явно ожесточение, а на места и с твърде своеобразни художествени и книжовни преценки, диктувани от краен морализъм. Дързък в думите и съчетанията им, Михайловски често не се спира

пред сериозността на тяхното значение или невъзпитаността в тона. Има и някаква книжна жестокост в тия сатири. Има понякога лекомислено безчовечие, за което не бихме искали да държим точна сметка. Има дразнещо непостоянство – дори възмущаващи факти като този, че някога славеният от сатирика Пенчо Славейков след смъртта си получи една непростима за автора епиграма. Така сатирите му разкриваха не само художествени, но и морални слабости, поради които авторът става тъй много оспорим. В отрицателното си отношение той не знаеше мярка на позволеното, нито ограничение в областта на нашата действителност. Където погледне – лошо. И в тоя поглед намираше оправдание за книгите си. Дори настояваше, че те имат фактическа достоверност, „документална стойност", като че фактите извиняват зломислието и литературната недъгавост.

Обществено-политическият ни живот също беше широка арена за сатирическо подвизание на Михайловски. Той без изключение не виждаше в него опорни точки, надежни прояви. От горе до долу покварата трови соковете и ражда един свят от лекомислие, подлост, хищничество, организирана безнравственост.

„Кадрилът на смъртта" е един сатирически опит над нашия нов градски семеен живот – опит горчив; оказва се, че при всяка съпружеска двойка пълзи измяната, пошлостта, цинизмът на плътското и вятърничавото, а зад тях – неизменно смъртта. Всички опити на Михайловски бяха горчиви. Колкото по-нагоре се взира в обществената йерархия, толкова по-отрицателни са изгледите и по-силно възмущението. Изобличавайки партиите, Михайловски беше особено безпощаден към техните водачи. Българският държавник за него е смес от нищедушие, сервилност, алчност, престъпна демагогия, къс ум, счупен гръбнак пред по-силния и владетеля... „Господи всемогъщий и всеблагий – се провиква Михайловски, – защо си поставил такава атлантическа грамада от подлост, такава Хималайя от коварство в душите на онези, които предвождат и уреждат шестте царски партии в България" (Позив... с. 10). По-нататък от тая хипербола очевидно не може да се отиде. А подробностите на характеристиката за нашата управляваща интелигенция са дадени в сто и четирите стихотворни страници на „Книга за българския народ", която развива ироничната поука, че държавникът трябва да развращава и развратените да взима за свои служители, като държи масата в невежество. Книгата е непрекъснат монолог от политическа софистика върху горната тема – разсъждения и изобличения, безкрайни и безинтересни. Времето е отвяло много от чертите на тогавашната управляваща интелигенция и днес тази подробна сатира е мъчно поносима. А разочарованията на сатирика, както споменах, са и по-общи. Не само държавници, управляваща интелигенция, цялата интелигенция у нас е недостойна за името си паплач. „Сган – подчертава той, – време е да се каже тая истина – сган има само една в България: интелигентната сган" (От развала към провала, с. X). И още: „под гнета на вродените инстинкти, под натиска на неизгладимото наследствено хищничество, новото, псевдокултурното българско поколение удиви Европа със своя нравствен упадък" (там, с. V).

Така всички области на нашия живот са разчистени за изобличението на Михайловски. Сърдит и остроумничащ, той открива свобода на генерализациите. Той се чувства господар на едно независимо царство и раздава понякога откъслечни благоволения в афоризми, епиграми, басни. А те с практическата си смисъл имат това измамно предимство, че лесно стават проводник на всяка мъдрост. Малък и жалък изглежда човекът в погледа на Михайловски. В страниците му се чувства някакво тесногръдие, задуха от дребнавост и поквара, от щедростта на многословието, което го изнася. Може би и той се измъчваше от него, та често се стреми да обхване „с една думица", в „пет думи" дадена харак-

теристика, а се увлича в потока на подробностите и го завлича, по неговия израз, в някакъв delirium literarium, в какъвто изобличава други.

Тук е съществената грешка на Михайловски като поет. Ония, които изпитваха нравствено задоволство от сатирите на Михайловски, споделяйки неговото възмущение, възхитени от неговия борчески дух, смесваха впечатленията си с факта, че той пише в стихове и така се създаде името на един голям поет-сатирик. Като такъв го сочеше и д-р Кръстев: „Силата на неговата реч няма равна на себе си в нашата литература. Това не са вече думи, това не са вече фрази, а някакви гръмотевични удари, които зашеметяват читателя и го правят да настръхва." (Цит. кн. с. 125). Тогавашната преценка не трябва да ни учудва. Тъй лоша се е виждала действителността за тогавашното поколение на нашите първи люде, че под този изглед стиховете на Михайловски са добивали едно неочаквано за нас значение. А доколко преживелицата на действителността у тях е заслъщала изкуството, личи и от факта, че изобличаващото вдъхновение на сатирика обземаше и онези, които се смятаха тогава за чисти естети. Сатирата на Пенчо Славейков често пъти не е много по-далеч в художествено отношение от тази на Михайловски. Нему, все пак, сатирата беше предоставена по право като поетическо царство. Той сам беше съблазняван от славата на български поет-сатирик и духовен водач. Повечето от книгите му имат амбицията да бичуват нашите пороци, човешките пороци, и да сочат тържествено върховете, към които трябва да се стреми духовният ни живот. По намеренията си сатирата на Михайловски напомня Ювенал. Но по изпълнение сатирите на нашия поет далеч отстъпват от образеца, недостигащи неговата изразителност и сила, прозаични като стиховете на Буало, груби до цинизъм, каквито не са познати в чуждите примери от тоя вид. Ако Ювенал казва, сякаш за да се оправдае: si natura negat, facit indignâtio versum (макар че природата му беше дала дарбата на поет), у Михайловски възмущението става единствен водач на стиха в сатирата. Или – да продължим, – ако за Ювенал difficile est satiram non scribere – за Михайловски това беше някак твърде лесно. Ювенал намира щастливи обрати, които блестят с остроумие, дава на сатирата гъвкавост и понякога тъй стяга характеристиката, че завещава известни изрази в паметта на поколенията. У Михайловски няма нито патоса на Ювенал, нито тая негова дарба на поетически изразително слово. Сатирик-философ, великодушно груб, щедър на цитати и остроти, игрословия и сентенции, той се увлече в бичуването, като забрави необходимостта от поетическа форма и убедителност, забрави и съществения въпрос: в името на що е размахнат сатиричният бич? Големите сатирици в историята на литературата са художници. Изобразяват това, към което е безпощадно отричането им, оживяват нещата и хората. Колкото по-висока е степента на художника-сатирик, толкова по-широка е картината на неговата сатира. Аристофан, Лукиан, Еразъм Ротердамски, Джонатан Свивт, Хайне, Гогол творят в сатирата си нов свят. А сатирите на Михайловски – ясно е днес и без особени доказателства – нямат по същина общност с художествената сатира на последните. Той спада към друг дял сатирици – Буало, Лесинг, Кантемир; сатирата му принадлежи към оная стихотворна форма на обществен и културен протест, която във времена на упадък или възраждане се явява поради противоречие между това което е и което трябва да бъде в отделни, ясни сами по себе си примери. Пришита към дадена действителност, суха, дидактична, словоохотлива и отегчаваща на другия ден, тая сатира се раздробява на отделни възмущения, които често си противоречат и стигат до дребнавост. При нея естествено се явява въпросът за нравственото оправдание. Той може да бъде отстранен за големите сатирици, за-

щото не пред нас, а пред Бога ще отговарят за дързостта да подиграят и зачернят неговото творение. (Тази отговорност не може да понесе Гогол.) У тях има бунт против всичко не в името на определен идеал. И който така отрича, стои вън от отговорността на нашата етика. Тя сякаш няма мярка за тяхната вина и чистота. И затова може би у големите сатирици се съчетава тъй поразително груб реализъм с чудна фантастика. Но който отрича на части, не отстранява въпроса: в името на що и защо той именно? Тоя въпрос остава почти винаги пред нашата сатира, защото с известни изключения у Ботйов и Алеко Константинов, тя е всъщност ренесансова сатира, лишена от художествена дълбочина и стойност. Но докато сатирата ни преди има един здрав отговор – свободен живот и западна култура, Михайловски стига на кръстопът, отричайки свободата и ненамирайки културна опора, когато бичува нашата действителност. Сатирата на Паисий, Бозвели, Раковски, Славейков, Каравелов, Ботев, макар и твърде рядко поетична, има обществена и културна убедителност. А над всички обществени и културни идеи у Михайловски той сам е поставил въпросителни. Сатиричният му патос е явно продължение на недоволството у споменатите наши общественици и особено напомня патоса на Неофит Бозвели, заедно с когото се задъхва в натрупването и в сложни съчетания на думите, но съдържанието на сатирата се люшка в една идейна неустановеност, която сякаш трябваше да доведе литературата ни до катастрофа с напрежението да бъде в пълна служба на обществеността и която поставя за Михайловски мъчително въпроса за културното и етическо оправдание на неговата сатира. Един въпрос, който Михайловски все пак издържа, общо взето, като човек и културен работник, въпреки всичките му лутания. Той не беше само сатирик – и това спасява днес неговата сатира.

Философия и поезия. Спасява го неговата борба за идеал, вярата му в хубостта на идеите. Зает тъй много и страстно да отрича, Михайловски чувстваше нуждата от положителен идеал, от сграда след събарянето. Но сякаш всеки опит да посочи положителното му напомня веднага контраста на действителността и го тласка отново към разправия с лошото. Положителната работа, основите ѝ дори оставаха само добро намерение. Михайловски е давал колкото прибързани, толкова и характерни обещания. В края на „Железни струни“ той обявява готови за печат книги, между които една в проза: „Книга за Българските Господари и Първенци (метаполитически студии: Теория на Охранителното Правление, Философия на Самодържавието; Феноменология на Анархията)“, като прибавя, че тя ще бъде неговото капитално съчинение. Още по-щедри са обещанията в първия (единствен) том от неговите съчинения, дето отбелязва следните томове на български и френски: втори – Социософия, Как умират държавите, Психофизиология на свободата у безкултурните народи; трети – Напът към съвършенство. Литературни и политически апофнегми; четвърти – La vie a deux, Le pain de la vie; пети – Dans la sphere sereine des volontes divines; шести – A la conquete de l'infini. Михайловски търсеше своето кредо и констатираше разочарованията си. Търсеше културна опора, макар че отношението му към културата беше несигурно, дилетантско. У него нямаше пиетет към културата. В нея той е новак. От книгите иска да узнае пряко тайните на живота и света; от изкуството търси такова облагородяване на човека. Но понеже досегашните книги не са разкрили тайните, книгите са безполезни; изкуството е суета; писателството – нищожество.

Недейте писа никога, мислителю, поете!
Не виждате ли колко са книжата безполезни?
С грамаден склад словесен ни дариха вековете,
и пак човещината се търкаля в черни бездни!

Правдолюбивий Тукидит, догадливий Тит-Ливий
показаха световните злини от где извират;
дълбокомисленнй Тацит, всеведущий Поливий
разказаха народите как падат и умират;

какво от туй?... Яви ли се що-годе оправия
между човеците?... И днес палачи, мъченици
пак няма ли?... Пак няма ли войни между кръвници?

Утихна ли ужасната човешка олелия
ден само?... Книгата е дим, писатели клетници,
догде царува грозната таз сила – Орисия!

(Фил. и сат. сонети, № 25, с. 29)

И в напредъка не вярва:

Човещината все в един орисан кръг върти се;
ту скок безсилен, ту полет без цел: в бездънни ями

пропада всичко, най-подир, и пепел образува!...
Прогрес! Реч звучна, със която школникът се мами,
светулчица, която за съзвездие минува.

(Там, с. 31)

Понякога тия обобщени отчаяния са интересни:

Мнозина питат днес – кой път към избавление води..
Той се зове Безсилие: по него който ходи
отхвърлил е завинаги на всяко чувство гнета!...

На голий просек както се харизва дреха вета –
отдавна ви харизах аз на гладните поети.
възторг, дух, воля, страсти, яд – о, дрипи мои клети!

(Там, с. 37)

Така, все пак, от теснотата на сатирата се явяват по-общите мотиви у Михайловски, неговите философски копнежи, които не са лишени от поетически израз и дават по-дълбокия изглед на вътрешната му несигурност. Това са религиозно етични проблеми, подкрепващи обществените му проповеди. Песимистичният поглед над българската действителност расте до общо песимистично настроение над света, в което плува мисълта на поема. Той обича тия широки траури с латински надписи. Fugit irreparabile tempus. ad nihilum omnia recidunt – е мото, например, на следния сонет:

Не трае нищо!... Всеки час по нещо ни отнема!
Летата на живота са видения скоротечни!
Във хода към нищожество минутен отдих няма,
едни окови само на човешкий дух са вечни!

Тъга без име!... Времето да чувствуваш как бяга,
как преобръща в спомен чер най-лучезарно дело,
как смазва всеки чист възторг и всяка воля блага,
и, против времето безсилен, да навеждаш чело!

Не трае нищо!... Тоз припев в три думи е ужасен
кат майчин рев пред хладний труп
на детенце любимо!...
В безцелни схватки, в подвиги безплодни,
в труд напрасен

лют вятър сякаш лист по лист оголва ни душата!...
О, разрушението в света е сал неразрушимо,
и род на род един завет предава – мъртвината!

(Фил. и сат. сонети, № 16, с. 20)

Но пълна вяра и на тия настроения не може да се даде. Те дори са в противоречие с общественика Михайловски и напомнят резигнацията на Петко Славейков, далеч неприсъща на обществената му дейност. В такива настроения сякаш си отпочива умората от жизнената напрегнатост. С тях във всеки случай Михайловски минава от социална сатира във философия за живо-

та и заедно тръгват неговите философически и сатирически сонети. А спреме ли се да установим неговата нравствена философия, неговата религиозна мисъл – намираме и тук разнообразие, граничещо с анархия, и тук разпокъсаност. Varia е заглавието на ред стихотворни афоризми, а то би могло да се вземе като общо заглавие на съчиненията му и специално на религиозно-етическите му възгледи. Необвързана от философска система, мисълта на Михайловски обича да философства по примера на френските мислители. Той се възхищаваше от Паскал, търпеше в културния си песимизъм внушения от Русо (както в някои по-общи мотиви и от Шопенхауер). Но тя не можа да попадне изцяло във френските примери, няма тяхната подвижност и струя. Влиянието от френските pensees на толкова автори след Монтен и Паскал се състои при Михайловски в това, че философстването му е не само далеч от система, но и че е предимно върху жизнени теми, от които е отстранена почти всяка гносеология и метафизика. Негово любимо занятие беше социософията – едно съчетание, което искаше да покрие размишленията за обществения живот. Върху тия теми мисълта на Михайловски не дава яснота и точност, свободно движение на духа, с каквито се отличава дългата традиция на френските мислители. Тяхното влияние се пресича тук от една още първобитна коравина, от която иде афористичният характер на мисълта у нашия философстващ поет. Разбита на части, тя е разностойна и с мъчно проверима оригиналност; при това с неособено дълбок жизнен опит. Между сентенциите се срещат понякога интересни мисли, но всички правят впечатление да са повече плод на комбиниращ разсъдък, начетност и езиков апарат, който обича да си играе с антитезата, отколкото на преживяна мъдрост. И все пак това, за щастие, не го задоволява. Той търси по-здрава, широка философска почва. Носител, като Вазов, на „онези висши истини, що вековете предават на човешкия род като залог за щастие“ (Съч. с. 13), Михайловски в своя еклектизъм представя един етап на нашата философска мисъл в поезията. Опърничав към действителността, особено българската, към която отправя епиграми и афоризми, той благоговее всъщност пред светлото и безкрайното. Не са случайни думите му: „Аз вярвам в светло свръхсветовно битие, чист идеал не е за мене сън лъжовен“ (там, с. 13), макар този идеал да се мени или по-право да не е определен в страниците на поета и общественика. Характеризира го и един стремеж към нещо изчерпващо, върховно, за приближаването към което така пресилено се напряга неговият език в сложни нови думи. На такова напрежение се дължат обилните свръхлюбов, свръхбитие, свръхблаженство, всевековни съдбини и т. н. Вътрешното безредие и мрачните впечатления естествено копнееха за спокойни висоти, към които понякога така забързано се качваше неговата мисъл (– „с абсолютното, с безконечното, с идеалното“ –) към някаква „първовърховна уредба и правота“.

Слезе ли от тия философски мечти към действителността, Михайловски изгубва връзката и неговите мисли за живота се пръсват, отразяват разни етически системи – от епикурейство до християнска добродетел, от груб индивидуализъм до себеотрицание пред правдата на колектива. При тази етическа неустановеност е несигурно и религиозното съзнание на Михайловски, който е все пак единствен в своето време писател у нас, смутен, понякога завладян от религиозна мисъл и чувство. Те не успяха да внесат ред у него. Дори сякаш религиозната мисъл улеснява противоречията му – да приема едни и да отхвърля други отрицателни прояви. Едни са от Бога, а други от човека. Разграничението е произволно; случаят определя кое е Божие постановление и кое наш грях.

О, Господи, войната често бива дело
потребно, мъдро, чисто и благословено;

макар да сломва същества разумни, често
оръжието бива сечиво свещено...

(Съч., с. 16)

Злото е първородно, божествено; хаосът е първото условие да има ред, „и туй, което в нашия говор безсмислен зовеме зло, е част съставна от доброто" (там, с. 16). До по-дълбоките причини на това противоречие Михайловски не стига, не търси свой изглед на богомилския въпрос, защо Бог е дал човека на дявола – и така остава произвола на примирението и бунта, вътрешната им неубедителност. Или мисълта за върховно право се залутва безпомощна, като дава отвор на един непосреден протест срещу Бога –

Пред страшните обществени трагедии бледнее
мислителят... И в жал дълбока, в жал неизразима,
из устните му блика зов към Небесний Съдник:
„Дръж сметка, Правдо Всеобемна и Непогрешима!"

(Там, с. 15)

Но и в друго отношение християнството на Михайловски е неиздържано етически. Той е готов да го брани със средства, с каквито някога християните са преследвани. Ожесточаван при вида на отрицателното, той защищава и идеята за Спасителя със сатира, сарказъм, безсърдечие, омраза, едва ли не с човеконенавистничество. Духът му не знае мярка, прекрачва границите в своите случайни увличания. Страстен полемист, той се отправя към противното със заслепение от истината и целта, за които ратува. И така често ги отрича. Такова е неговото борческо християнство. Книгата му „Словоборците станаха богоборци" показва, че той рядко може да обича ближния. А противоречивостта на неговото християнство бие на очи в тези редове:

И ако трябваше да избера от двете
едно: или да сгазя вяра християнска,

или от роден край да бягам – и да ида
в незнайна някаква пустиня африканска –

не бих се двоумил нито една минута,
бих казал сбогом и спокойно бих заминал,
за всяка българщина бих загинал духом –
а телом между людоеди бих загинал...

(Там, с. 26)

Няма тук не само родолюбие, няма и християнство; – непреодолим дух към противоречие може да даде тъй невъзможно по същина противопоставяне.

Външен вид на философската и религиозната неустановеност у Михайловски е фрагментарността в израза на неговата мисъл: сентенции, афоризми, апофтегми, недомлъвки, епиграми, къси баснички – изобщо израз, който е повече фраза, отколкото изглед за дълбочина. Нищо завършено Михайловски не можа да създаде. Книгите му освен с многословие се отличават с разпокъсаност, външна пъстрота, липса на композиция. В това отношение последната му книга („Съчинения") е особено характерна. Със своите уводи, предговори, поправки, добавки, пропуснати грешки, разно съдържание, със своята всякаква несигурност тя е единствена в своя род и ясно свидетелства общата неиздръжливост на съзнанието у Михайловски. А тъкмо тази обща духовна неиздръжливост води към търсене на вътрешно спасение в мисълта за Бога, в отдаване на неговата власт, в религиозно успокоение, всеприемане, умора, вечен отдих. Такова съдържание имат най-хубавите сравнително религиозни стихотворения на Михайловски и преди всичко известната „Лама Сабахтани!"

Тежи ми, Боже, кръстът на живота...
Духът ми скръб обхваща, гина веч...
И виждам Те на Твоята Голгота,
и шепна твоята безсмъртна реч.

Живях в тълпите сам – не ме разбраха.
В мен всичко светло, всичко в мен добро –
раздадох го. Душата ми ограбиха,
оставиха ми черното тегло.

Посях любов, поженах срам, вражди.
Напущам веч световните стъгди –
И в теб подирям, Господи, подслона...

Тъй ястреб, от ловеца повален,
издъхва в някой кът усамотен,
с очи обърнати към небосклона!

(Съч. I, 154)

Но Бог не е постоянна или последна станция за Михайловски, а момент от неговото духовно скитничество.

С такива стихотворения из философско-религиозните му търсения стигаме до неговата поетическа творба – до ония стихотворни произведения, които могат да бъдат разглеждани като по-чиста проява на поетическа дарба, защото и груба проза той е обличал в редена реч. Той почна с поезия, с нея и завърши. Все пак остана предимно поет, и в поетическите му творби – като оставим несполучливите драматически опити – е сравнително най-ценното негово наследство. Тяхно начало е „Поема на злото", третираща вечния сюжет за изгонването на Адам и Ева от рая. Въпреки несъвършенствата си, тази поема изненадва за своето време с дълбочина и сложност, в която проблемата за познанието се свързва с проблемата за богоборчеството. Има нещо внушително в замисъла на поемата, и, като се има предвид каква е нашата поезия преди тази поема, трябва да се изтъкне нейното историко-литературно значение като етап за по-дълбока, общочовешка поезия. Думите на Архангел Гавриил, изгонващ с меч в ръка Адам и Ева, запазват и днес силата на един поетически патос и интересна, съответно тържествена широта, разкриваща участта на човека след грехопадането.

От името на всемогъщий
и всевековний Ехова,
излезте вън от тук, идете
далеч от Райските полета,
о, непокорни същества!
. . . .

Търсете покрив за срама си,
търсете бездни, пещери,
в змиярниците се хвърлете,
о, вий, поклоници на злото,
на вероломний вожд слуги!
. . . .

Предавам ви, Адаме, Єво,
на вечни язви и беди!
на вечни нужди и лишения,
на вечни грижи и мечтания,
на раздирателни борби!
. . . .

Вървете!... С всичките стихии
почнете яростни войни –
война за жилища и пища,
и за земя, и за отбрана...
вървете в гибел и злини!

Пръстта копайте денонощно
и напоявайте я с пот!
Пригърбени все, работете,
и бурите да разпиляват
труда на вашия живот!

Сражавайте се с времената,
търпете мраз, търпете пек, –
и нека в всичките творения

най-окаяно и нищожно
да бъде умний человек!

Търпете болести безбройни –
проказа върла, люта, мор,
навред кракът ви дето стъпи,
пред вашия глед да се почернят
и небеса, и кръгозор!

Под вас земята да трепери,
и огън да опустоши
каквото и да съградите,
и щом от немощ заридайте –
гръм ревът ви да заглуши!

. . . .

Вървете!... Във дън-земя ровете,
злато търсете за кумир,
търсете руди за оръжие –
и за веригите, с които
ще обковете грешний мир!

. . . .

Видения грозни и плашила
да стряскат жалостний ви сън,
и да си спомвате, че бяхте
в блаженний рай, и за греха си
изхвърлени от рая вън!

(с. 55–59)

От по-големите и ценни работи на Михайловски бих споменал баладата „Боян Магьосникът", която е първото самостойно поетическо възпроизвеждане на Бояновия образ у нас. Привлечен от неговите поетически внушения, авторът дава една хубава характеристика в духа на Лиудпрандовото свидетелство.

Той вечер се преправя на вълк, на лъв, на куче!
Той знае да предсказва кога ще вали дъжд;
той знай да предусеща каквото ще да се случи;
той в книгите все рови и търси все да учи,
но туй, което учи, погубва всеки мъж!...

Всезнаещ, продал душата си на дявола, магьосник с думи и дела, Боян е представен наистина в обаяние и тайна, които оправдават чудната легенда за него; знанията и проповедта му за злото го правят непонятен за съвременниците и отразяват днешни домогвания на мисълта за вечните тайни. Ясновидец, той предрича съсипването на България, а погледът му назад възкресява езичеството. Най-интересни са, вън от тая историко-философска основа, преображенията на Боян в баладата – живописни, тайнствени, с хубаво движение в своята външност, създаваща баладно настроение, което усеща присъствието на дявола.

Той сред нощ в пещерите с демоните съдружно
пирува и ликува, вързлува и беснеи...
Той язди на пържина и тича, припка буйно,
върти се из въздуха, реве и лае шумно,
и после се изгубва, петелът щом пропей.

. . . .

Кога е бурно време, низ гъстата дъбрава
селачите го срещат под вид на колело,
което се търкаля и пушек чер издава,
дърветата събаря, водите пресушава,
пропъжда всяко живо и мъртво същество.

. . . .

Когато есен силно студений вятър духа,
когато се покрива небето със тъми,
когато се изпълва със призраци въздуха,
тогаз Боян, о, чада! обръща се на бухал,
и който го съгледа, умира в същий миг!

С тия качества баладата, макар композиционно неиздържана, е една от най-хубавите ни балади. Нейно влияние се долавя и във всички по-сетнешни поетически възпроизвеждания на Бояновия образ, даден тук за пръв път с поетически внушения.

Лириката на Михайловски и доколкото не е заета от публициста, представя днес твърде слаб интерес. Възпитана от френските лирици, предимно романтиците, тя потъва в онова, което Вазов даде, и губи почти изцяло поетическа стойност. Любовните ѝ песни, с които обичаше да кокетничи сърдитата муза на сатирика и които неочаквано бяха подзети на старини, са една игра на увлечение, която бледнее далеч зад неособено интересните френски образци. Но както посочих, религиозните мотиви у Михайловски носят лирически движения и само те дават в лириката му хубави стихове. Такива са например следните:

Ти бе на смъртния си одър, друже,
тъй свърхчовешки тих и мил, тъй личен,
щото, като те гледах, мен се стори,
че през очите ти склопени гледам
простори преизпълнени с омайна
виделина – свърхземните простори...

И смислих, че ти падаш с чисто знаме
в ръка, на дълга роб – и глас тайнствен
внезапно чух – на твоя глас подобен:
„За праведник смъртта е майска вечер;
засмян той си отива и отнася
сърдце обрадвано във свят задгробен!“

(Съч. I, 35)

Общата оценка на Михайловски като поет може да бъде естетически твърде отрицателна. Всичко в неговите стихове може да се постави под съмнение с изобилни доказателства за отричания. Не бих се спирал тук на тях поради характера на тоя очерк и поради това, че са общодостъпни. Но вън от тях Михайловски остава в нашата памет и като поет; навярно и ще остане. Разбира се, не тъй както го виждаха неговите връстници. И той подлежи на значителна промяна за нас. Един отбор на негови стихове с днешна оценка за тяхната художествена стойност би го дал преобразен и траен, свободен от всичко прозаично, наложено от времето. А от историко-литературна гледна точка трябва да се изтъкне, че той внесе нови съдържания в нашата поезия. Пръв път се явиха у нас поетически въпросите за човешкото битие, проблемата за злото, за смъртта, за смисъла на човешката участ; явиха се религиозни и философски мотиви, чието разрешение остана у Михайловски художествено несъвладяно, но които като материал вече след Вазовата простота и идилия имат съществено значение. Те са стъпката към Пенчо-Славейковите общочовешки теми и по-нататък към задълбоченото развитие на нашата поезия изобщо.

Борчески дух. Още веднъж: какъв беше всъщност Михайловски? Отгде идат, към какво могат да се сведат неговите противоречия? Около тридесет години преди смъртта си той написа едно стихотворение, в което казваше, че отдавна слуша в себе си двойната песен на противоречието между ума и сърцето. Умът наблюдава, чете, съди, строи обяснения, преценки; той е сатирик, песимист, с абсолютически наклонности. Сърцето е чисто, просто и добро; то е оптимист, вярващ и утешаващ. В нашето закъсняло развитие това противоречие има историческо място и значение, проявени тъй ярко в борческия дух на Михайловски. Той беше характерен представител на нашата следосвободителна интелигенция, с несигурна култура и вътрешен строеж, с добра сравнително начетеност, с духовна неустойчивост при бунтовническа будност, богомилски протест и типична упоритост, дадени в толкова примери

на нашето Възраждане. Над цялата пъстрота, смесица от противоречия, у него остава тоя дух на стремеж към по-добро и високо. Затова от поетическите му работи най-много се знае стихотворението „Напред!" Девизът, че животът е битка, в която непрекъснато трябва да се върви напред, че и поразен трябва да бъдеш прав и пръв; устремът в името на вечния идеал, подеман от борците с вярата, че делото им ще бъде продължено и че веднъж създаденото не може да загине; тая бодрост на духа, чувстващ да бди над човешкия труд светата Божия десница – окриля изобщо делото на Михайловски и го прави в нашия спомен едно хубаво призоваване към подвиг. И ако с неустойчивостта си Михайловски е характерна личност за времето, с тоя борчески дух, алчущ за безкрайност, с присъщата му жажда за идеал и върховен ред, за висота и суверенна бодрост, той е безспорно наш национален писател.

ВАСИЛ ПУНДЕВ

Библиография

Д-р К. Кръстев. *Литературни и философски студии.* Пловдив, 1898, с. 109–137.

В. Миролюбов. *Млади и стари.* Тутракан, 1907, с. 29–45.

Б. Ангелов. *Българска литература,* г. II, София, 1924, с. 282–290.

М. Николов. *Литературни характеристики.* София, 1927, с. 33–45.

К. Константинов. *Пред прага на нощта.* Сп. „Българска сбирка", г. XV (1908), кн 9, с. 572–581.

Хр. Тодоров. *Кога се смеят боговете...* в сп. „Съвременник", г. II (1922–1923), кн 3–4, с. 212–220.

Ст. П. Василев. *Характерни особености в езика и стила на Ст. Михайловски* – в сп. „Уч. преглед", г. XXVI (1927), кн. 7, с. 1090–1104.

Проф. М. Арнаудов. *Наченките на Ст. Михайловски,* – в сп. „Листопад", г. X (1929), кн. 1–2, с. 13–16.

Ив. Кепов. *Кратка автобиография на Стоян Михайловски,* в сп. „Българска мисъл", г. III (1928), кн. 2, с. 83 сл.

М. Арнаудов. *Две глави из истор. на бълг. лит.* II. Ст. Михайловски. Учил. преглед 1929, кн. VII.

НАСТАВНИК И ВОДАЧ

Можем съвсем спокойно да разглеждаме делото на Михайловски като завършено, без риск да бъдем изненадани от бъдещите му произведения. Неговият творчески път е достигнал крайния си пункт и последните му опити са вече повторения. Този път е твърде неравен и рядко води към върховете на същинската поезия. Защото цялото същество на Михайловски е завладяно от една непреодолима потребност, която подчинява другите духовни интереси – потребността да бъде наставник и водач:

Гръмовит трибун да стана,
чрез мощна реч да ускоря културния възход.

Така сам той определя своята мисия, без да иска да знае, че подобна суха логичност и книжност е оскърбителна за стиха. Моралистът и мислителят у него обикновено сподавят гласа на поета. Затова повечето от стиховете му са неоправдани като такива: по своята същина те си остават чиста проза и никаква версификация не може да ги преобрази. Повечето, не всички. За щастие дидактикът моралист, който чувства особено силно порока и греха, е въоръжен с едно спасително средство – същински антидотум против мъртвата проза – негодуването. Той не само констатира злото, но му обявява безпощадна война. Необуздан гняв пламва в гърдите му, когато го изобличава, и в този момент Михайловски се издига до същинско вдъхновение. Наистина, гневът не е положителна творческа сила: той не съзижда, а само руши. Но когато събаря отрицателното и гнилото, той е желан бич Божи, свиреп вихър, който пречиства и освежава. А Михайловски познава патоса на крайното отвращение към физическата и нравствената гнусота и пигмейщина. Със странно въодушевление той изрежда най-грозните прояви на човешката дивотия, побеснялост и жестокост, със сладострастие сочи на показ долното и порочното в света и сякаш изпитва някакво мрачно тържество, когато представя страшните му размери. Човечеството е глутница от освирепели, вонещи гадове, светът е страшна зверилница:

Вселената прилича на вертеп,
където царствува човешкий звяр...
Като че в яма никаква политаш
между чудовища ехидноглави.

И при все че злото добива за него универсален характер, то празнува своята победа в българската действителност. И наистина, действителността на това преходно хаотично време, когато се рушаха старите устои, без да се създадат нови, периодът на хищническото забогатяване – на „първоначалното натрупване на капиталите“, времето на партизанско оскотяване и демагогия, на рабски увлечения във всичко модно – е достойно за сатирите на Михайловски. Кои обществени, политически и индивидуални пороци не е изобличил той? Властолюбието и жестокостта на насилника тиранин, нищожеството на подлите и хамелеоните, скотщината на развратните, хищничеството на ненаситните, безличието и падението на продажниците, педантизмът, ограничеността на „пазителите на реда“ и наред с всичко това типичните отрицателни качества на българина: неговият индивидуализъм, нихилистичният му богомилски дух, разпуснатостта му, недоверието му към държавата, просташката му самонадеяност, увлечението му в новото, страстта му да се надумва и противопоставя и пр.

Всички тези пороци се проявяват като че ли в кондензирано състояние в българския печат. Нищо по-гнус-

но, по-оскърбително няма за Михайловски от него и затова е тъй неизтощимо ожесточен, когато го атакува. Той намира десетки поводи да говори за него, посвещава му специално и две големи работи: Разбойниците на печата и Нашите печатари и газетари.

Когато нанася ударите си, Михайловски иска да бъде унищожителен. Затова той туря на разположение грамаден склад от бойни припаси, които изразходва с излишна разточителност. Реторическият му стил – шумен, надут и многословен, създаден под очевидното влияние на френските писатели – най-много на Ламартина и Юго – е тъкмо подходно оръжие за нападателя. Помага му освен това и способността бързо да асоциира, когато изрежда аналогични или противоположни неща (у него ще намерите изобилни синоними и антитези). Той се нахвърля стръвно върху противника, нанася му моментални удари, за да го зашемети и съкруши. В изобличението си е прямолинеен, злъчен, рязък до бруталност. В сатирите му са намерили най-богато гостоприемство всички ругателни, вулгарни изрази, каквито се срещат в българския речник. Нещо повече: малко му са, та прибягва до чужди: турцизми, галицизми, русизми и пр. Изрази като: мерзките кръвници, тоз дрътляк и знатен дундю, млад изверг, чомагаш, запартък човешки, човек-олук, момчишлак, автолатр, хекобази и пр. не са най-нетърпимите у Михайловски. Той слиза още по-надълбоко и често страниците му се красят с подобни бисери: мущурак, басейн от жлъчка, каймак от храчки, сметана от помия, бълвайте отровните си фрази, храцна им по лицето, пачавра вета, свалени гащи, да ти даде Господ краста и орлови нокти.

Лъщят върху печатната хартия,
кат едри храчки върху тротоара...

Но той не само е вулгарен. Някакъв зъл, язвителен дух живее в него и нерядко го обхващат припадъци на озлобление и същинска мизантропия. Той добре разбира ликуването и насладата на отмъстяващия, който опиянен вика: „О, сладка кръв, о, светла нощ, о, часове честити!“ Ненапразно той пише сонет „Преобрази ме, Господи, на чума“, а по-рано „Славословие на ненавистта“, „Кръвнишка услада“ и „Българщина у древните римляни“. Ето напр. каква вакханалия празнува нравственото и физическото безобразие и чудовищната човешка свирепост в „Стражари“.

Па да ти е драго
да гледаш задници пребити, тлъсти
тумбаци дупчени с колове, пръсти
пресечени, прехапани носове
и избалакани очи... скотове
на залханата... Избор тъй се прави
у нас и в уредените държави.

Да виждаш, че целият свят е населен само с уроди, чудовища и гнусни гадове, да се задъхваш сред тази нравствена зверилница, значи да изгубиш всякаква вяра във всичко положително и човешко. На тази почва се ражда песимизмът на Михайловски. Някакво зло вдъхновение го окриля, когато говори за безсилието и нищожеството на човека – този дребен гаден червей, – за триумфа на злото и зверското:

В усопшите столетия апостоли безбройни
едно са проповядвали учение на тълпите:
„Живейте в мир!“ – О, купища от стръв в полята бойни,
о, черепи и кокали в гнездата на орлите,
вий ни показвате таз реч печална – Мир – що значи;
мир! сиреч опълчаване на брата против брата!
мир! сиреч майката, която за сина си плаче!
мир! сиреч бунт в колибата и зверщина в палата!
мир! сиреч глад наляво и пресищане надясно!..

Все с такива мрачни размишления са пълни почти всички „Философически и сатирически сонети“ – една от най-хубавите книги на Михайловски. Но отчаянието

на поета има и други психологически основания: човешката душа не може да живее само с отрицателните чувства на негодуване, озлобение и отвращение – те са разрушителни сили и скоро я изтощават и опустошават.

Трагедията на Михайловски е в неспособността му да се увлича стихийно, всеотдайно.

Пламъкът и опиянението на страстната любов, възторгът на горещата вяра му са съвършено непознати. Премного трезвен и мъдър, той е чужд на всякаква наивност, игривост и лекост. Чувства се самотен, уморен, душевно остарял и особено в първите си работи често говори за смъртта като носителка на избавление и успокоение. Че в тази безнадеждност има много маниерност и външно влияние, е безспорно. Но отделни места, дето Михайловски разкрива мъките на тежката си самотия и старческа умора, звучат искрено и убеждават, че тези настроения не са случайни и чужди за него. Някои от тези стихове – дори и по образи – предсказват кошмарността на Яворова:

Нощ тежка кат надгробен паметник. Пред мене
и в мене същий хлад, еднаква мъртвина.
Безсъница заби ноктите си в плътта ми...
Духът ми...
е като смазан под гранитна планина.

Като Сологуба, Михайловски чувства тържеството на делничната баналност и пошлост в живота и не вярва в никакво духовно възкресение:

Аз нищо не очаквам! Що да чакам?
Върху основи стари, гнили вече,
аз не разбирам, как ще се въздигне сграда!..

Той превежда от Ламартина „Le Désespoir“ – „Поема на отчаянието“, възпява съня най-много, защото прилича на небитие. Пълната изнемога и съкрушеността на духа му обаче са намерили най-съвършен израз в „Лама Сабахтани“:

Тежи ми, Боже, кръстът на живота...
Духа ми скръб обсажда, гина веч...
И виждам Те на Твоята Голгота,
и шепна Твоята предсмъртна реч...

Живях в тълпите сам, – не ме разбраха.
В мен всичко светло, всичко в мен добро
раздадох го. Душата ми обраха,
оставиха ми черното тегло.

Посях любов, – пожънах срам, вражди,
напущам веч световните стъгди –
и в Теб подирвам, Господи, подслона...

Тъй ястреб от ловеца повален,
издъхва в някой кът усамотен
с очи обърнати към небосклона!

Разбитата душа на поета търси последна опора – лек на разочарованието си – в Бога. Така възниква религиозността на Михайловски и оттук вярата му в абсолютната ценност на нравствения идеал. Моралната пропаганда за него става психологически неизбежна, защото нея той противопоставя на порока и греха, които живеят вън и във самия него. Тя, както и сатирата, играе ролята на Аристотеловия катарзис: чрез тях той успокоява и очиства преди всичко собствената си душа. При това, като имаме предвид властната деспотична натура на Михайловски, която иска да се налага и ръководи, лесно ще си обясним дейността му като наставник и водач. Неговите морални възгледи не са оригинални. В тях се чувства най-вече влиянието на френските писатели от XVIII и XIX век. Тайните световни са в любовта, нека се стремим към душевно съвършенство, да изкупим чрез страдание нашите прегрешения и недостатъци, като не забравяме, че нравственият закон стои над всичко – ето най-едрите морал-

ни истини на Михайловски. Често обаче те избиват в банални съвети и поучения:

Помни, младежо, че в плътска сладост
всуе ще дириш истинска радост...
В църква ако искаш, всеки ден ходи,
ала преди всичко справедлив бъди!..
Пазете се от лоший пример,
бъдете щедри, милостиви.

Безполезно ще бъде да се търси поезия в тези сухи и мъдри наставления: тя е твърде минимална дори в басните на Михайловски, в които най-ценното е злъчният и саркастичен тон, – дето поуката често е подчертана с дебели линии:

„Законодателю, таз басня прочети,
и знай, че вред не е една природата човешка.“

(Свинар и дрехар)

„О, български момци,
които ден и нощ бълнувате за слава
и искате да станете паши и големци,
таз пеперудица добър урок ви дава.“

(Пеперуда)

Може неуките и младежите да имат нужда от подобни съвети и поуки, но когато те се натрапват безцеремонно, дето не им е мястото, когато, например, станат основна пружина на една драма, тогава те са несносни. В пролога, напр., на „Кога боговете се смеят“ ето как се разяснява смисълът на драмата: „Но този път урокът ще бъде предназначен за онези, които наричат себе си поклонници и служители на музите и които често забравят, че без самоотверженост изкуството бива лихо и безплодно. Превъзходно! Дай на всичката тази паплач от художници и художничета, от поети и поетчета да разберат, че който обладава някаква дарба или дарбица, обладава я не за да превръща хората в свои верни угодници, а за да направи от себе си добър служител на човечеството“...

Да, дай да разберат! Защото, за да се наложи, морализаторът трябва да бъде убедителен; той търси опора в мислителя. Затова наред с жаждата да поучава у Михайловски живее страстта да определя, изяснява и доказва. Не че истините, които разкрива, са всякога оригинални, но те почти винаги са изказвани натъртено, авторитетно. За да се наложи, той избира внушителни заглавия – често те са латински – (Novissima vebra, Currente calamo и пр.), подкрепени с подзаглавия – сентенции или цитати от знаменити автори, – служи си със суперлативи (величайши, светейши) и тежки словесни съчетания: великомощно предначинание, всевечна, всеобемляща космософия; не се стеснява да постави в стихове отвлечени многосрични думи като: цивилизация, любостежение, чиноначалие, антрополатрия, самоотвержеността, татството и пр. Когато твърди (Михайловски винаги твърди, а не констатира) известни истини, той декламаторски шумно възклицава и неслучайно често срещаме у него думата „громко“ (той предпочита ясните гласни и съгласни пред тъмните) и това страшно отблъсващо рева: „О, да, сърцето ми реве!“ Твърде много Михайловски злоупотребява със своята разсъдъчност. Освен в отделни афоризми и някои статии, дето блъсват от време на време интересни оригинални мисли, неговите съждения (говоря най-вече за стиховете му) са тежки, сухо логични и издържани често в канцеларски стил.

Това отегчително аргументиране, резониране, тези скучни определения и силогизми давят с безнадеждната си прозаичност. Затова туй изобилие на логичните частици: сиреч, следователно, факт е, и тъй, впрочем; на отвлечени понятия: феномени безвъзвратни, доказателство необоримо, исконно някакво си всевековно и неотемлимо народно пра-

во; на канцеларски изрази: сърцето ми е книга, печатана в един екземпляр, доволно важни сведения, моят живот ето го в четири думи: художник, който обича красотата и пр. Дори любовните излияния не са свободни от тях:

„Обичам те за твоите очички,
по-бистри от планински водопой,
за белите ти мраморни ръчички
и въобще за всичко, ангел мой.“
„Да влезе във състава ти, сол както
влиза в хляба.“

Макар Михайловски да твърди, че „Дългите хорати са признак на късо мислене, че скудоумието винаги се забулва с реторически гиздилки“, сам е извънредно словоохотлив и реторичен. Освен като данък на външно влияние, това излишно многословие има психологически причини: то иде от необузданото му желание с изобилието на пояснения и аргументи да порази читателя, за да се наложи. И наистина, неговите безбройни определения, епитети и предсилки могат да зашеметят. За да изясни лудината на падналия държавник, той си служи с шест определения:

„Но има лудина феноменална,
безименна, неимоверна, дивна,
сюблимна дори в своето буфонство,
пленителна от много грозотия,
на падналий държавник лудината.“

Той дава 26 определения на що не е любов, за да каже, след като 16 пъти повтаря една и съща дума, 27-ото си определение що е любов. Превежда Хайневото стихотворение „Бор“ – „Дъб и Палма“ и 8-те къси стиха в оригинала е разводнил в 20, от които 5–15 срични, отрупани с тривиални прибавки и всевъзможни пусти реторични труфила, които убиват и последния поетичен лъх на песента. Почти също е сторил и с Le Désespoir

от Ламартина, макар преводът да не е чужд на известна енергия.

Този тежък логически апарат, претрупаността в изрежданията, развлечените многосрични абстрактни думи и обилието на относителни местоимения и съюзи правят речта му неподвижна, тежка, неблагозвучна:

В сърцето си въздигнах храм и в гимни вдъхновени
мирозданието възпях и Бога Саваота

реди той, без да иска да знае, че движението на речта се препъва о тежката шестосрична дума – мирозданието, която, щом се следва размерът на първия стих, трябва да получи и изкуствено ударение на втората сричка – мирѝзданието.

Уви, в безкрайна пустота, като прехвърлен камък
внезапно се потърколих, възторгът си изгубих

казва той и ние наистина се убеждаваме, че неговият стих е тромав; често той се търкаля като тежък ръбест камък. Чужд на всякаква грация, този стих рядко познава друг размер освен ямбическия, римата обикновено отсъства, а и да я има, невинаги е сколосна: Михайловски римува напр. дърти със сърди, помисли с виси, земко с леко, тъничка с пръчичка. За римата прибягва до съкращения, които грубо нарушават свойщините на нашия език: чадо мой, което е мой.

Очевидно е, че силата на неговата реч не е в музикалността ѝ, а в нейната съкрушителна енергия. В ритъма на най-поетичните му творения се чувства суровото величие на тежките разрушителни стихии:

Епоха на разкапалост, век на душевно тление,
ни идеал, ни идол! Съвест, блян – всичко е разбито.

О, като жалко купище от черни развалини,
пред нас стоят идеите на тисящи години.
Духовната – издигната от рой народи – сграда
върху ни сякаш с пъклен шум и разгромление пада!

Сухата логичност е господстващо качество в душата на Михайловски. Тясно субективна натура, нему липсва онова, което наричаме симпатическо въображение. У него има изобилни асоциации, но никъде не ще намерите по-широко завършен образ или по-дълбоко преживяване. Неговата сила е в паметта му, а не във въображението му, което е бедно и безкрило. Напразно ще търсите обрисовка на действащите лица или елементарно вникване в техния вътрешен живот: нито един индивидуален щрих, нито дори минимална психология.

Героите му не живеят, а само мъдруват и теоретизират своето хищничество, доволство, тирания или книжна добродетел. Възгледите на лицата, а не преживяванията им са интересни за него. Затова всички говорят с надутия стил на техния творец. Един от гарваните в „Глъч" произнася тиради, каквито декламира напр. сенаторът Тулиус Албинус или „сеячката на страхота" – смъртта:

Трети гарван: „Разбира се,
той думаше; че ненавист към порока е една
от формите на любовта към доброто.
Сенатор Е. Албинус: Да! Но ние
сме длъжни да извадиме наяве
таз псевдопрометейщина, да кажем
на своите единородци...

Смъртта: Върви, бори се мъжки против враговете
на новий дух; върви,
разбий – или разбит падни."

Всички: и мъдри и прости, и учени и неуки, и господари и слуги, везири, паши, стражари, точилари, шарлагановци и всевъзможни гадини, гадове и вещи: ехидни, пиявици, охлюви, светулки, бухали, фараши, печки, гърнета и очила мъдърстват досущ еднакво и нетърпимо досадно.

При тези вътрешни данни – опитът на Михайловски да създаде драма е много странен. „Кога боговете се смеят" е уморителен низ от разсъждения и уроци по нравствеността. Пигмалион олицетворява и теоретизира самообожаването, Диодор – безсъвестния хищнически егоизъм, Галатея – ветреното лекомислие, а майката на Пигмалиона – добродетелта. Понеже първите трима са грешници – защото нравственият закон стои над всичко! – те трябва да бъдат – и биват, наистина, наказани. Поуката или, както сам авторът се изразява, урокът е даден, а нали това е най-важното за Михайловски?

Толкова важно, че то засланя най-съкровените душевни движения и емоции. Казва ли ни нещо, напр., неговата любовна лирика? За жалост, освен случайните проблясъци на мимолетна поезия, истинските чувства в нея са затрупани с витиевати съждения в духа на романтиците за същността и силата на любовта (спомняме си за Ламартина и особено за Юго – писмото на Мариуса до Козета), с несполучливи сравнения и банални епитети – лошо подражание на източната еротична поезия, със сантиментални възклицания и обръщения:

„Нощ всепобедна,
безкрайна нощ
цари всеместно,
обръща всяка
сила и мощ.

Но Бог е турил
в хаоса чер
любов сияйна,
дал е човеку
вечен фенер..."

„Любов! До безконечност тя достига!
Тя пълни ями! Дух тя всажда в пустота!.."
„Връх мен, когато се надвесваш, белите ти зъбки
и устните ти алени над мен кога стоят –
да ти обадя ли, какво си мисля, гиздавелко?
Че бели и червени рози върху мен валят!"

Измежду песните, печатани под наслов „Когато всеки месец беше месец май", се срещат по-често щастливи мисли и настроения, но и на тях все липсва нещо, да се издигнат до същинска поезия.

Тясната субективност на Михайловски и особено крайният му интелектуализъм го отдалечават от духа на наивната народна поезия, която остава за него съвършено чужда, както му е чужда живата стихийност и безкрайното разнообразие на природата. Той, напр., дава следните съчинени стихове за народна песен:

Що си ме родила хубавелка, мамо,
с тази хубост клета
дните си изгубих,
патих зло голямо.
Мъж шейсетгодишен
що ми даде, мамо!
С таз женитба грозна
дните си изгубих,
патих зло голямо.

А пейзажите му се изчерпват с банализираните образи на звездите, луната и птичките:

Грей, о, луна, осветлявай
нашите нощи щастливи...
Звездите тази вечер тихичко блестят...
Май дойде, Пасхата на розите настана,
и весел хор от птички възвести обнова на света...

Той не разбира и поезията на Ботева, когото нарече малодарен поет и го постави редом със Захарий Стоянов. В това няма нищо удивително. Пламенното увлечение и метежните пориви в песните на бунта и революцията не могат да допаднат на дидактика консерватор. Той възпява скалата за неразрушимата ѝ здравина, като я противопоставя на вечно подвижната и тревожна вълна:

Презира тя облаги и услади,
изкупени с тревоги безконечни...
И предпочита с буря да се бори,
да устоява непоколебима
на яростта на всичките стихии...

Всичко ново, което е противно на възгледите му за обществен ред, за политика, възпитание, изкуство – не само го възмущава, но го и озлобява. Той се нахвърля с най-ядовити ругатни върху Бодлера, Зола, като нарича съчиненията му – бълвоча на Зола, а Горки и Минскки – изступленици, Крайцеровата соната на Толстоя – дрипел, Бебеля – книжовен лунатик, социализма – филоксера, представителката на женското движение за еманципация – „злостна невропатка, халосаната вестникарка Анка“, а в отношенията си към идейниците – народни учители, е просто зъл и горделиво аристократичен. Той се издева над тяхната професия и над селските деца:

„Напред, планински даскалчета мазни,
пъдари на селяшка дечурлига.“
„Понякога селяшки някой даскал
захваща чужд язик да изучава.“

Издева се морализаторът, проповедникът на висша човечност! Не е ли това чудно! Впрочем целият мироглед на Михайловски е странен синтез от противоречия. Той е най-безпощаден враг на газетарите, а обикновено си служи с техния ругателен речник; присмива се язвително на лошите преводачи, които вулгаризират най-хубавите чужди творения, а сам превежда неточно и зле; съветва писателите да бъдат българоведци, да избягват чуждиците, а на едно място дори в момента на изобличението сам прегрешава, като употребява груб русизъм:

Това не е прилично изражение
на понимания определени...

Освен русизми като: добича, улибка, гибка, виразителен, желудък, запах, ремеслоносци, той употребява варваризми като: гастралгия, буфонство, хекобази, сикофанти, елевтеромани, автолатри и пр.; и турцизми – сюйтария, маскара, ченгенета и пр.; говори против многословието, а сам е нетърпим логомах; бичува

бруталната сила, жестокостта и тиранията, а сам е нерядко груб и деспотично наложителен. Не се ли повтаря и тука историята с Гоголя, чиято гениална сатира осмива не само чуждите, но и неговите собствени пороци?

Трябва да се признае, че в последните работи на Михайловски тези противоречия не се чувстват тъй рязко. Той се стреми да стегне разтегнатата фраза, избягва грижливо варваризмите, значително намалява удивителните и е по-сдържан в изобличенията си.

С цялата си дейност Михайловски продължи традициите на писателите ни от доосвободителната епоха. В неговите люти изобличения сякаш чуваме гневно предупредителните провиквания на Паисия и безпощадните характеристики на Бозвелията. Безспорно неговото значение, като сеяч на култура и просветител, е много по-голямо, отколкото като поет. Не че не се срещат у него интересни, поразяващи с енергията си стихове, но същински художник той не е и не може да бъде поради основните особености на своята дидактична натура. В известен смисъл Михайловски изразява домогванията на българина към европеизация. Възпитаник на Запада, той се явява с неговите високи изисквания за граждански и обществен морал и никой като него не мрази тъй страстно Ориента като синоним на безредие, безправие, простащина и дивотия. Той бързаше да се изкаже по всички въпроси, които имат значение за културното ни и духовното възшествие. Наред с проповедите и сатирите му, насочени за създаване граждански и политически добродетели, като изобличава бясното партизанство и грубия български индивидуализъм, стоят граматични поучения за правилен стил и правопис, а разсъжденията върху религиозни, философски и естетични проблеми се редуват, напр., с мнение за характера на младотурския преврат.

Наистина, неговата сатира е несдържано груба и ругателна, но как иначе можеше да действа тя (а Михайловски искаше непременно да действа) върху страшно закоравелите съвести на съвременниците му? Наистина, неговите поуки и морализувания често досаждат и ни се ще да извикаме с възмущението на Ибсеновата Хилда: „Es klingt so spitz und stechend: Pflicht – Pflicht“, – но не бяха ли и не са ли необходими и те за едно затъпяло и лишено от елементарни понятия за ред и чест общество?

МАЛЧО НИКОЛОВ

СЪДБАТА НА ПОЕТА – ФИЛОСОФ И САТИРИК

Повече от век и четвърт от рождението на Стоян Михайловски! Можем, разбира се, да заставаме всеки 5 или 10 години в юбилейно преклонение; можем да си припомним внушителния му лик от старите читанки, да свържем отново името му с една вечна българска песен, която сякаш няма автор, а е сътворена спонтанно при народния възрожденски устрем – химна на св. св. Кирил и Методий. Можем да възвърнем в паметта си дидактиката на две-три басни и да се престорим, че и до днес ни впечатляват с излинялата си – както ни се струва – мъдрост. Можем да добавим също така, за да се похвалим с по-широките си познания, „Книга за българския народ" или някой от философските сонети – например „Лама Сабахтани", стихотворението, което д-р Кръстев смята за „най-хубавото, най-задушевното от всичко, що е написал студеният сатирик". Можем... Но това едва ли ще бъде твърде честно по отношение на един от най-значителните ни писатели от междата на двата века. Нека си признаем: за него знаем твърде малко.

Във всяка литература има „тъмни", нечетени или трудно разбираеми сега класици. В нашата Стоян Михайловски е безспорно най-крупната фигура от този род.* И целият въпрос е: заслужава ли той тази своя съдба, определена ли е тя от стабилна, премислена литературно-историческа преценка?

Убеден съм, че Стоян Михайловски съвсем не е от писателите, които имат само така нареченото литературно-историческо значение, т. е. които фигурират само в конспектите за изпитите на студентите по литература. Убеден съм, че „живите" му страници могат да бъдат стотици, че митът за тромавостта на стиха и езика във философските и сатиричните му стихотворни творби е плод на лошо литературно възпитание, на догматична привързаност единствено към песенността, че е извинение за духовна леност. Убеден съм, че без литературоведското усвояване на редица теми, които единствено той разгръща, литературата ни става по-бедна. Но – нека го кажем веднага – ключовете към него са по-сложни дори отколкото при художествения свят на „жреца-воин" Пенчо Славейков. И надеждата, че днешното засилено историческо съзнание ще преодолее бариерата, която ни дели от идеите и вълненията му, трябва да се съпровожда от предупредителната представа, че литературният развой не направи традиция стиловите, интонационните и тематичните характеристики на творчеството на сатирика философ и поради това приближаването наистина ще изисква усилия.

Една друга труднопреодолима преграда в стремежа ни към съвременния адекватен прочит на Михайловски е лошата издателска съдба на творбите му.

Всъщност този продуктивен писател е имал приживе твърде много проблеми в тази насока. В обичая му е в края на почти всяка своя книга да прави съобщения за предстоящи свои издания. Ето как гласи последното изречение в подобно съобщение от сбирката „Же-

* Вж. моята студия „Поет на мисълта" за „тъмния" класик на полската литература Циприан Камил Норвид в изгадения през 1981 г. от изд. „Народна култура" сборник с негови стихове. Там е направен най-общ паралел със Стоян Михайловски. Само че в нашия век Норвид преживява на два пъти същинско възкресение (след продължителна забрава), което го превръща посмъртно в голям мит.

лезни струни“ (1890): „Господа българските книгоиздатели, които би пожелали да предприемат отпечатването ѝ, могат още отсега да влезнат в споразумение със съчинителя.“ Но дори в това време, когато писателите съвсем не са толкова много, а книгоиздател може да стане всеки, желаещите да издават Михайловски не са били твърде много. „Книга за българския народ“ излиза през 1897 г. като премия на списание „Мисъл“ и поетът така и не вижда нейно второ издание. А лукавомъдрите, весели и тъжни, пъстри като източен пазар (където се и развива действието) „Страници из дневника на Мирза Аббас“ така и си остават несъбрани в книга и любителят откривател може да ги намери днес единствено в отделни книжки на „Мисъл“ от годините 1896–1898.

Едно отклонение: тази творба на Михайловски е сред композиционно най-сложните, сред най-цялостните крупни стихотворни произведения в българската литература. Съставена от разнородни по жанр и интонация лирически и лирико-епически фрагменти – обединени от образа на митическия източен мъдрец Мирза Аббас (такива свои персонажи създава по това време и Пенчо Славейков*), – изпъстрена със скептични и самоиронични афоризми, изпълнена с презрение към прагматизма от всякакъв род, тази книга – нека я наричаме така – е във всичките си части освободена от често срещаното в „Книга за българския народ“ многословие. Наред с по-късни творби, като „Прокълнатият двор“ на Андрич и „Животът и делата на Алексис Зорбас“ на Казандзакис, „Страници от дневника на Мирза Аббас“ е с колорита и философията си една общобалканска книга, която съвсем незаслужено стои в забрава. Ето като

* За творческото „съревноване“ между двамата писатели на тази тема вж. повече в: Михаил Неделчев. Критически страници, С., 1978 г., статията „За „възточните мотиви“ у Стоян Михайловски“, с. 46–55.

илюстрация само един от жлъчно-ироничните фрагменти в тази мозаична творба:

Когато е валял дъжд изобилно,
от бари и от калове когато
веч калдъръмите са непроходими,
читателю, из Пера разходи се;
ще видиш тамо нещо интересно:
за да прегазят улицата мръсна,
арменки, левантанки и гъркини
повдигат си полите до колене –
но ги повдигат най-безцеремонно;
за мерзки приключенья те са жадни
и роклите си уж за да не изцапат,
показват си прасенцата месисти,
излагат формите си на оценка
и голотите си на пожеланья!..

*

Това когато вършат тез кокони,
на нашите държавници приличат;
кокони и държавници, еднакво
безочливи, с едни и съши думи
се извиняват: „Времето е лошо!“

В душата си държавници, кокони
таят една и съща гнусна мисъл;
държавникът-бюджетоед си шепне:
„Годините тъй докато са смутни,
кой ли ще смей у мене чест да търси?
Какво удобно време за грабежи!“
Коконата-развратница си шепне:
„Мегданите тъй докато са кални,
кой ли ще смей за срам да ми говори?
Какъв удобен случай за разпутство!“

Но да продължим със затрудненията на Михайловски при издаването на произведенията си. През 1918

г. той издава свои „Съчинения. Том първи". Книгата е доста разнообразна по състав: Апофтегми, Встъпление, Недомлъвки, Dolorosa, Varia, Когато всякой месец беше май, Свръхлюбов, Свръхбитие, Поема на поемите (предавам изнесеното на корицата съдържание). „Встъпление" е всъщност цялостна естетическа програма. Крайно интересни са и разсъжденията за съжителството на често противоположни по тон и идеи творби в избраните произведения на един „стар" писател. И отново на последната страница обявление, че предстои излизането на следващите томове от тези „Съчинения" – два на български и три на френски. Но съчиненията така и си остават в един том...

Недовършено остава и подготвеното от Иван Богданов посмъртно издание от 30-те и 40-те години (Ангел Тодоров и Иван Богданов и до днес са единствените – специално посветили неколкогодишни усилия – тълкуватели и издатели на творчеството на Михайловски). Така ние сега не разполагаме с пълно съвременно издание, каквито имаме на съвременниците му Иван Вазов, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, П. К. Яворов, Петко Тодоров. А известно е, че голяма част от късните произведения на Михайловски са останали в ръкопис.

И все пак издателската съдба на творенията на Михайловски сама по себе си нищо не може да обясни. Тя е следствие. Причината за всичко е в твърдата му, непластична литературна позиция, която му бе носила толкова успехи и респект, която му бе извоювала ролята на гръмовержец из българските духовни предели, но и го бе извела впоследствие извън ритъма на културния ни живот. А през двете десетилетия на своето разгръщане тази литературна позиция, която сега нарекохме „непластична", е била толкова богата с колебанията си и равновесието между рационално-студено-европейското, източно-лукаво-хитро-мъдрото и достолепно-българско-патриархално-просветителското...

В началото Михайловски е така „модерен", че тези, които пряко пренесоха възрожденско-просветителското от 1870 в 1880 година, не успяха да го припознаят като свой. Макар „Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец" да отпечатва през 1884 г. неговата поема „Suspiria de profundis", редакторите я придружиха с обширна бележка, подобна на тези, които и днес оправдават излизането на някои творби като творчески експерименти: „Ний с пълна откровеност и смелост изказваме своето мнение за тая „поема", че в нея се развива една такава мрачна и неверна идея за словенството, която е недостойна за духът и сърцето на словенина, и като произхожда от българин, твърде е възможно щото людие, превзети особено от едностранчивост, да си направят заключение от това поетическо творение, че то е типът на българските днес мисли и съждения, на българските възрения към настоящето и бъдещето на словенщината и др. п. Заради това ний тутакси изказваме най-тържествено своя протест срещу такова заключение" (Периодическо списание на българското книжовно дружество в Средец, кн. VIII, 1884 г., с. 145). И още: „Ще повторим: нека поне нашите „беллетристи" се постреснат и посъживят от появлението на тая чудовищна по съдържанието си поема и нека посветят малко труд към произвеждание на други подобни поетически творения, но с верни и истински за настоящето и със светли и животворни идеи за бъдещето на българский народ, та, ако ще би, и на цялото словенство" (пак там, с. 147). Как ли са наблюдавали всичко това еленските му роднини, колко ли странно са изглеждали в техните очи първите жестове в полето на културата на възпитаника на Университета на Екс ан Прованс. Но завръщането – както би се изразил днес Тончо Жечев – не се оказа трудно. Защото и във Франция – по времето на Бодлер и Верлен – Михайловски бе търсил това, което се свързваше по всякакъв начин с традиционното интелигентско поведение на ро-

да му. Кратките и пространни сатири, философските сонети и диалози всъщност носят в една нова форма познатия ни възрожденски учителен патос. Михайловски говори за политици, учители, газетари, писачи и пр., но всъщност не навлиза в класовото, социално разслоение на обществото ни от края на века. Описанията в пространните творби са пъстри, персонажите – многолики, но мярката към тях е всеобща. И трябва да се докосне до голямата тема за властта, за да добият социалните му анализи безпощадна точност („Книга за българския народ“, „Страници из дневника на Мирза Аббас“). На тази тема е посветена и по-късна философска есеистика – ще приведа като стилов образец фрагмент 12 от главата „Обществено устройство“ на книгата „Възход“:

„В културните страни властта внушава доверие съразмерно с достойнствата и авторитетността на властника.

В безкултурните страни властникът дири подкрепа в страхопочитанието, което обкръжава властта.

Иначе казано:

В културните страни властта е могъща чрез властника!

В безкултурните страни властникът е могъщ чрез властта!

В културните страни има общ дух, обща идея, обща мисъл.

В безкултурните страни държавникът е, така да речеме, привилегирован идеолог, официален мислител.“

А същевременно още отрано душевното равновесие, мъдрото спокойствие на възрожденския деец е съдбоносно засегнато от яростта на модерния човек. И скепсисът от стихосбирката му с „краевековни“ стихотворения „Currente calamo“, невярата във възможността да се просвети човечеството влиза в драстично противоречие с основния му просветителски учителен патос. Тази книга разкрива много от оригиналността и дори самотността на литературната му позиция.

Две десетилетия мята гръмотевици върху удивените си съвременници философът сатирик. Но някъде в първите три-четири години от началото на века справедливият гръмоотвержец все по-често става само прекалено гръмогласен, започва да досажда. Ангажирането му в движението за освобождаване на българите от Македония и Одринско на страната на „върховизма“, трагическото му разминаване с дейците от гоцеделчевски тип – всичко това е едно сетно доказателство за притъпената му способност да чете знаците и социума. А тези години вече съвсем не са времето на устрояването на държавата и обществото, времето, когато всеобщата му морална гледна точка бе така респектираща и носеща идеала. Обществените групи са вече оформени, социалните им стилове обособени и наситени с идеологическо съдържание. Това Михайловски очевидно не бе разбрал. И с общата си и трафарентна фразеология писаните от него в качеството му на председател на Върховния македоно-одрински комитет брошури „Пробуда и възход“ (1902) и „По прекия друм“ (1901) и статиите и манифестите от „върховисткия“ вестник „Реформи“ показват неспособността му да преведе идеала си на езика на съвременността. В „По прекия друм“ например намираме множество силни обобщения върху философията на историята – световната и българската. Но колко абстрактно звучат (в сравнение с безпощадно точната полемическа публицистика на Яворов от „Право“, „Дело“ и „Свобода или смърт“) следните редове, които са опит да примирят „вътрешни“ и „върховисти“, да тушират конфликтите между различните течения в националноосвободителното движение от този късен негов етап:

„Казахме, че македонското дело не е партия.

Ако щете обаче нека речеме, че македонското дело е партията на самоотвержеността.

Самоотверженост – велика мисъл и светло нещо.

Щом нема в една обща работа, в едно дружествено предприятие, в един политическо-национален съюз самоотверженост – вълкът, двуногият вълк, не е далеко!

Искате да бъдете силни? Бъдете добре съчетани – оковани, бихме рекли даже – с неразрушими идейни връзки!

Сила значи хармония на душите!"

Михайловски не разбира, че конфликтите в движението имат социално-класова основа в общобългарското общество. (Не беше ли поместена в номер на Арнаудовата библиотека „Български писатели" прекалено критична студия за Михайловски на големия и инак толкова толерантен критик Васил Пундев – сам ангажиран в борбите – едно малко „отмъщение" за тази неспособност на стария писател да бъде социално конкретен?)

И ето че идват най-тъжните години – двете десетилетия след 1905 г. Години на духовен кризис, на самота. Михайловски пише много – защото е писател по душевно устройство и потреба. Но не издава и пише най-често на френски. Защото вече не желае да споделя, да кори и да раздава поука. Това е сякаш изповед – но пред глух и ням изповедник. Това е немота. И трагичността на двете десетилетия се усеща само когато си припомним мощта на предишното публично слово...

Не става въпрос да преоткриваме Михайловски. Пиететът към него е жив, ореолът му на класик е непокътнат. Трябва само по-добре да прочетем известното. Трябва само да прочетем непрочетеното – нищо, че ще намерим високи стойности 80 и повече години след написването им! Трябва само да узнаем наистина реално дълбокия смисъл на обществената му съдба.

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ

СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ. ДРУГАТА ОСНОВА НА ВАЗОВИЯ СВЯТ

Стоян Михайловски е другото лице на Иван Вазов. Той е обърнатият образ на писателя, който найпълно и най-ярко изрази духа и характера на Вазовата епоха, на колективистичното общество. Двамата велики писатели изричат с различни думи и с различен патос идеите на своята епоха.

Творчеството на Стоян Михайловски дава възможност да се допълни представата за колективистичното общество. Вазов очерта неговата структура и разпозна основния му герой. Романът „Под игото" е идеалната картина на това общество. Тук то се проявява в най-чист вид. И този вид е светъл, хармоничен и положителен. Доброто доминира, а злото е побеждавано с общите усилия на всички хора. Животът е едно постоянно усилие към съвършенство и разбирателство. Който руши, е низвергнат. Трудолюбието, честността, състраданието са добродетели, които никой не оспорва. В света на Вазов хората живеят просто и естествено, защото трудът ги сплотява и улеснява бита им. Те не разсъждават дълбокомислено, не се терзаят над философски системи – дори се надсмиват на „дървените философи", защото не вършат нищо полезно. Животът сам по себе си е философия на простия разум, на съзиданието и доверието. Хармонията създава и своята йерархия и тя е възприета доброволно от всички, защото издига на върха най-достойния и способния. Ето го лицето на Вазовия свят. Това лице е или набраздено от следите на тежък и благодатен труд, или обветрено от порива на свободолюбието и героизма.

У Стоян Михайловски това го няма. Или по-точ-

но: съществува в огледален образ. Срещу доброто – злото; срещу радостта – мъката; срещу светлина – мракът; срещу героизма – предателството и страхът. И още: срещу естествения и лек слог на Иван Вазов – суровият език на Стоян Михайловски. И това са само няколко опозиции в рамките на едно цяло, изразено чрез творчеството на двамата писатели...

Всички, които изучават творчеството на Стоян Михайловски и пишат за него, изтъкват, че той е много особена фигура в българската литература, че е мистик, скептик, жлъчен сатирик и изобличител на човешките нрави. Оригиналността му се определя като отчуженост от традициите, имаща аналог единствено в чужди литератури. Споменава се и стилът на автора – някои дори смятат, че е лишен от художественост и естетическа значимост (Св. Игов). В зависимост от идейната ориентация на изследователя се набляга или на бичуващата сатира, или на философската мистика. Но същността на един писател не са външните атрибути, не са темите и сюжетите в произведенията му. Ако гледаме само на повърхността, ще твърдим, че Иван Вазов е по-близък и родствен със Захарий Стоянов, отколкото със Стоян Михайловски. Истината обаче е друга и тя е в духа на творчеството, в идеите, които то носи и изразява. Да, Ст. Михайловски е сложен и своеобразен, но той е във времето си и принадлежи на това време; той е негов отчетлив глас.

Искам да подчертая: сатирата е изкуство на колективистичното, а не на индивидуалистичното общество. Непримиримостта към социалното зло е по-силна, когато обществото е обзето от съзидателен порив. Тогава чувствеността към отклоненията, към недъзите и извращенията е изострена до болезненост.

Стоян Михайловски е устроен да вижда как се организира злото. А то е винаги активно и никога не се прикрива. Само се превъплъщава в различни форми, за да бъде по-приспособимо и неуязвимо. Неговата система на проявление е властта. Там се чувства най-удобно и там е в стихията си. Властта на злото във властта е неимоверна, но сатирикът не се бои да го разобличава и да разбулва воалите, зад които се е скрило. Енергията на разоблачението е толкова по-голяма, колкото е по-могъща организиращата способност на обществото. Гневът е по-яростен, когато хармонията между хората е стабилна. И тогава виждаме, че Стоян Михайловски може да е скептик; може да е безпощаден изобличител, *но той не е мизантроп*. Неговата опора е човешкото единство и надеждата, че доброто ще сломи злото. Въпреки че злото е много силно и владее държавата и обществото. Държавата е изградена върху интриги, подлости, рушвети и насилие, защото те са формите на проявлението на злото.

Стоян Михайловски е може би единственият в българската литература изцяло социален поет. Дори и в т. нар. мистични творби той е потопен в обществените дела и е провокиран от недъзите на обществото. Лиричното му чувство е социално чувство. Поетът непрестанно размишлява за отношенията на хората, за устройството на държавата, за причините, които пораждат отчуждението, злобата и корупцията. Властта е тази причина, защото е насилие и се придобива с коварство и подкупи. Става дума за държавната, за официалната власт, а не за властта на най-личния и достойния, заставащ по естествен начин начело на обществения организъм. Държавната власт е „паралелна“ власт, която потиска честните, смазва и обезсмисля добродетелите, произвежда пороци. За колективистичния човек подобна инструкция е опасна и противна и той ѝ се съпротивлява.

Но самата държава е натрапник на обществото. Тя легитимира алчността, насилието и жестокостта и ги прави естествени спътници на човешкото развитие. Колкото по-напред отива човечеството, толкова по-зловещ става образът на държавата и на нейни-

те служители. А когато хората са обединени от енергията на съзиданието, пречките предизвикват ненавист и отвращение.

„Книга за българския народ" е най-ярkият израз на чувството за ненавист и отвращение у съзиздащия човек на колективистичното общество. Тук е показан обратният образ на света, който Вазов изобрази в „Под игото". Образът е такъв, не просто защото държавата е попаднала в мръсни ръце, а защото никой друг освен порокът и злото не могат да бъдат нейни господари и управници. Затова и старият везир така спокойно и с наслада предава богатия си опит в държавните дела на своя наследник. Няма други закони, по които да се урежда тази система. Противоречието между обществото на хармония и справедливост с държавата на злото е силно и отдавна е прераснало в драма за човека.

Поемата „Книга за българския народ" е един малък наръчник за властника. Някои изследователи виждат в нея израза на отвращението от управлението на Стамболов. Стамболов заедно с Фердинанд развратиха българския управляващ елит, поощриха го към корупция и насилие над онеправданите. Но поемата излъчва и съпротивата на народа срещу това управление. В нея има и болка, и насмешка, и гняв – и то на тези, които са потърпевши от истините, които старият везир разказва.

Темата за развратната власт и за корумпираната държава навлиза в литературата ни веднага след Освобождението. Свободна България бързо се сблъсква с нов проблем. И той е особено остър, защото общественото съзнание не го е очаквало и сякаш не е допускало, че ще му се стовари. Безкористието в освободителното движение бързо се заменя с жаждата за власт и пари. Довчерашните поборници вече са чиновници, треперещи от страх и в унижение пред началниците си. За хора като Вазов, Ст. Михайловски, К. Величков или М. Георгиев това е по-ужасно и от робството. Нравственият

прогрес ражда и острата сатира, изобличителния патос, социалния протест. Социалният проблем за тях е нравствен проблем. Писателите на колективистичното общество пречупват всичко през нравствеността. За тях отклонението от традиционните норми на морала е тежък грях и те не могат да се примирят с него. Затова и така често пристъпват към сатирата. Тя е тяхното и на колективистичното общество оръжие.

Когато говорим за сатиричния гняв на Стоян Михайловски, трябва да отчитаме, че писателят не бичува цялостното състояние на обществото, а само отклоненията; той не изобразява социалните разслоения, както ще направят други след него, не показва разделение и отчуждение, а пороци, които тровят живота, но могат да се изкоренят. Затова и като напълно естествени и на място възприемаме стихотворения като „Напред!", „Железни струни" или „Кирил и Методий". Те не са някакъв „друг" Стоян Михайловски, а негово лице по рождение. Защото в тях съзидателната енергия е на особено висока степен. Животът изисква напред да излизат достойните и честните, за да се възражда народът и да процъфтява отечеството ни.

Стоян Михайловски е автор на много философско-мистични творби – поезия и проза. Този факт сякаш обърква критиката, която ги възприема за някаква екзотика и в неговото творчество, и в българската литература изобщо. Но такова разглеждане означава да не се разбира характерът на този голям български писател и да не се отчита същността на обществото, чийто изразител е той. Да размишлява за Бога е в състояние единствено хармоничният човек. Защото само той може да обхване общочовешките чувства и настроения и да ги изживява като свои. Затова и стихотворенията и прозата на Стоян Михайловски с мистично-религиозно съдържание са толкова дълбок размисъл за живота и човека, за Бога като всесъздател. Не отчаянието, не обществената покруса, а жизнелюбието го

тласка към такива размисли. А и обществото има нужда от тях, за да открие истините и укрепи вярата си в своето възродено бъдеще.

„Случаят" Стоян Михайловски е много показателен за особения ход на историята на литературата. Той много категорично доказва безплодността на тематичните подходи при изучаване на фактите и явленията в литературата. Големите писатели са винаги повече от онова, което техните думи означават. За да ги разберем и осъзнаем, ни е нужно да проникнем в дълбините на техните светове и да чуем гласа, който чрез тях говори. Този глас у Стоян Михайловски има тембъра и височините на Вазовия регистър. Затова аз смятам, че Иван Вазов и Стоян Михайловски са двете основни художествени подпори на един и същ социален организъм.

ПАНКО АНЧЕВ

РЕЧНИК НА НЕПОЗНАТИТЕ ДУМИ И ИЗРАЗИ

А

Автократ – самодържец, лице с неограничена власт
Автократия – самовластие, абсолютизъм
Адонай – Господ; другото име на Йехова, употребявано от евреите
Апофтегма – кратко нравоучително изречение; сентенция, афоризъм
Ая-София – християнският храм „Света София" в Цариград, превърнат от турците в джамия, а по-късно в национален паметник

Б

Базиргянство – търгашество
Байонет – щик
Байрам – голям мохамедански празник след Рамазана, мохамеданският Великден
Безвестен – незнаен, за когото няма вести или сведения
Безвестност – неизвестност
Безприривно – непрекъснато
Безстиден – безсрамен
Бейзаде – бейски син; знатен или богат човек
Бейлер бей – главен бей, управител на голяма област
Бешлик – турска сребърна монета от пет гроша; петак
Блистателен – бляскав, блестящ
Боерин – знатен или богат човек; болярин
Буфонство – комедианство

В

Вакът – време
Валия – областен управител
Вет – вехт, стар
Ветва – вейка, клонче
Взятка – подкуп, рушвет
Витиия – оратор
Влъхва – крадец, разбойник; гадател
Всегдашен – всякогашен
Всесветен – всемирен, световен

Г

Газета – вестник
Геенски – адски, пъклен
Гимна – химн
Гинекея – женско отделение; харем
Глед – поглед
Глубок – дълбок
Глума – шега, насмешка
Голгота – място до Йерусалим за наказване на осъдените на смърт, на което е разпънат Христос; лобно място, място за мъчение; мъки, страдания, тежки изпитания
Громкий – гръмък, висок
Гутаперчев – каучуков; гумен
Гюбре – тор
Гюмрук – митница, мито

Д

Дадждие – данък, налог
Делибашийство – разпуснатост, насилничество
Деребейство – потисничество
Дирен – последен, заден
Доброчестина – благополучие, щастие
Догмат – основно положение в науката, основна истина
Достославний – многославен
Драгунерия – кавалерия, в която войниците могат да водят сражение и като пехотинци

Е

Евритмия – хармония, благозвучие
Едем – земен рай; мястото, където е живял човек до грехопадението
Еклизиаст – проповедник; заглавие на една от библейските книги
Ефимерен – еднодневен, краткотраен, мимолетен
Ехидна – отровна змия – пепелянка или усойница
Ехидство – коварство, лукавство, злоба, язвителност

Ж

Жидовски – еврейски
Жизн – живот

З

Затмение – затъмнение
Зачало – начало
Зейбешки – от зейбек: анадолски турчин, който ходи с голи колене
Зиждител – строител
Злост – злоба
Злотворен – който причинява зло; злосторен, вреден
Злочестина – зла съдба, зла чест; беда, нещастие
Зрак – лъч светлина

И

Играло – нещо за подигравка
Изступлений – крайно възбуден, яростен; фанатичен
Изумявам – оглупявам; смайвам, поразявам някого; забравям
Иконокласт – иконоборец, противник на почитането на иконите
Индигнация – възмущение
Исто – също
Истукан – идол, езически бог

Й

Йехова – едно от имената, давани на Бога в Свещеното писание

К

Камелопард – жираф
Капище – езически храм, в който са поставени различни идоли
Катадневен – всекидневен
Космософия – наука за Вселената
Креатура – творение, създание; човек, който дължи положението си на друг, заема отговорно място по протекции
Кръвница – кръвожаден човек, убиец, кръвопиец, кръволок
Кятипин – писар, секретар

Л

Лазовски – от лаз: амбулантен анадолски търговец или моряк от племето лази
Лала – шут, шегаджия, смешник
Лама сабахтани – защо си ме оставил. Част от предсмъртните думи на разпънатия на кръста Христос: „Ели, Ели, лама сабахтани!“ („Боже мой, Боже мой, защо си ме оставил!“)
Лепота – красота, хубост
Лих – опак, лош, неразбран
Лиходеец – злодей
Логомахия – словоборчество, препирня, диспут
Логотет – висш държавен служител във Византия, който ръководи отделен клон от управлението
Лъстив – ласкателен, съблазнителен
Любостежание – користолюбие

М

Магистрат – лице, което е от съдийския или прокурорския състав

Магнат – едър земевладелец
Манаф – анадолски турчин
Мандаринство – от мандарин: висш китайски сановник
Мантела – пелерина, мантия
Мартирология – списък на мъчениците или сборник с техни жития
Мерзостен – отвратителен, гаден, долен
Мзда – отплата, възмездие
Мир – свят
Миралай – военен чин в турската армия, съответстващ на полковник
Многома – мнозина
Мюфтия – висш мюсюлмански духовник, който урежда вероизповедни въпроси
Мюхюр – печат, щемпел
Мязам – приличам

Н

Навремени – от време на време, понякога
Навсъде – навсякъде
Насърчвам – насърчавам, окуражавам
Незиблем – непоклатим, непоколебим
Нек – нека
Низ – из, през
Нирвана – пълен покой, бездействие, блаженство, ненарушаване от никакви грижи
Нищий – беден, сиромах, убог

О

Одалък – стая
Окаянство – окаяно положение, отчаяние
Олан – млад слуга, прислужник
Отек – ек, отглас, отекване

П

Пандемониум – свърталище на зли духове; място за разврат и безчинство
Панегирик – славословие, прекомерна похвала
Паралогизъм – безсмислица; съждение, противно на логиката
Парамана – възрастна слугиня; кърмачка, бавачка на деца; държанка
Пароксизъм – остра форма на преживяване на чувството, крайна възбуда
Патрика – патриарх
Петимен – силно желаещ нещо
Пища – храна
Плутократски – от плутократ: лице, което има власт, благодарение на богатството си
Подвижник – аскет, пустинник; човек, който в делата си проявява героизъм, самоотверженост
Поношение – ругателство, хулене, оскърбяване
Пора – възраст
Порабощение – заробване
Потурнак – християнин, който се е потурчил
Прерогатив – преимущество, предимство, изключително право; привилегия
Префа – вид игра на карти
Прибежище – убежище
Прошедше – минало
Псалмист – автор на псалми, псалмопевец

Р

Раб – безволев, безличен, раболепен човек; роб по душа
Развязка – развръзка
Рамазан – деветият месец на мюсюлманския лунен календар (от края на февруари докъм края на март), през който вярващите мюсюлмани постят – не ядат от изгрев до залез
Ратувам – боря се за нещо

Редингот – горна мъжка дреха
Ремесленик – занаятчия
Ритма – рима
Руфиянство – сводничество
Ручател – поръчител, гарант

С

Сабах – утро, сутрин
Сал – само
Сановник – висш държавник или общественик
Сарданапалски – разточителен, разпуснат, разгулен, развратен
Сатрап – своеволен властник; деспот; тираничен, зъл, жесток човек
Сеид – почетна титла на мюсюлманин, който претендира, че произхожда от Мохамедовите потомци; титла на управител
Серафим – ангел от висш чин, изобразяван с шест крила
Сибаритизъм – разпуснат, пълен с удоволствия живот
Сикофант – издайник, доносчик, клеветник, несправедлив обвинител
Скверний – мръсен, гнусен, гаден, нечист в помисли и постъпки
Скоротечен – бързо протичащ
Сласт – чувствена наслада, плътско удоволствие, сладострастие; сладост
Смрадност – воня, лоша миризма
Сонм – множество, сборище
Софта – турски религиозен учител или проповедник
Субститут – заместител
Сюйтария – развалена жена

Т

Татство – кражба, разбойничество
Твърд – земя (суша) или небе

Тегловник – страдалец
Тезгяхтарин – продавач
Тетрарх – един от четиримата управители в Древна Гърция и Рим
Тисяща – хиляда
Тление – гниене, разлагане

У

Усопши – мъртви, угаснали

Ф

Феллах – уседнал жител на арабските страни; земеделец

Х

Хазнадар – пазач или управител на държавно парично съкровище
Хайдамак – голям, но глупав човек; нехранимайко, вагабонтин, скитник
Хамам – баня
Харизвам – подарявам
Херувим – висш ангел с криле
Хокабаз – фокусник, магьосник
Хомот – ярем; тежест, бреме, иго
Хурия – красива девойка, която прислужва и забавлява правоверните в мохамеданския рай

Ц

Церовит – лековит

Ч

Челебия – служебна аристократична титла у турците
Чини ми се – струва ми се
Читак – див, нахален, невъзпитан; презрително название за турчин
Човещина – у Михайловски в смисъл на човечество
Чомагаш – побойник, скандалджия

Ш

Шамбелански – от шамбелан: доверен офицер в монархическия двор, който се грижи за уредбата на частното жилите на монарха
Шар – кълбо
Шейретство – хитруване
Шех юл ислям – глава на мохамеданска черква
Школник – ученик
Шоролоп – измама, лъжа

Ad consulatum non nisi per Sejanum aditus, negue Sejani volontas nisi scelere quaerelatur. Caius Cornelius Tacitus (лат.) – До консулството се достигаше само посредством Сейан, а до Сейан – посредством престъплението. (Тацит)
Appetens voluptatum (лат.) – Жаден за удоволствия
Currente calamo (лат.) – Следвай перото
Doloroso (лат.) – Болезнено, печално, скръбно
Euthanasia (лат.) – Блага, безболезнена смърт; смърт без страдание
Fugit irreparabile tempus! Ad nihilum omnia recidunt! (лат.) – Лети невъзвратимото време! До нищо всичко се свежда!
Go ahead! (англ.) – Напред върви!
Homo non semissis (лат.) – Човек, който не струва нищо
Huns mundum esse divina providencia constitutum! (лат.) – Този свят е създаден по Божия промисъл!
Il est des jours ou il n'y a pas d'heures (фр.) – Има дни без часове!
Impune quaelibet facere, id est regem esse. Crispus Sallustius (лат.) – Да действаш безнаказано, значи да си цар. (Салустий)
Instrumentum regni (лат.) – Оръдие за управление

Labor improbus omnia vincit! (лат.) – Непосилният труд побеждава всичко!
Labuntur et fluunt omnia (лат.) – Всичко отива към упадък и изчезва.
Le travail est mon Dien, lui seul regit le monde. Voltaire (фр.) – Трудът е моят Бог, той управлява света. (Волтер)
Lucidis ordo (лат.) – Ясен ред (стил)
Memento quia pulvis es (лат.) – Помни, че си прах
Mors memoriae (лат.) – Смърт на паметта
Mors ultima ratio (лат.) – Смъртта е последен смисъл
Naturam sequimur! (лат.) – Да славим природата!
Noti ponere mortem in malis (лат.) – Не слагай смъртта пред нещастията
Novissima verba (лат.) – Най-нови думи; у Михайловски смисълът е: последно написани слова
Omnia serviliter pro domination. Caius Cornelius Tactus (лат.) – Всичко се поробва за постигане на властта. (Тацит)
Quand la politique est devenue une science de mots tout est perdu (фр.) – Когато политиката се превърне в наука на думите, всичко е загубено!
Qui nescit dissimulare nescit regnare (лат.) – Който не знае да се преструва, не знае да царува.
Quos vult perdere Jupiter demental prius (лат.) – Когато Юпитер иска да погуби, първо му отнема разума.
Sursum corda! (лат.) – Горе сърцата!
Ultima verba! (лат.) – Последни думи
Varia (лат.) – Разни

СЪДЪРЖАНИЕ

СТИХОТВОРЕНИЯ

БАСНИ И ЕПИГРАМИ

КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

ДУМИ ЗА СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

Стоян Михайловски
КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Съставител
ПАНКО АНЧЕВ
Редактор
ИВАН ГРАНИТСКИ
Студии
МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ
ПАНКО АНЧЕВ
Биографична бележка
МИЛЕН КУМАНОВ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Предпечатна подготовка
ЕТ „ПолиКАД“
Коректор
ЕВГЕНИЯ ВЛАДИНОВА

Формат 32/84/108
Печатни коли 25

Печат
„ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА“ ЕАД

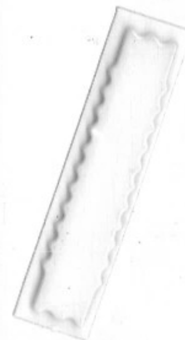

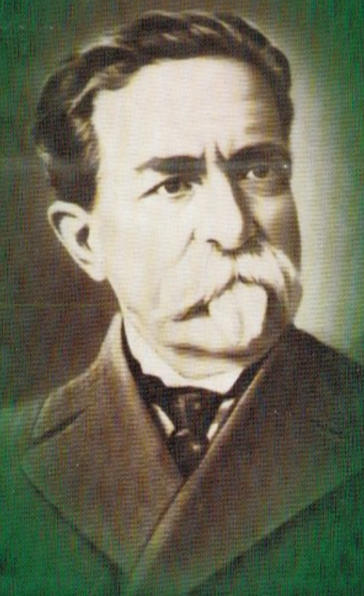

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛ

5 лв.